

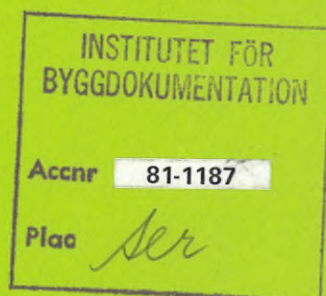
Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Arbete och arbetsmiljö i ett bostadsområde

Christer Lundberg

Byggforskningsrådet

Ser

R82:81

ARBETE OCH ARBETSMILJÖ I ETT BOSTADSOMRÅDE

Christer Lundberg,
Forskargruppen Arbeta och bostad i Gårdsten

Denna rapport hänförs sig till forskningsanslag
750564-3 från Statens råd för byggnadsforskning
till avd för byggnadsplanering, CTH, Göteborg.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R82:81

ISBN 91-540-3544-9

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.

LiberTryck Stockholm 1981 153965

INNEHÅLL

FÖRORD	5
SAMMANFATTNING	7
1 PROJEKTET ARBETE OCH BOSTAD I GÅRDSTEN	11
1.1 Syfte	12
1.2 Metod	12
1.3 Gårdsten	13
1.4 Resultat	13
2 DELSTUDIEN OM ARBETE OCH ARBETSMILJÖ I BOSTADSBEBYGGELSE	19
2.1 Delstudiens syfte	20
2.2 Delstudiens problem	20
2.3 Delstudiens frågor	24
2.3.1 Vilka slags företag är intresserade	24
Vilka slags företag är intressanta	24
2.3.2 Kan uppsökande verksamhet och förprojektering användas som styrmedel för lokalisering av arbetsplatser	25
2.3.3 Är kravet på trafikåtkomlighet ett hinder för integration?	26
2.3.4 Är begränsad marktillgång ett hinder för integration?	26
2.3.5 Är begränsade expansionsmöjligheter ett hinder för integration?	27
2.3.6 Är begränsad generalitet och flexibilitet ett hinder för integration?	27
2.3.7 Är begränsad takhöjd ett hinder för integration?	28
2.4 Delstudiens metod och genomförande	28
2.4.1 Programarbete	29
2.4.2 Pilotprojekt	29
2.4.3 Uppsökande verksamhet	29
2.4.4 Lokal- och stadsdelsinventering	31
2.4.5 Arbetsplatsinventering	32
2.4.6 Lokalprogram- och förprojektering	33
2.4.7 Förhandling företag - kommun	33
3 FÖRETAGENS LOKALBEHOV OCH VÅRA FÖRSLAG	35
3.1 Industri- och hantverksföretag	36
3.1.1 Gitarrfabriken	36
3.1.2 Syfabriken (medförfattare: Inga Malmqvist)	47
3.1.3 Charkuterifabriken (medförfattare: Inga Malmqvist)	57
3.1.4 Gårdstensverkstån	62
3.1.5 Övriga industri- och hantverksföretag	67
3.2 Industri- och hantverkshus - generella lokaler	74
3.3 Kontor	83
3.3.1 Forskargruppens lokalkontor Peppargatan 40	83
3.3.2 Arkitektursektionens lokalkontor Peppargatan 32	86
3.3.3 Erfarenheter från bruksskedet	87

3.4	Generella kontorslokaler	88
3.5	Service- och fritidsverksamheter	88
3.5.1	Högstadieskolan, daghemmen och träffpunkten i Dalen	89
3.5.2	Lunchrestaurangen	89
3.5.3	Öppna förskolan	90
3.5.4	Trafikskolorna	91
3.5.5	Övriga service- och fritidsverksamheter	91
4	DELSTUDIENS RESULTAT	93
4.1	De intresserade företagen - några karaktäristika och olikheter	93
4.2	Den uppsökande verksamheten och förprojekteringen - några metodfarenheter	96
4.3	Trafikåtkomlighet var inget avgörande hinder	99
4.4	Begränsad marktillgång var i 19 fall av 20 inget hinder för integration	100
4.5	Begränsade expensionsmöjligheter var inget hinder för integration	101
4.6	Flervåningshus, rumsdistribution och begränsad rumsstorlek som hinder och möjlighet för integration	101
4.7	Begränsad takhöjd som hinder för en del verksamheter i bostadshus och parkeringsdäck	104
4.8	Behov av fortsatt forskning	104
5	ANSATS INFÖR FORTSATT ARBETE	107
5.1	Färdiga lokaler är en av de förändringar som behövs	108
5.2	Det behövs försöksverksamhet och experimentbyggande	109
5.2.1	Försöksverksamhet med gemensamt arbete i bostadshus	110
5.2.2	Försöksverksamhet i kvarter och stadsdel	110
5.3	Försöksverksamheten måste innefatta arbetet och arbetsmiljön	111
5.4	Industri- och hantverkshus. Några frågeställningar	112
5.5	Det lokala utvecklingsarbetet fortsätter	113
6	KÄLLOR, LITTERATUR OCH ÖVRIGA REFERENSER	115

BILAGOR

Bilaga 1	Checklista för arbetsmiljöanalys
Bilaga 2	Lokalprogram för syfabriken
Bilaga 3	Kontakttablå för syfabriken
Bilaga 4	Brev från kommunens Näringslivssekretariat
Bilaga 5	Industri- och hantverkshus. Sammanfattning av forskningsprogram och lägesrapport

FÖRORD

Rapporten redovisar en delstudie inom projektet "Arbete och bostad i Gårdsten", som genomförts 1977 - 79 av en tvärvetenskapligt sammansatt forskargrupp vid Chalmers Tekniska Högskola och Göteborgs Universitet med stöd av Byggforskningsrådet.

Rapportens budskap är att integration av flera olika slags arbetsplatser i bostadsbebyggelse är önskvärd och möjlig ur företagets och de anställdas synpunkt. Särskilt ifrågasätts fem verksamhetskrav som traditionellt betraktats som hinder för integration. Ytterligare företagsknutna aspekter behandlas av Ingrid Johansson (80) och Gert Sandahl (80).

Andra parter intressen både för och emot integration behandlas i andra rapporter från vår forskargrupp. (Widenberg m fl 80, Mattsson 81.)

Hela forskargruppen har deltagit i planeringen av arbetet och svarar gemensamt för kapitel 1 Projektet Arbete och bostad i Gårdsten. Avsnitten om Syfabriken och Charkuterifabriken (3.1.2 och 3.1.3) har utarbetats under medverkan av Inga Malmqvist, som också gjort en del av arbetet med lokalprogrammen och flera av skisserna. På liknande sätt har Kristina Dahlgren medverkat i arbetet med förslagen till industri- och hantverkshus. Birgitta Mattsson och Gert Sandahl har svarat för en stor del av kontakterna med flera av de redovisade företagen liksom för en del av arbetet med förslagen, särskilt när det gäller val av lämpliga lägen för arbetsplatserna inom stadsdelen, Birgitta Mattsson även när det gäller utformningen av arbetsplatserna som delar av bostadsmiljön.

Angered, mars 1981

Christer Lundberg

SAMMANFATTNING

Forskningsprojektet "Arbete och bostad i Gårdsten" behandlar förutsättningar för och effekter av arbetsplatsetablering i renodlade bostadsområden.

Delstudien om arbete och arbetsmiljö i ett bostadsområde prövar några av de verksamhetskrav som traditionellt brukar framhållas som hinder för integration. Dessa hinder har inte visat sig avgörande för de företag vi kommit i kontakt med. De förmenta hindren vars relevans vi således ifrågasätter är:

- svårigheter att ordna god trafikåtkomlighet
- krav på stora markytor, bl a för utomhuslager
- krav på stora expansionsytor
- krav på stora sammanhängande lokaler i ett plan, bl a för att uppnå total flexibilitet
- krav på stora takhöjder

Mer avgörande har såvitt vi kan bedöma andra hinder varit. Ett sådant hinder har varit bristen på förberedda lokaler och på klara besked om kostnader och andra villkor. Ett annat hinder förefaller ha varit alltför specialiserade förvaltningsorgan med begränsad handlingsberedskap i sektorövergripande frågor. (Mattsson 81.)

I några fall har ett tredje hinder förekommit, nämligen en centraliserad företagsorganisation med oklara planeringsförutsättningar bland annat som en följd av långa avstånd styrcentrum - platschef -

- anställda - kunder. Slutligen pekar Sandahl på

processer i stadsdelen som hinder för någon eller några av de diskuterade etableringarna. (Sandahl 80 b)

Delstudien behandlar främst problem kring arbetsplatserns funktion och arbetsmiljö i bostadsbebyggelse. Den beskriver ett antal företag som visat intresse för etablering i Gårdsten, och en del av vårt arbete i kontakt med dem; inventering, ursprungligt och bearbetat lokalprogram, skisser, förslag och analys. Den ställer särskilt frågor kring mark-, utrymmes- och expansionsbehov, kring trafikåtkomlighet samt kring möjlig och lämplig rumsdisposition och rumsstorlek.

Analysen bygger på ett heterogent material; relativt noggranna fallstudier av de mest intresserade företagen, mer summariska uppgifter om företag som visat begränsat intresse samt kunskaper om andra FoU-projekt inom området. Företagens och i några fall de anställdas argument har studerats i aktionsforskningssituationer genom aktivt deltagande observation och intervjuer. Konsekvenser för de anställda har vi i övriga fall försökt förutse och förmedla genom att beskriva arbetsplatsernas nuvarande miljökvaliteter och problem samt genom att jämföra yttre förutsättningar, avstånd, servicetillgång och en del inre arbetsmiljöförutsättningar för alternativa läges- och utformningsförslag. Då studien redovisar relativt få fall bygger slutsatserna delvis på referensexempel.

Av de företag, som delstudien behandlar, har alla utom två mindre än 20 anställda. De flesta kommer från integrerade stadsdelar med både bostäder och arbetsplatser och har således egna erfarenheter av de studerade problemen. En mängd olika branscher och arbetsmoment finns representerade.

Verksamheternas *funktion* i bostadsbebyggelsen har undersökts dels utifrån frågor om kontakt- och kommunikationsbehov, dels utifrån studier av utrymmesbehov. Bland kontakt- och kommunikationsfrågorna har aspekter på läget inom regionen, servicesituationen och trafikåtkomligheten inom stadsdelen behandlats och för de aktuella tomtalternativen lastförhållanden, interna kontakt- och transportbehov inom byggnaden samt i några fall problem i samband med de tekniska försörjningssystemen. Utrymmesbehovet har klarlagts genom studier av företagens nuvarande lokaler samt genom frågor om och skisser kring omedelbart markbehov, markbehov för expansion, byggnads- och rumsytor samt ytor för individuella och gemensamma arbetsplatser, "stationer". Kontakt-, kommunikations- och utrymmeskraven skulle kunna tillgodoses i bostadsområdet för de allra flesta av de studerade företagen. En stor del av lokalbehoven skulle kunna tillgodoses i tomma lägenheter och sekundärutrymmen i befintliga bostadshus.

Arbetsmiljön diskuteras främst med avseende på några av de frågor, som kommit in tidigt i planeringsprocessen och som därför kanske är svårast för andra parter att uppmärksamma t ex frågor i samband med tomtval och val av byggnadstyp. Också för arbetsmiljön är goda lösningar på kontakt- och kommunikationsvägar fundamentala liksom lagom stora och väl disponerade utrymmen. En trivsamt och säker arbetsmiljö innebär ofta utrymmeskrav som kommer i konflikt med företagets sparsamhet eller vinstintresse, mera sällan med förutsättningar i omgivande bostadsbebyggelse. Andra generella arbetsmiljöfrågor som prövats är rumsindelningens störningsbegränsande betydelse bl a i de befintliga lokalerna i bostadshusen, möjligheterna till dagsljus, utblick och ögonkontakt med människor på gårdar och gångstråk, personalrummens markkontakt, variation i inre och yttre miljö.

Många av en bostadsförorts viktigaste kvaliteter utgör kvaliteter också för arbetsmiljön. Frisk luft och frihet från bullrande genomfartstrafik ökar t ex möjligheterna att vädra med öppet fönster - och minskar därmed behovet av bullrande mekanisk ventilation. Arbetsron blir bättre.

Motionsslinga, bollplaner, bordtennisrum är andra kvaliteter som kommer arbetsmiljön tillgodo och som kan vara svåra eller dyra att ordna i centrala lägen eller i renodlade arbetsplatsområden.

Smygkontoriseringen i centrala stadsdelar visar att gamla bostadslägenheter fungerar bra som kontor. Våra erfarenheter i Gårdsten visar att det samma gäller moderna lägenheter. Ljusa rum av olika storlek, välutrustade kök och sanitärutrymmen, rikligt med förvaringsmöjligheter.

Inom varje bransch och vid varje företag tillkommer sedan speciella arbetsmiljöproblem av vilka de flesta direkt eller indirekt har samband med integrationsproblematiken. De flesta av de arbetsmiljökrav vi studerat skulle kunna tillgodoses bättre i ett bostadsområde som kompletterats med arbetsplatser än i ett renodlat arbetsplatsområde. Inga arbetsmiljökrav vi funnit står i direkt konflikt med integrationssträvandena på stadsdels- och kvartersnivå. Några är däremot svåra att tillfredsställa i själva bostadshusen.

De förändringar jag efterlyser i dessa är främst flyttbara mellanväggar med bättre ljudisolering - ett självklart krav i kontorshus och urgamla hyresgästkrav, som bör få förnyad aktualitet när hus- hållsstruktur och boendeformer förändras - samt att man bygger stora kök eller återupptar byggandet av grovkök. Dessa har visat sig mycket användbara för många slags arbete.

Slutligen innehåller rapporten redogörelser för och en del reflexioner kring de tillvägagångssätt

som valts för att komma i kontakt med lämpliga och intresserade företag och för att lära känna deras produktion och arbetsmiljö. Förslag till modifieringar av tillvägagångssätten framförs.

En ansats till program för forskning kring industri- och hantverkshus som styrmedel för inomregional lokalisering finns också med.

Fler förberedda eller färdiga lokaler av olika storlek och karaktär i bostadsområden skulle underlätta etablering, förändring och utveckling av arbetsplatser men vore ingen garanti för att arbetsplatser skulle uppstå.

1

PROJEKT ARBETE OCH BOSTAD I GÅRDSTEN

Arbete och bostad i Gårdsten är ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt som behandlar problem i större städers nya bostadsområden. Problemen hänger samman med områdenas ensidiga innehåll med avseende på funktion och bebyggelse. Problemen kan enligt vår mening angripas och till en del lösas genom kontinuerliga förändringar av bostadsområdenas innehåll. I projektet har metoder prövats att genomföra sådana förändringar.

Projektets utgångspunkt har varit:

- Långa arbetsresor upplevs oftast negativt.
- Miljöer med både arbetsplatser och bostäder ger bra underlag för service och upplevs positivt.
- Det finns företag, för vilka det är förenat med fördelar att ligga i bostadsområden.

Projektet har genomförts med anslag från BFR och i samverkan med Göteborgs Kommun, AB Göteborgshem och en mängd andra intressenter. Projektet startade i januari 1977 efter förarbete inom ramprogrammet Bygga bostadsområdets utveckling, BBU.

Forskargruppen består av professor Lars Ågren (projektledare), Birgitta Mattsson (bitr projektledare), Christer Lundberg, Margareta Malmgren och Inga Malmqvist från Arkitektur CTH, Gert Sandahl från Företagsekonomi GU, Ingrid Johansson från Kulturgeografi GU, Ken Frankenberg från Socialt arbete Socialhögskolan, samt Lennart Widenberg från Psykologi GU. I delar

av projektet har dessutom Kristina Dahlgren, Arkitektur, Alf Gleerup, Psykologi samt Lars Ferming och Agneta Ran medverkat. Under programskedet medverkade även Inga Alander, Lena Jarlöv och Staffan Premmert, Arkitektur.

Till projektet har varit knuten en vetenskaplig referensgrupp bestående av professorerna Lars Ågren, Arkitektur CTH, Sigvard Rubenowitz, Psykologi GU, Sven Godlund och Lars Nordström, Kulturgeografi GU, samt Sten Jönsson, Företagsekonomi GU.

1.1 SYFTE

Projektets huvudsyfte är:

att utveckla kunskap om möjligheter till och effekter av arbetsplatsetablering i bostadsområden

Delsyften är:

- att pröva möjligheter att komplettera stadsdelen Gårdsten med mindre arbetsplatser, studera effekterna av sådan etablering för företagen och för stadsdelens invånare,
- att studera lösningar på ekonomiska, sociala och arkitektoniska problem i samband med etableringsprocessen,
- att undersöka mindre företags lokaliseringskriterier, pröva deras intresse av lokalisering i ett renodlat bostadsområde samt förutsättningarna för sådana lokaliseringar.

1.2 METOD

För att utveckla kunskapen om möjligheterna till arbetsplatsetablering i bostadsområden använder vi oss av aktionsforskning. Detta innebär att vi har försökt initiera processer som kan leda till etablering av verksamheter i Gårdsten. Vidare att vi beskriver och analyserar processerna och deras effekter. Genomförandet förutsätter ett aktivt engagemang. Det gäller särskilt försöken att finna former för etablering av verksamheter i stadsdelen. Forskargruppen har hela tiden följt de initierade processerna och gripit in i händelseutvecklingen. Väsentligt har varit att söka överföra arbetsuppgiften att komplettera området med arbetsplatser på de parter, som har det långsiktiga ansvaret för Gårdsten.

Arbetet bedrivs från ett kontor i stadsdelen. Detta har vi valt att göra för att öka vår lokalkän-

nedom och våra möjligheter att samarbeta med människor, som bor och arbetar i stadsdelen.

Arbetet med olika parter har bedrivits efter två olika linjer: uppsökande verksamhet och observation bland företag och kommunala myndigheter samt deltagande observation och informellt samarbete med lokala grupper.

Forskargruppens medlemmar har samarbetat i programutveckling, genomförande och analys. Redovisningen har strukturerats som delstudier, där respektive forskare svarar för den vetenskapliga behandlingen. De utnyttjade metoderna presenteras i respektive delrapport.

I vårt arbete stöder vi oss främst på de teorier om aktionsforskning, som utvecklats av samhälls- och beteendevetare i Norge samt på tidigare projekt vid Socialhögskolan och CTH. I rapporterna "Ett bostadsområde kompletteras med arbetsplatser" (Mattsson 80) och "Gårdsten - ett bostadsområde sett genom olika glasögon" (Widenberg m fl 80) diskuteras den teoretiska bakgrunden för aktionsforskningsarbete mer utförligt.

1.3 GÅRDSTEN

Vi har valt att genomföra våra studier i Gårdsten, en stadsdel i Angered i nordöstra Göteborg. Gårdsten byggdes 1969-71 och innehåller drygt 3 000 lägenheter i flerbostadshus, i vilka det idag bor ca 5 000 människor.

Stadsdelen har många goda förutsättningar: lägenheter med hög standard, ett högt och fritt läge med utsikt och naturkontakt, ett konsekvent utformat trafiksystem - men också allvarliga problem såsom stor omflyttning, ensidig åldersfördelning och hushållssammansättning. Många outhyrda lägenheter medför både ekonomiska och sociala problem samtidigt som de kan utgöra en resurs för framtida utveckling.

1.4 RESULTAT

Många viktiga mål har uppnåtts och flera kan skönjas inom en snar framtid. Bland annat har projektet visat:

- att arbetsplatser behövs i Gårdsten. Behovet upplevs både av dem som bor i stadsdelen, och av dem som arbetar där,
- att det går att finna företag, som är beredda att flytta in,

- att lämpliga lokaler kan ordnas genom om- eller nybyggnad,
- att finansieringsfrågan för om- eller nybyggnad i initialskedet är svår att lösa,
- att det i den nuvarande förvaltningsstrukturen inte finns rutiner för komplettering av bostadsområden med arbetsplatser.

Som en direkt följd av aktionsforskningsprojektet har en del aktivitet kommit igång. Så har t ex Göteborgs Kommunstyrelse och den särskilt tillsatta kommunala ledningsgruppen för Angered och Bergsjön, LAB-gruppen, förordat att etapp två av Angereds Industriby byggs i Gårdsten. Stadsbyggnadskontoret har givit klartecken för en syfabrik i ett ombyggt loftgångshus och Hälsovårdsnämnden har godkänt läget för nybyggnad av en charkuteri-fabrik. En textilverkstad, som startats i området av konsthantverkare med medel från Länsarbetsnämnden, har visat goda utvecklingsmöjligheter.

Projektets delrapporter redovisar bland annat följande resultat:

- Gert Sandahl: Småföretagare väljer läge för sina verksamheter. (BFR R17:1980)
Rapporten redovisar en enkät om lokaliseringsfaktorer och intresse för etablering i nord-östra Göteborg, särskilt Gårdsten.
 - . Inställningen hos de tillfrågade företagen till integrerad bebyggelse med både bostäder och arbetsplatser är övervägande positiv.
 - . Variationen när det gäller lokaliseringsfaktorer är stor. Tre kategorier har kunnat urskiljas med avseende på centrallägesberoende. Kostnadsfaktorer och kundnärlighet inom ett lokalt marknadsområde är de viktigaste lokaliseringsfaktorerna för de kategorier som visat intresse för etablering i Angered och Gårdsten.
 - . Intresset för etablering i Gårdsten kan påverkas av hyressättning och utredningshjälp.
 - . Enkäten uppfyllde slutligen ett av sina delsyften: nämligen att finna företag intresserade av etablering i Gårdsten och att väcka intresset för sådan etablering.
- Gert Sandahl: Bundenhet eller flyttningsintresse bland mindre företag i Göteborg. (BFR R21:1980)
Studien baseras på intervjuer bland företagare i Göteborg på erfarenheter från kontakter med företagare som visat intresse för en Gårdstenslokalisering.

Resultaten tyder på att det endast i en liten andel av företagen i Göteborg finns ett flyttningsintresse. Detta beror på att det finns rationella och emotionella bindningar till det läge man redan har, att företagens miljökrav och expansionsbehov ofta kan tillfredsställas i de gamla lokalerna och att det till en flyttning medför extra kostnader på grund av därpå följande marknads- och lokalinvesteringar. Många företagare strävar dessutom snarare efter att bevara existerande tillstånd än efter att förändra.

Rationella och emotionella skäl (transportavstånd resp stämpling) motiverar brist på intresse för Gårdsten. Samtidigt söker företagare, som var tvingade att flytta verksamheten, välkända och oftast näraliggande lokaliseringpunkter vid start av företag. De företag som kan förutses intressera sig för Gårdstensalternativet är sådana som av interna skäl söker lokaler. Eftersom dessa företag saknar särskilda kännetecken som kan utnyttjas för sökande måste vetskapen om lokaliseringsmöjligheten förmedlas till många företag och genom flera kanaler. Sådant arbete kan institutionaliseras.

En lokalisering till Gårdsten har i intresserade företag uppfattats på tre sätt: som en reservutväg i brist på bättre, som argument i strävan att undvika önskade förändringar eller som ett rationellt alternativ. Då det uppfattats som rationellt alternativ har det dock förlorat aktualitet genom att företagen inte kunnat få bindande löften om lokalfrågans lösning i Gårdsten, att lösningarna i Gårdsten blivit alltför dyra eller att företagarna under tiden funnit andra attraktiva alternativ.

- Ingrid Johansson: Arbetsplatser i Kortedala och Gårdsten - branschstruktur och lokaliseringsmönster i två bostadsområden i Göteborg. (BFR R16:1980)

Rapporten redovisar branschstruktur, lokaliseringsmönster och företagens erfarenheter av integrerade lägen i de två bostadsområdena Kortedala byggt under åren 1952-57, 19 000 invånare 1975 och Gårdsten byggt under åren 1969-71, 4 200 invånare 1975, i nordöstra Göteborg.

Jämförelsen mellan de båda bostadsområdena visar bland annat att i Kortedala som är planerat och byggt för en integrering av arbetsplatser och bostäder, antalet verksamheter är fler och mer diversifierade än i Gårdsten. 12 % av samtliga verksamheter i Kortedala finns inom näringen tillverkning, bland annat inom verkstadsvarutillverkning

och grafisk produktion. Den förvärvsarbetande dagbefolkningen har ökat i Kortedala med cirka 700 under perioden 1960-75. Ökningen har främst skett inom tjänster och tillverkning.

Gårdsten som inte är planerat för arbetsplatser har enbart arbetsplatser inom lokal boendeservice. Någon motsvarande ökning av den förvärvsarbetande dagbefolkningen i Gårdsten har ej kunnat iakttas.

Verksamhetsföreträdare i de båda bostadsområdena upplever följande fördelar med det integrerade läget:

- . nära till arbetskraft
 - . tillgång till service
 - . minskad skadegörelse
 - . nära till kunder
 - . god tillgång på parkeringsutrymmen
 - . lugn arbetsmiljö
 - . billiga lokaler
 - . tillgång till kollektivtrafik
- Lennart Widenberg; medarbetare Ken Frankenberg och Inga Malmqvist: Gårdsten - ett bostadsområde sett genom olika glasögon. (BFR R9:1980)
- Intervjuer, statistik och pressklipp om olika parterers uppfattningar om området.
- . Enligt den tillgängliga statistiken är Gårdsten missgynnat i förhållande till andra delar av kommunen när det gäller bl a arbetsresornas längd, inkomster och många slags service.
 - . De boende tycker att det skulle vara mycket positivt om arbetsplatser lokaliserades till Gårdsten. Man upplever det som tröttande att resa så långt varje dag.
 - . Då det gäller den fysiska miljön är man mycket nöjd med lägenheternas utformning och standard, den goda trafikmiljön samt närheten till den fina naturen med dess möjligheter till motions- och friluftsliv. Där emot är man missnöjd med den sterila arkitekturen och att det inte är liv och rörelse i stadsdelen. De kollektiva kommunikationerna anses av många vara en källa till irritation och missnöje.
 - . Bristen på olika former av sjuk- och hälsovård samt på kommersiell service upplevs som besvärande.
 - . Beträffande olika åldersgruppers inställning till hur det är att leva i Gårdsten visar resultaten att tonåringar och vuxna i

mellanåldrarna är mer negativa än barn och pensionärer.

- . De som arbetar med sociala frågor i stadsdelen ger en betydligt mörkare bild av invånarnas trivsel än de som arbetar inom de bostadsförvaltande företagen.
 - . Ett viktigt resultat är att de som både bor och arbetar i Gårdsten förefaller att trivas bättre än andra grupper - kanske pga en bättre total livssituation.
- Birgitta Mattsson: Väck sovstaden. Att komplettera ett bostadsområde med arbetsplatser. (BFR T:1981)

En analys av möjligheten att komplettera ett bostadsområde med arbetsplatser. Analysen baseras främst på fem etableringsförsök i Gårdsten och olika inblandade parter krav på bostadsmiljön.

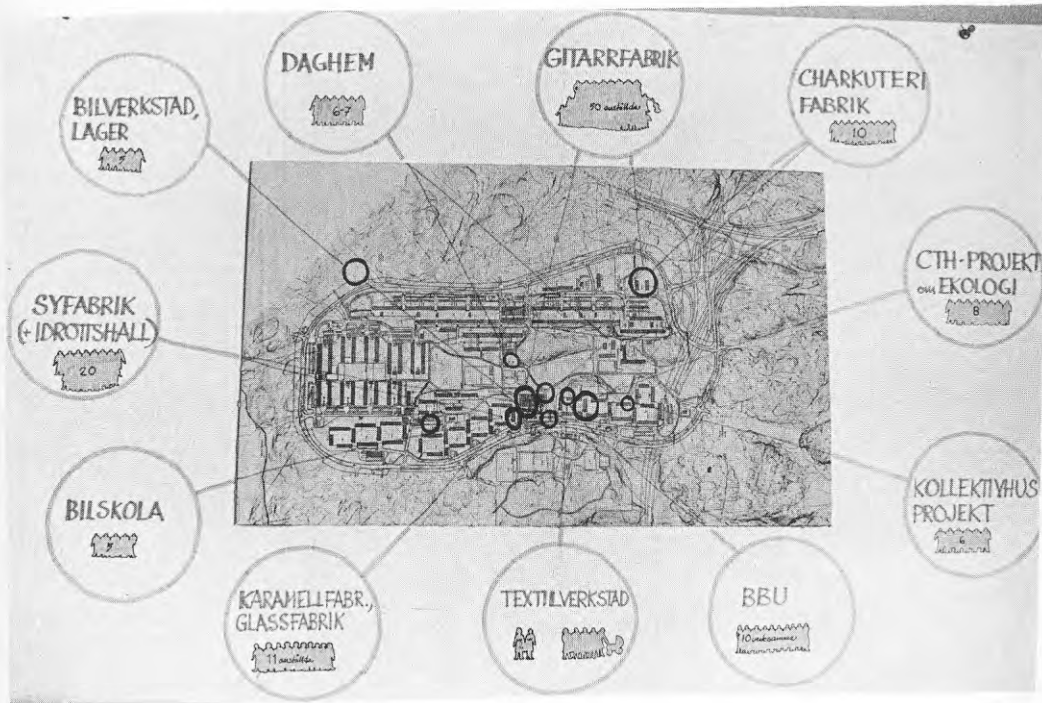
- . Arbetsplatser av olika slag behövs i bostadsmiljön.
 - . Bostadshusen är möjliga att använda till arbetsplatser och bostadsmiljön kan kompletteras med arbetsplatser så att den bättre uppfyller de krav som ställs på den.
 - . Den hårda sektorsuppdelningen i planerande och förvaltande organ är ett av de största hindren för förverkligande av integrationsförslagen.
 - . Aktionsforskningsmetoden är en användbar metod för att starta förändringsprocesser.
- Christer Lundberg: Arbete och arbetsmiljö i ett bostadsområde (denna rapport).

En redovisning av de undersökta företagens lokalbehov och våra förslag att utforma lokaler för dem. Fem förmenta hinder för integration prövas och befinnes ej relevanta för de intresserade företagen:

- trafikåtkomlighet
 - markbehov
 - expansionsmöjlighet
 - rumsdisposition och rumsstorlek
 - takhöjd
- . Variationen är mest kännetecknande för de intresserade företagen. Ett gemensamt drag är emellertid att alla utom två har under 20 anställda. Ett annat att de allra flesta kommer från integrerad bebyggelse med både bostäder och arbetsplatser.

- De aktuella företagens lokalbehov och arbetsmiljökrav förefaller kunna tillfredsställas med relativt enkla om- och nybyggnadsåtgärder och utan allvarliga restriktioner på grund av närheten till bostadsbyggelsen.
- Färdiga lokaler t ex i form av industri- och hantverkshus förefaller kunna bli ett viktigt inomregionalt styrmedel för verksamheters lokalisering. Men en del erfarenheter av byggnadstypen är negativa. Fortsatt forskning kring erfarenheter av industri- och hantverkshus är därför motiverad.

Figur:
Gårdsten med
några av de
befintliga och
föreslagna ar-
betsplatser,
som studerats
inom projektet

2

DELSTUDIEN OM ARBETE OCH ARBETSMILJÖ I BOSTADS- BEBYGGELSE

Arbetsplatser behövs där människor bor. Det är hela projektets utgångspunkt. Historiskt sett är påståendet odiskutabelt. Att människor behöver försörja sig, att människors tid och räckvidd är begränsad.

Billig energi (för somliga) och därmed billiga transporter har under en period frigjort oss från en del av de begränsningarna. Men behovet av arbetsplatser finns också idag i en nybyggd stadsförort (Widenberg 80, Mattsson 81 m fl). Bostadshusen kan användas för arbetsplatser och bostadsbebyggelsen utvecklas så att den bättre fyller de praktiska, sociala och estetiska krav olika parter ställer på den (Mattsson 81).

Men hur ser problemet ut från arbetets och företagens synvinkel? Går det att arbeta effektivt och att lösa arbetsmiljöproblemen i bostadsbebyggelse?

Ja, för ett ganska stort antal företag i olika branscher, som vi arbetat med, är läget bland bostäder så acceptabelt eller attraktivt att de i många år levt med det i ett äldre, centralt kvarter, att de avsatt tid och engagemang för utredningar om flyttning till bostadsområdet Gårdsten, och att de i flera fall valt att flytta till något annat bostadsområde eller till något integrerat, halvcentralt område.

2.1 DELSTUDIENS SYFTE

Syftet med delstudien är att konkretisera bilden av de företag som visat intresse av att ligga i ett bostadsområde, deras lokalbehov samt våra förslag till hur deras lokaler kan ordnas i bostadsområdet så att funktion och arbetsmiljö får goda förutsättningar.

Särskilt prövas ett antal verksamhetskrav, som av många konsulter och kommunala industriplanerare betraktas som hinder för integration av arbetsplatser i bostadsbebyggelse:

- krav på god trafikåtkomlighet
- krav på stora markytor bl a för utomhuslager
- krav på stora expansionsytor
- krav på stora sammanhängande lokaler i ett plan bl a för att uppnå total flexibilitet
- krav på stora takhöjder

2.2 DELSTUDIENS PROBLEM

Arbetsplatser i bostadsbebyggelse ur funktions- och arbetsmiljösynpunkt är delstudiens huvudproblem.

Människor har i alla tider arbetat bland bostäder. Odlat, fött upp husdjur, berett mat och kläder, tillverkat sina redskap och möbler, passat barn och vårdat sjuka. Lärt barn hur man beter sig och ungdomar hur man överlever. Byggt och lagat.

Också idag finns det många arbetsuppgifter, som utförs i bostadsmiljön. En del har man planerat för som matberedning och förvaring, disk, tvätt, barntillsyn och undervisning. Men när hushållen blivit mindre och mindre så har många av de här uppgifterna blivit ensamarbeten som ökar isoleeringen. Andra arbeten har helt eller delvis förbisetts i planeringen och får utföras under opraktiska, ohälsosamma och riskabla förhållanden. Byggarbete när bostadsmiljön kommer till, trappstädning, sophämtning, sotning, underhåll av fläktrum och tak, reparation av fönster och installationer, vård och förflyttning av gamla, sjuka och handikappade hushållsmedlemmar, cykel- och möbelreparationer. Redan om man planerade bostadsmiljön för alla de här arbetsuppgifterna skulle några av de miljökvaliteter vi efterlyser kunna uppnås. Vuxna och barn skulle kunna hjälpas åt med flera vardagssysslor, bebyggelsen skulle kunna bli mer varierad.

Att arbetsplatser är
de bästa lekplatserna
vet alla barn
(Foto: Jaan Tomasson)

I Gårdsten har följande arbetsplatser planerats
in i egna "skräddarsydda" lokaler:

- barnstugor
- lekstugor
- fritidshem
- fritidsgårdar
- skolor
- fastighetsförvaltning med verkstäder
- butiker och kiosk
- barnavårdscentral
- post
- kyrkor
- tvättstugor
- bilservice
- matservering
- panncentral

Andra har mer eller mindre provisoriskt inrymts i
bostadslägenheter eller andra lokaler i bostads-
hus:

- barnstuga
- lekskola
- skollokaler
- kontor
- textilverkstad
- föreningslokaler
- församlingshem
- bibliotek
- butiker
- tvättstugor
- matservering

Symaskinsbutik i bostadslägenhet
(Foto: Jaan Tomasson)

Båda kategorierna uppfattas som positiva inslag i miljön och båda har fungerat bra ur "företagens" och anställdas synvinkel. Men de är få. Våra undersökningar har därför främst gällt förutsättningarna att öka antalet arbetsplatser och att finna intresserade och lämpliga företag inom flera branscher.

Att det går att åstadkomma en god arbetsmiljö bland bostäder idag när vi har teknik och kunskaper tusenfalt större än människor någonsin haft, när det går att flyga till månen... - det förefaller nästan givet.

Frågan är alltså inte om det är möjligt, utan om tillräckligt många vill och hur vi ska gå tillväga om tillräckligt många vill.

Finns det företag, som är intresserade av att bedriva verksamhet i bostadsområden? Skulle deras transporter och andra aktiviteter kunna bedrivas lika effektivt här som i arbets- eller centrumområden? Hur stora markytor och expansionsutrymmen behöver de? Kan arbets- och pausmiljön bli lika bra i bostadsområden som i andra slags områden utan att bli dyrare? Vilka villkor gäller i samband med etableringen och andra förändringar som berör funktion och arbetsmiljö? Är de befintliga lokalerna lämpliga ur funktions- och arbetsmiljösynpunkt eller måste man bygga nya och i så fall hurdana? Har företagen intresse av att delta i

bostadsområde ställer delstudien frågorna om de intresserade företagen behöver större markytor och om den begränsade tillgången skulle leda till försämrade arbetsmöjligheter eller arbetsmiljö eller till att företagen väljer andra lägen, t ex i renodlade arbetsområden.

2.3.5 ÄR BEGRÄNSADE EXPANSIONSMÖJLIGHETER ETT HINDER FÖR INTEGRATION?

Liksom begränsad marktillgång i allmänhet kan begränsad tillgång till expansionsutrymme tänkas utgöra ett hinder för integration. Dels om företagen verkligen behöver reservmark i den utsträckning som de enligt många kommuners näringslivsplanerare efterfrågar sådan. Dels om stora outnyttjade markytor i bebyggelsen befaras leda till minskat serviceunderlag och långa gångavstånd kring inhägnader (Planverket 75).

Delstudien ställer frågorna om de intresserade företagen verkligen behöver expansionsutrymme och om begränsat expansionsutrymme leder till försämrade arbetsbetingelser, försämrad arbetsmiljö eller annat lägesval för dessa företag.

2.3.6 ÄR BEGRÄNSAD GENERALITET OCH FLEXIBILITET ETT HINDER FÖR INTEGRATION?

Krav på generalitet och flexibilitet ställs ofta när en arbetsplats planeras. De kraven kan vara svåra att tillfredsställa i bostadshus.

Ju mindre generell och flexibel en byggnad utformas, desto viktigare är det att man känner verksamheten den ska rymma och så mycket som möjligt om arbetsmiljön kring denna verksamhet. Därmed inte sagt att arbetsmiljön alltid är bra i generella och flexibla lokaler - långt därifrån - men den torde kunna ändras och kompletteras så att den blir det till lägre kostnad än när planformen är låst och rumsformen mycket speciell.

Om avsikten är att inrymma en arbetsplats i samma byggnad som bostäder är en noggrann inventering av verksamhets- och arbetsmiljökrav än viktigare. Detta kan motiveras med några exempel på samband mellan arbete, arbetsmiljö och integrationsfrågan på byggnadsnivån: Tillräckligt utrymme är en grundförutsättning för funktion och arbetsmiljö bl a ur effektivitets- och säkerhetssynpunkt. För stora eller felaktigt disponerade utrymmen kan försvåra kontakt, överblick och ordning. Felaktiga samband mellan rum leder till trötthet och tidsödande förflyttningar. Befintlig bostadsbebyggelse kan naturligtvis tänkas försvåra goda lösningar på

de här problemen. En arbetsplats krav på speciella rumstyper, rumssstorlekar, rumssamband och interna kommunikationer kan innebära konflikter med strävan att bygga om och bygga till i så liten utsträckning som möjligt. Denna strävan som delvis är förnuftsmässigt betingad: att bostadshusens stomme och konstruktion är dyr att ändra, att störningar kan uppkomma under ombyggnadstiden, delvis byråkratisk: att återställningskostnad belastar kalkylen, och slutligen delvis irrationell: "inte kan man ändra nya hus" (Mattsson 80).

Delstudien ställer frågorna dels om total generalitet och flexibilitet var så viktig för de intresserade företagen att de skulle undvika lokaler i bostadshus av detta skäl, dels om nya hus skulle kunna byggas tillräckligt flexibla och generella i bostadsområdet.

2.3.7 ÄR BEGRÄNSAD TAKHÖJD ETT HINDER FÖR INTEGRATION?

Många arbetsplatser anses och anser sig behöva högre till tak (i bokstavlig bemärkelse). Det vanligaste motivet är ekonomiskt: att minimera lagerytan. Över tiden varierande inbördes fördelning mellan lager och produktion motiverar då den höga höjden i hela byggnaden. Generalitetsaspekten att lokalerna blir lättare att sälja och/eller återanvända likaså. Samtidigt kan en viss tendens skönjas, åtminstone i storstadsregioner, att lagerhållning koncentreras till särskilda företag.

Hög takhöjd kan innebära arbetsmiljöolägenheter som drag och brist på "rumskänsla". Men också vissa fördelar som stor luftvolym.

Delstudien ställer frågorna om de intresserade företagen kräver hög takhöjd, om kraven på hög takhöjd leder till att de undviker lokaler i bostadshus samt om den invändiga takhöjden i nybyggnader kan bli tillräcklig för de intresserade företagens arbete och arbetsmiljö i bostadsområdet.

2.4 DELSTUDIENS METOD OCH GENOMFÖRANDE

Som komplement till den mer analytiska presentationen av hela "Arbete och bostad i Gårdsten" i kapitel 1 vill detta avsnitt ge en enkel, i huvudsak kronologisk, redogörelse för arbetet med delstudien som en integrerad del av projektet.

2.4.1 PROGRAMARBETE

Programarbetet började med studier av problem i samband med storstadens funktionsuppdelning, referensexempel på integrerad bebyggelse, litteraturstudier av inomregional lokalisering och av Angereds historia samt metodstudier kring aktionsforskning. I denna rapport återfinns delar av programarbetet som behandlar arbetsplatsinventering och referensmaterial när det gäller verksamhets- och arbetsmiljöknutna hinder för integration.

2.4.2 PILOTPROJEKT

Vid arkitektursektionen genomfördes 1973/74 en pilotstudie som behandlade möjligheter att komplettera Gårdsten samt utforma Angered Centrum och ett citykvarter med byggnader för arbetsplatser, bostäder och fritidslokaler. Studien innehåller bl a en inventering av lediga tomter i Gårdsten (Bergqvist m fl 75). En del slutsatser från det projektet återfinns i rapporten, särskilt i kapitlet 3.2.

2.4.3 UPPSÖKANDE VERKSAMHET

När projektet Arbete och bostad i Gårdsten efter programskedet startade januari 1977 var vår första uppgift att visa att det fanns företag som var intresserade av att flytta till Gårdsten och/eller gårdstensbor, som var beredda att starta egna verksamheter. Olika sätt att söka sådana företag och nyetablerade redovisas och analyseras av Sandahl (Sandahl 80b). Här en kortfattad redogörelse:

Första steget var att meddela i radio och tidningar vad vi höll på med. Målgruppen var främst företagarna, men också politiker och gårdstensbor har visat sig uppmärksamma projektet via massmedia. "Morötter" i form av utfästelser om viss utredningshjälp och kanske fördelaktiga hyror fanns med liksom föreställningen att företagen kunde ha ett intresse av närhet till kunder, arbetskraft och service. Men att vårt huvudintresse var möjligheterna att komplettera bostadsmiljö redovisades också.

Bilelektrikern och syfabriken var de enda företag, som svarade direkt efter ett lokalradioinslag, men tillsammans med någon av de andra kontaktmetoderna kan denna metod ha påverkat flera företag.

Massmedia har vi också använt oss av i den omvända riktningen: att vi läst hyresannonser, artiklar om företag med hotat lokalsituation o s v.

Det andra steget var vår enkät till drygt 800 företag. Den redovisas i rapporten "Småföretagare väljer läge för sina verksamheter" (Sandahl 80a). Enkätens syfte var förutom att skapa intresse hos och kontakt med företag, som kunde tänka sig att flytta till Gårdsten, också att inhämta synpunkter av generell natur på företagens inomregionala lokaliseringsfaktorer.

Enkäten ledde till många "napp". Den visade också, att en förkrossande stor andel av företagen som svarade föredrar integrerad bebyggelse framför renodlade områden för bara en funktion.

Tredje steget var att gå från dörr till dörr i en stadsdel, Hultmans Holme, som i kommunens planer betecknas som Utredningsområde, vilket innebär ett visst hot om funktionsförändring eller rivning. Hultmans Holme ligger centralt, men i samma väderstreck som Gårdsten i förhållande till city. Också denna delstudie beskrivs i en separat rapport: Bundenhet eller flyttningsintresse bland mindre företag i Göteborg (Sandahl 80b).

Den resulterade inte i kontakt med något företag, som både hade lokalbehov och var intresserat av Gårdsten.

De flesta "lokala producenter" har vi emellertid fått kontakt med via fältpersonal i området som grannskapsarbetare, serviceassistenter o s v. Exempel på sådana kontakter är lunchrestaratören (avsnitt 3.5.2), vävstolssnickaren (avsnitt 3.1.5) och cykelmontören (Forskargr 80b).

Fjärde sättet har redan nämnts - att företag, som själva anmält lokalbehov till kommunen, får information om projektet och ett enkätformulär att besvara. Den metoden har inte lett till några kontakter.

Femte sättet: att fortsätta samarbetet med företag, som vi redan tidigare hade kontakt med i samband med t ex projekt i grundutbildningen på Arkitektursektionen. Gitarrfabriken är exemplet på denna metod.

Sjätte sättet var att försöka flytta våra egna skolor eller institutioner till Gårdsten. Arkitektursektionen har vi försökt med, men vi har hittills lyckats med ett par elevgrupper och vårt lokalkontor.

Sjunde sättet är att övertyga LAN, att beredskaps- och utbildningsprojekt i deras regi bör förläggas där arbetet och arbetsplatserna bäst behövs.

LAN har stött Gårdstensverkstan och Kollektivhusprojektet samt har förklarat att det inte är otänkbart med stöd även till privata företag.

Åttonde och sista angreppssättet: den viktiga delen av arbetet att söka individer eller grupper i Gårdsten, som vill starta egna arbetsplatser i området, följer olika linjer. Vad vi söker är alla slags arbeten, kanske bara hobbyarbeten, hem- eller fritidssysslor till att börja med, men sådant som kan utvecklas till produktion eller annan yrkesverksamhet i framtiden. Den här kategorin arbetsplatser har vi haft olika beteckningar på: hemarbete, etableringsviljan inom området, lokal produktion. En gårdstensbo, som vill starta en blomsterhandel och en maskindelsmontör har tagit kontakt med oss efter artiklar i stadsdelstidningar.

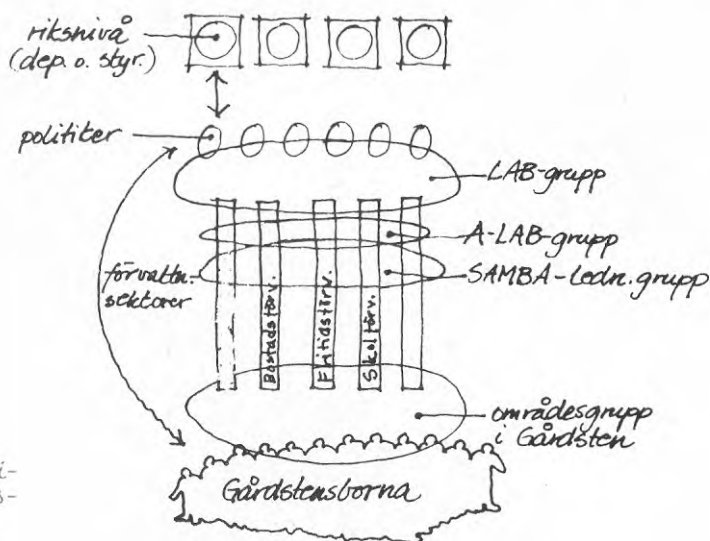
2.4.4 LOKAL- OCH STADSDELSINVENTERING

För att kunna bedöma möjligheter och hinder för arbetsplatser i olika lägen i stadsdelen krävdes en god lokalkännedom och god kontakt med människor som arbetade och bodde i stadsdelen. I kapitlet Data om Gårdsten av Inga Malmqvist (Widenberg m fl 80) finns en stor del av det inventeringsmaterialet samlat. Intervjuer med personal och boende i området var en annan del av det arbetet. Det ska också ligga till grund för en uppföljningsstudie vid senare tillfälle. En katalog över lediga lokaler, butiks- och förrådsutrymmen, tomma lägenheter, P-däck osv upprättades. Delar av detta material redovisas i samband med våra förslag.

Områdesgruppen och dalenarbetet

En samrådsgrupp med representanter för fältpersonalen på olika institutioner och projekt i stadsdelen samt för fritidsråd, byalag, hyresgästförening m fl (Holm 77) har stått för våra mest kontinuerliga kontakter med området. Här har vi presenterat vårt program och våra förslag. Erfarenheter från arbetet i områdesgruppen redovisas främst av Mattsson (80).

Dalenarbetet startades av en arbetsgrupp inom områdesgruppen. Målen var kontakt, gemenskap, kompletteringar och miljöförbättringar i stadsdelens centrala grönområde. I dalenarbetet har vi deltagit främst för att få till stånd ett kunskapsutbyte med gårdstensbor om behovet av arbetsplatser samt arbetsplatsers lokalisering och utformning i stadsdelen. Några slutsatser från det arbetet redovisas i anslutning till förslagen samt av Mattsson (80) och i en kommande T-skrift.

Figur:
Områdesgruppens position i "förvaltningsapparaten"
(Forskargruppen 79)

2.4.5 ARBETSPLAT SINVENTERING

Som underlag för bedömning av verksamhets- och arbetsmiljöknutna hinder för integration krävdes en noggrann inventering av några av de arbetsplatser, som kunde vara aktuella. Motiv för arbetsplatsinventeringarna har redovisats i avsnitt 2.3.

Den bästa helhetsbilden får man genom att delta i arbetet eller fråga företrädare för olika parter var för sig - dels vilka problem och kvaliteter som är störst på arbetsplatsen, dels om olika arbetsmiljöfaktorer och hur varje "station" eller individuell arbetsplats är utformad (bilaga 1) och varför. På så vis kan man också upptäcka hinder och nya möjligheter att integrera arbetsplatsen i ett bostadsområde eller ett bostadshus.

2.4.6 LOKALPROGRAM- OCH FÖRPROJEKTERING

Arbetsplatsinventeringen samt företagets och ibland de anställdas önskemål samt normers och egna föreställningar om arbetsmiljökrav låg sedan till grund för ett lokalprogram som skickades på remiss till företag och berörd förvaltare. Lokalprogrammet i sin tur var tillsammans med andra parter krav och önskemål och åter igen våra egna bedömningar när det gällde bostadsmiljöns kvaliteter och brister (Mattsson 80) utgångspunkten för skisser och förslag. När de presenterades fick vi veta nya krav på lokalerna, lokalprogrammet reviderades o s v. De här momenten är de som är fylligast redovisade i den här rapporten och som många av mina slutsatser bygger på.

Arbetssättet liknar s k "programskissning" (Bubert m fl) och bygger på arkitektens traditionella skissmetod (Mattsson 80). Ett viktigt inslag i "vår" idealbild av arbetssättet är att programdiskussion för föras dels med varje part för sig, dels i samrådsgrupper (jfr Hidemark m fl 73).

2.4.7 FÖRHANDLING FÖRETAG - KOMMUN

När arbetet lett fram till ett förslag, som både företaget och bostadsföretaget eller näringslivssekretariatet bedömde som framkomligt, träffades dessa parter för att förhandla om förverkligande och villkor. Också i detta skede uppenbarade sig nya krav, möjligheter och hinder.

3

FÖRETAGENS LOKALBEHOV OCH VARA FÖRSLAG

Arbetet beskrivs i kapitlet som ett antal fallstudier.

Fallstudierna ska redovisa företagen och deras lokalbehov, argument och krav, möjligheter och hinder för integration av arbetsplatserna i bostadsområdet i sitt sammanhang med våra förslag. Kanske är redan sorteringen företag för företag att göra för stort våld på historien. Många av de berörda personerna tog säkert ställning till hela frågan och hela projektet i ett sammanhang, åtminstone i vissa skeden. Men detta gäller framför allt parterna på bostadssidan, och där redovisas händelseförloppet utifrån en annan indelningsgrund (Mattsson 81).

Då endast ett företag av produktionskaraktär, textilverkstaden, och två kontor, vårt eget och kollektivhusprojektets, hittills etablerats i direkt anslutning till projektet, bygger analysen främst på företagets, ibland de anställdas, och andra intressenters utsagor och åtgärder samt på våra egna bedömningar under inventerings-, program-, skiss- och förslagsskedena (hösten 79 tillkom en plastfabrik och en barnstuga i stadsdelen. Dessa etableringar beskrivs dock ej i rapporten). Det här är en svaghet, men inte en avgörande sådan. Svaren blir ju delvis hypotetiska, men inte helt eftersom det gäller verkliga företag, verkliga lokalbehov och delar av verkliga beslutsprocesser. Bedömningarna görs självfallet också mot bakgrund av egna och andra forskares och planerares tidigare erfarenheter och analyser. Ett steg i en kunskapsutveckling alltså även om det inte blir ett lika långt steg som vi planerade.

En del analysmoment återfinns i direkt anslutning till fallstudierna, andra av mer generell natur i kapitel 4.

Eftersom fallstudierna gjorts under lång tid och i ett integrerat sammanhang - och eftersom steg av analyskaraktär successivt medfört förändringar av genomförandet (jfr Mattsson 80) skulle en fullständig redogörelse bli för lång och komplicerad. Därför har fallstudierna redigerats i två avseenden: dels har funktions- och arbetsmiljöaspekter lyfts fram på bekostnad av andra frågor, som behandlas i andra sammanhang eller måste utelämnas, dels har vissa data samlats i början och vissa analysmoment i slutet av varje fallbeskrivning. Någon helt genomförd sådan uppdelning bedömer vi emellertid inte som varken möjlig eller önskvärd.

3.1 INDUSTRI- OCH HANTVERKSFÖRETAG

3.1.1 GITARRFABRIKEN

Gitarrfabriken arbetade med tillverkning och reparation av gitarrer samt en växande handel med musikinstrument och en del andra varor från Japan och u-länder. Tillverkningsprocessen innefattade en mängd typiska snickeriarbeten som sågning, slipning, polering, limning, montering, lackering samt provspelning, justering och paketering.

Företaget startade 1900 i Nordstån och flyttade 1943 till lokaler i den gamla porslinsfabriken "Pottan", där verksamheten successivt utvidgats ända till för några år sedan. Fabriken såldes i början av 70-talet till en amerikansk gitarrtillverkare, som nu har sista ordet när det gäller bl a lokalisering.

Kontraktet på lokalerna gick ut 1979, så man var tvungen att flytta eller acceptera en högre hyra. Antingen man flyttade eller stannade kvar måste också krav på effektivare lokaler och en bättre arbetsmiljö tillgodoses.

Intresse för Angered fanns redan 1975, då man planerade att bygga i Angered Centrum eller i någon landsortskommun. Flera alternativ inom kommunen har sedan studerats tillsammans med Näringslivssekretariatet.

Produktion och arbetsmiljö har inventerats av en elevgrupp med undertecknad som en av handledarna. Elevgruppen har också gjort ett av de redovisade skissförslagen.

Personalen bestod av ett femtiotal personer, var-

av hälften äldre. Ungefär tio tjänstemän, få kvinnor bland arbetarna och relativt stor personalsättning var andra kraktäristika. Fler kvinnor och fler deltidanställda planerades. Nyanställning och expansion med upp till 50 % diskuterades av och till. Dessemellan övervägdes minskad produktion. Våren 1978 ville man skriva kontrakt på tio år!

Gitarrfabrikens omgivning

Fabriken låg omgiven av bostadskvarter. Detta betraktades inte som någon nackdel - tvärtom skulle man vilja ha bostäder i samma kvarter som företaget för att ingen skulle behöva vara mörkrädd i portarna och på gården, när man gick till och från jobbet mörka vinterdagar eller när man jobbade över.

Gitarrfabrikens gård

Gitarrfabrikens lokaler och arbetsmiljö

Verksamheten var fördelad på fem våningar i den f d porslinsfabriken! På gården lagrades råvarorna: alpgran och andra träslag som mahogny och kanadensisk ceder. I bottenvåningen grovsågades materialet. Sedan transporterades det till vinden fyra trappor upp för sortering och märkning. De flesta arbetsmoment var samlade till en maskinverkstad, ett lackerings- och ett monteringsrum i våningen två trappor upp medan våningen en trappa upp innehöll lager, serviceverkstad, kontor och personalrum. Interna transporter utfördes med hjälp av lätta trävagnar, hissar och utlastningen med en utvändig ruchbana!

Byggnadskroppen är smal och många rum har fönster åt två håll. Tillsammans med reflexerna från träpelare, trägolv och gitarrer gav de rummen ett varmt och vackert ljus.

De långa avstånden, de många tunga branddörrarna och de tidsödande hisstransporterna upplevdes som problem av både företagsledning och anställda.

Andra allvarliga arbetsmiljöproblem fanns också: damm från ett ädelträslag, som kunde utlösa allergibesvär, buller från sågar och fräsar, dålig ventilation i lackeringsavdelningen, otrevliga toaletter och omklädningsrum. Orsaken till att man inte gjort några större förändringar för att lösa problemen är främst att man länge planerat att flytta till mer rationella lokaler. Ett annat skäl är svårigheten att komma tillrätta med just såg- och fräsbuller. Absorbenter i tak och skärmväggar kan aldrig helt ta bort detta buller, men miljön kan avsevärt förbättras.

De många små rummen medförde ibland ensamarbete med de nackdelar detta innebär: dålig uppsikt vid olyckstillbud, risk för kontaktlöshet mellan arbetskamrater och misstänksamhet från överordnade. Rummens begränsade storlek innebar emellertid också avsevärda fördelar: dels kunde buller och damm hållas inom begränsade delar av arbetsplatsen, dels uppfattar många ett mindre rum som mer ombonat och trivsamt än ett stort.

Programkrav och -önskemål

När hyreskontraktet var på väg att gå ut, ville företaget flytta till moderna lokaler i ett eller två plan med korta avstånd och lättskötta ytor och material. Inte heller i en ny byggnad ville man ha en enda stor hall men färre och större rum än i den gamla.

Tillverkningsdelens lokalisering inom regionen hade inte så stor betydelse, uppgav man. Det

viktiga var, att priset eller hyran skulle bli så låg som möjligt. Men å andra sidan ville man ha kontoret kvar i Göteborg och ett nära samband mellan kontor och produktion var önskvärt. Dessutom bodde de anställda i Göteborg. Många av dem hade en lång och ovärderlig yrkeserfarenhet, så någon längre flyttning bedömde vi inte som sannolik. En av kranskommunerna var emellertid ett tungt alternativ.

Förslag

De förslag, som var mest intressanta för vårt projekt, var två invid Angered Centrum och två i Gårdsten.

Alternativ I vid Angered Centrum

Vid Angered Centrum hade företaget en tomt reserverad i ett par år. Motiven för tomtvalet var bl a lågt markpris, närhet till spårvagn och servicecentrum. Men man såg också mycket positivt på närheten till bostäder. Bl a diskuterades möjligheten att ha en mindre verkstadslokal öppen för pensionerade anställda och för ungdomar från grannskapet. Detta skulle vara möjligt, om AMS eller kommunen bidrog till finansieringen. Samarbeta med skolan, som också diskuterades, skulle underlätta rekryteringen, hoppades man.

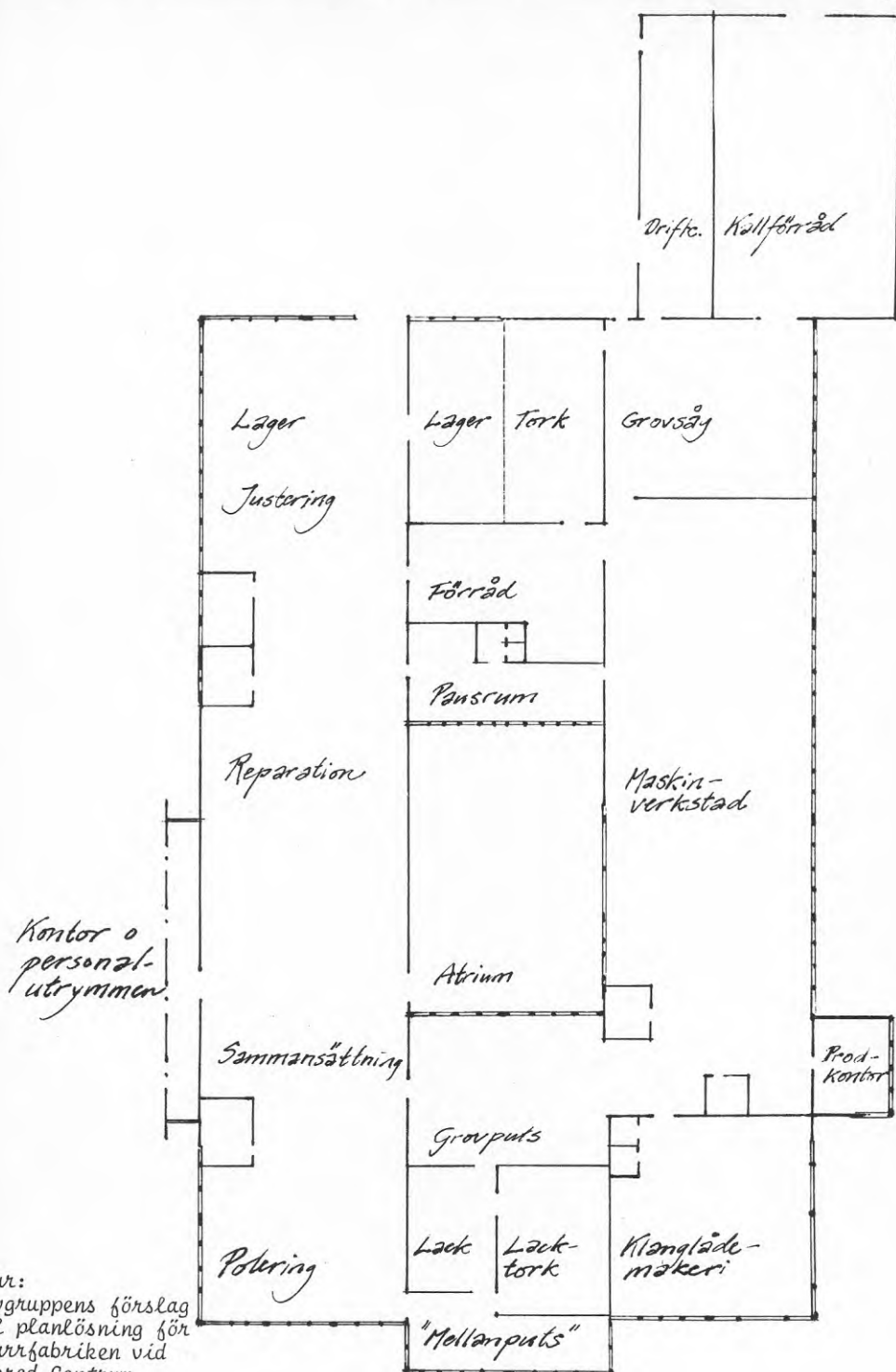
En arkitekt anlätades för att utarbeta ett skissförslag, som byggde på ganska omfattande expansionsplaner. Dessa planer lades emellertid ganska snart på is. De beräknade kostnaderna för den skisserade byggnaden blev alltför höga.

Alternativ II vid Angered Centrum (Elevprojekt)

Företags- och produktionsledningen började själva utforma ett nytt förslag, som skulle bygga på en mer måttlig expansion eller oförändrad produktion och där hushållning med ytorna var viktig för att kostnaden skulle hållas nere.

En elevgrupp från Chalmers Arkitektursektion kopplades in på uppgiften av vår forskargrupp. De började med en noggrann inventering av produktion och arbetsmiljö i samråd med ledning, anställda och fackliga företrädare. I arbetet jämfördes sedan bl a en- och tvåplanslösningar, samt alternativ med mindre och större arbetslokaler. Några viktiga erfarenheter från denna del av uppgiften var följande:

De anställda vi talade med föredrog alla en våning framför två. Företagsledningen ansåg att tvåvåningsalternativet skulle bli billigare. Denna bedömning fick de stöd för av en konsult.

Figur:
Elevgruppens förslag
till planlösning för
gitarrfabriken vid
Angered Centrum
(CTH A2 77)

En kostnadsexpert, som vi konsulterade, hävdade motsatsen pga dåliga grundförhållanden på den aktuella tomten, brandbestämmelser samt kostnader för hissar och trapphus.

Flera mindre rum visade sig innebära bättre möjligheter att lösa många arbetsmiljöproblem, som buller, damm, temperatur- och luftfuktighetsfrågor. Endast ett av rummen föreslogs emellertid rymma en enda arbetsstation. Det var den tjugande grovsågen, som dock inte används hela tiden. Den försämrade uppsikten och kontaktmöjligheten, som denna ensamarbetsplats skulle innebära, kunde i viss mån motverkas med ett fönster mot maskinverkstaden intill.

Alternativ III Panncentralstomten i Gårdsten

Panncentralstomten i Gårdsten utgör stadsdelens sydöstra hörn. Infarten är idag från Salviagatan, som har bostäder och parkeringsplatser på sin andra sida. Från tomten är det ca 200 m till busshållplats, lunchservering och servicebutik. Ytterligare 200 m i samma riktning ligger Gårdstens Centrum med bl a post och livsmedelsbutik. Gångvägen mellan Gårdsten och Angered Centrum passerar intill panncentralstomten. Promenaden tar mellan femton och tjugo minuter. Tomten exponerar sig mot bilvägen till Angeredbron och Hisingen.

Det viktigaste motivet för lägesalternativet var den färdiga och lagom stora tomten. En viss risk för störningar i form av buller från sågar och fräsar motiverade också ett läge, där produktionsdelens fönster kunde vändas bort från bostadsbebyggelsen. Det fina skyltläget och det låga tomtpriset var slutligen ett par av företagsledningens motiv.

Trafikåtkomlighet

I samband med en planerad omläggning av korsningen nedanför ska tomten få sin utfart direkt till Gårdstensvägen. Personal-, kontors- och besöksentré liksom en uteplats i anslutning till lunchrummet föreslog vi mot Salviagatan för att underlätta dubbelutnyttjande av de befintliga parkeringsplatserna och för att tillföra nya händelser till bostadsgatan.

Mark- och utrymmesfrågor

Tomtens storlek gav utrymme för rymliga arbetslokaler, en av de viktigaste förutsättningarna för en säker och trivsamt miljö. Men företagets sparsamhet eller snålhet var ett hinder att utnyttja

dessa möjligheter fullt ut.

Byggnaden i det här förslaget bestod av en en-vånings vinklad kropp för produktionen samt en tvåvåningsdel med kontor och personalrum i det övre (gatu-)planet och med lager och packningsavdelning i det nedre (suterräng-)planet i nivå med produktionen.

Rumsstorlekar och rumsdisposition

Produktionen föreslogs organiserad i ett antal måttligt stora rum i fil för att enkla interna transporter och produktionssamband skulle kunna uppnås. Som buffertlager och alternativ förbindelse föreslog vi en bred korridor. Karaktäristiskt för detta förslag var slutligen, att alla arbetsrum fick utsikt och rikligt med dagsljus - oskattbara kvaliteter under förutsättning att solavskärningsmöjligheterna är tillräckliga.

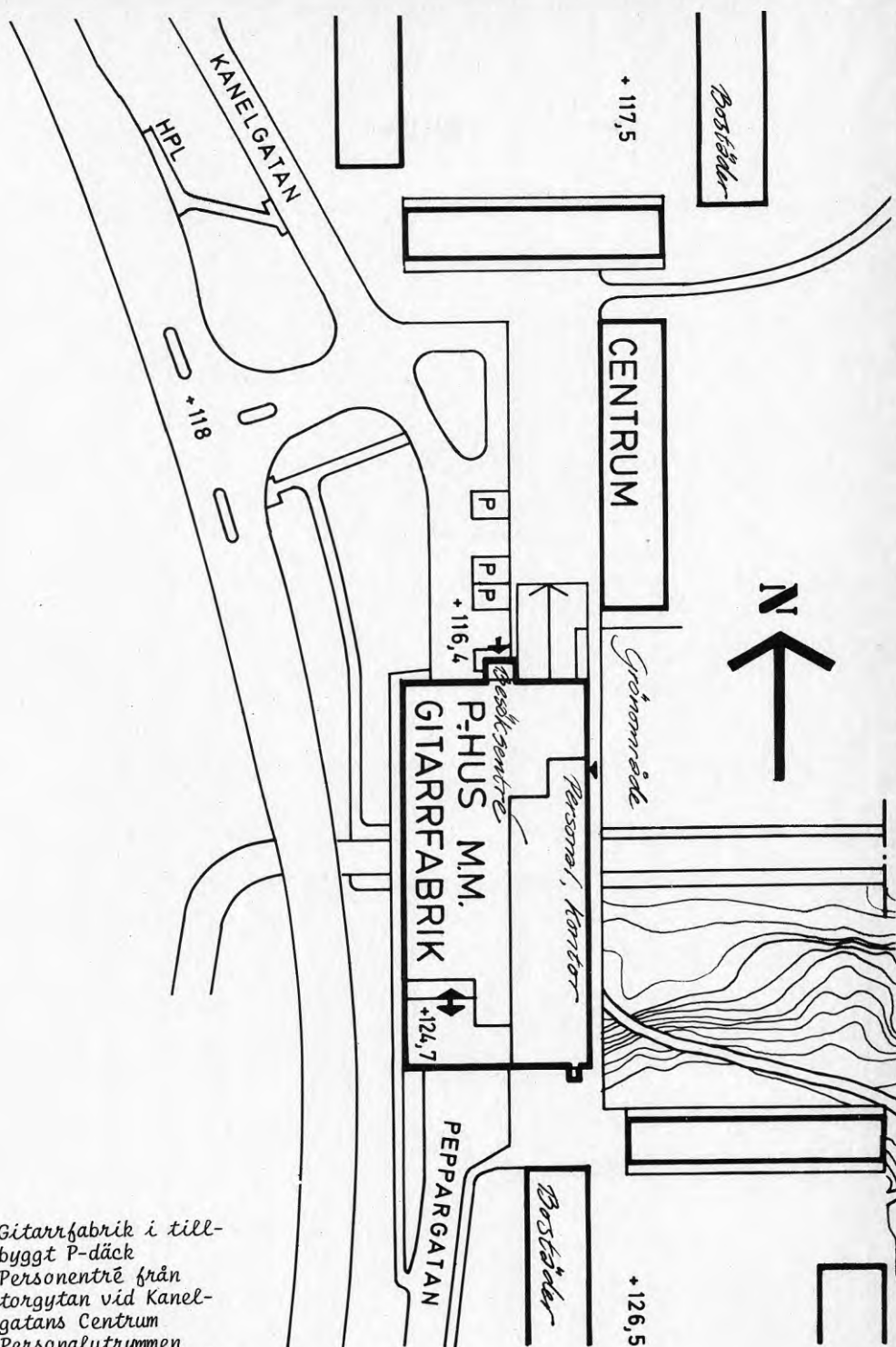
Alternativ IV Tillbyggnad av parkeringdäck V Gårdsten

Parkeringsdäcket, det fjärde och sista alternativet för Gitarrfabriken i Angered, ligger vid Kanelgatans servicecentrum i Västra Gårdsten ovanpå fritidsgården KomUt och Göteborgshems förrådsutrymmen. Däcket bildar en bro över det centrala grönområdets - Dalens - ena tillfart.

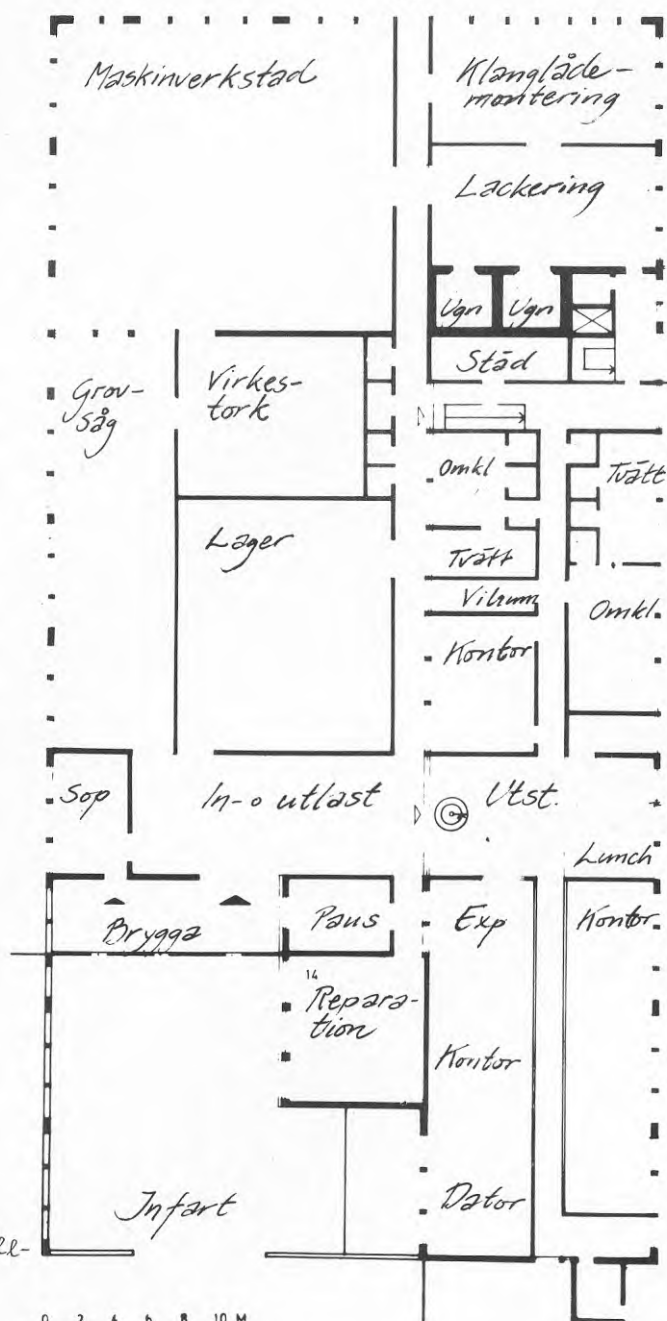
Läget valdes i första hand utifrån andra motiv än den här rapportens frågor kring funktion och arbetsmiljö. Motiven var dels behovet av kundunderlag till de ständigt nedläggningshotade butikerna intill, dels behovet att förbättra miljön i och omkring parkeringshuset; Socialt genom att flera människor med olika uppgifter innebär en förbättrad social kontroll och arkitektoniskt genom att det ruinliknande huset avslutas med fönster och tak, närmiljön berikas med människor, skyltar, ljud och trädöft. Ur företagets och de anställdas synpunkt skulle alternativet emellertid också innebära många fördelar: lägre kostnader och kortare byggnadstid p g a färdiga tillfarter, bjälklag och parkeringsplatser, nära till butiker, motionslokaler och -slinga, bollplaner och omklädningsrum, nära till busshållplats, utsikt över Göta Älv och Hisingen.

Trafikåtkomlighet

In- och utlast föreslogs ske via lastbryggan med infart från Peppargatan, som ligger i nivå med det näst översta däcket, där produktionsplanet skulle ligga.

Personat o Besöksentré

Gitarrefabrik i till-
byggt P-däck
(skiss) Plan-
lösning

0 2 4 6 8 10 M

Gångentrén skulle bli via ett nytt trapphus från butiks- och torgplanet, där busshållplats, taxificka och parkeringsplatser finns för boende, besökare och personal.

Mark- och utrymmesfrågor

Den av parkeringsdäckets storlek begränsade ytan överensstämde nästan exakt med företagets senaste lokalprogram, men föreföll oss vara i knappaste laget för att medge en helt säker, rationell och trivsam rörelsefrihet. Ett visst expansionsutrymme fanns dock, särskilt om kontor och personalrum flyttats ner en våning i däckets. Detta skulle emellertid medfört andra nackdelar.

Det här alternativet var det med bostadsbebyggelsen mest integrerade av gitarrfabriksförslagen. För att minimera risken för bullerstörningar lades kontor och personalutrymmen närmast bostadshusen och den mest bullrande grovsågen längst ifrån dem. Förslaget visar att detta inte behövde leda till några kompromisser med funktions- eller arbetsmiljökrav. En orsak till detta var den trafikdifferentierade stadsplanen, en annan den småskaliga tillverkningsprocessen, som innebar många kombinationsmöjligheter i planlösningsskedet.

Rumsstorlekar och rumsdistribution

Produktionen föreslogs liksom i det föregående alternativet organiserad i ett antal måttligt stora rum, alla med möjlighet till dagsljusbelusning och de flesta med utblick och vädringsmöjligheter. Parkeringsdäckets låsta yttermått ledde till mindre önskvärda rumsformer i ett par fall, men inte till direkta funktionsstörningar eller risker i arbetet, såvitt vi eller företagsledningen kunde bedöma.

Vad hände sedan

I mars 1979 meddelades, att företagets gitarrtillverkning i Sverige ska läggas ned och i stället göras på licens i Japan. Om inte staten eller någon annan intressent träder in... Reparation och handel ska fortsätta i eller i närheten av Göteborg.

Summering

Läget för bostadsområdena i Angered vore fördelaktigt för företaget p g a:

- låga markpriser och låga hyror även för skräddarsydda lokaler,
- nära till arbetskraft,

- liten stöldrisk p g a social kontroll

och för de anställda p g a:

- nära bostaden jämfört med de flesta andra av företagets alternativ,
- bättre kollektivtrafikförsörjning och servicesituation än i många renodlade arbetsområden,
- tryggare omgivning än i arbetsområdet p g a social kontroll,
- plats för envåningsbyggnad med enkla inre samband.

Är de traditionella verksamhetsanknutna hindren för integration relevanta i fallet Gitarrfabriken? Nej:

Trafikåtkomligheten går att lösa,

Markbehovet har inte heller visat sig vara något problem att klara inom stadsdelen, även om man valt det största alternativet och tillräckligt stora funktionsytor.

Reservytor för expansion saknades delvis i endast ett av de studerade alternativet, så inte heller denna faktor kan ha varit utslagsgivande.

Utrymmesbehoven var av den omfattningen, att inget bostadshus med fördel kunde komma ifråga. Såg- och fräsbuller likaså. I nybyggen intill bostäder kunde emellertid dessa störande maskiner placeras i rum, som vette bort från bostadssidan utan att detta skulle leda till konflikter med processkraven.

Rumsdisposition och rumsstorlekar ställdes också sådana krav på, att en nybyggnad vore att föredra för större delen av produktionen. Maskiner, installationer och rationell lagerhantering krävde i detta fall högre takhöjd än bostadshusen och P-däcken kunde erbjuda.

De viktigaste hindren för gitarrfabrikens etablering föreföll dels ligga inom företaget:

- Långt avstånd till styrcentrum med oklara direktiv t ex om vilken upplåtelseform man föredrog,
- Låg handlingsberedskap bl a till följd av för många fördelaktiga alternativ inom och utanför kommunen,
- Bristande samråd ledning - personal,

dels i de specialiserade finansieringsformerna, som fördröjde bostadsföretagets agerande.

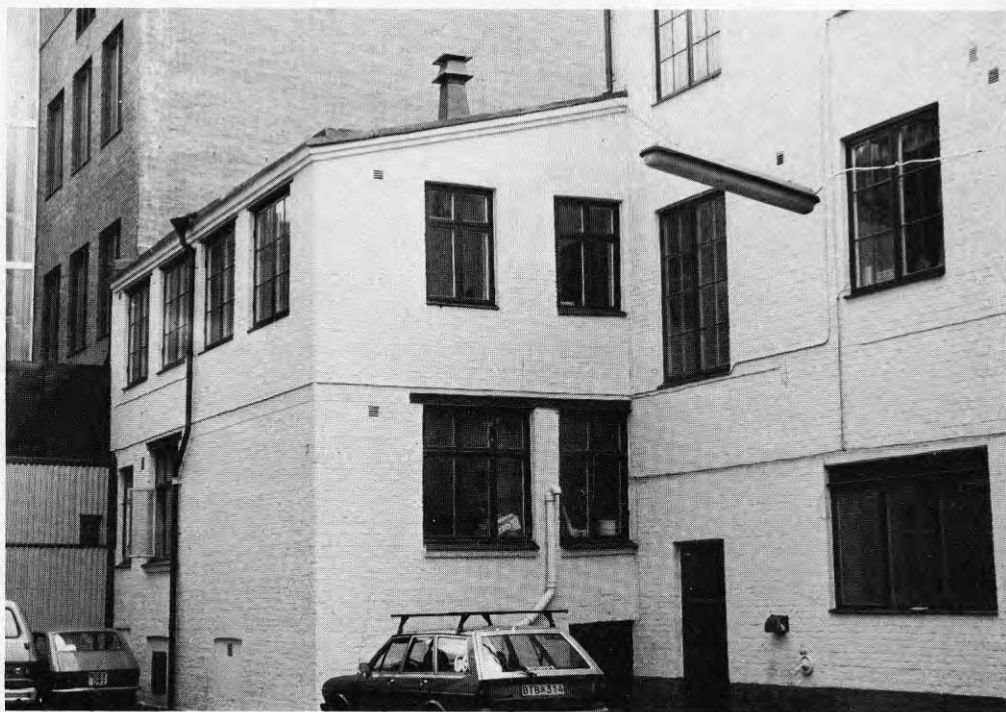
3.1.2 SYFABRIKEN (Medförfattare Inga Malmqvist)

Syfabriken 'tillverkar' och handlar med hemtextilier. Verksamheten består i att man köper textil med tryckta figurer och mönster; materialet synas, skärs, fällas och förses med träpinnar för upphängning. Processen avslutas med paketering och utkörning. Som komplement till den producerande delen av verksamheten förekommer omfattande samråd med designers samt med leverantörer och kunder.

Företaget hade, när dess ekonomichef kontaktade oss, tjugo anställda, varav elva tjänstemän. Någon förändring av denna omfattning planerades inte inför flyttningen, som aktualiserades av att de tidigare lokalerna skulle byggas om och hyran avsevärt höjas.

Syfabrikens omgivning

Syfabriken låg i ett centralt beläget stenhus från sekelskiftet. Bostäder, butiker och alla slags arbetsplatser fanns runtomkring i samma kvarter och vid samma gata. In- och utlastning gjordes från en vanlig bakgård. Kontors- och personalentré vette mot gata och gård.

Gånds bild från syfabrikens tidigare läge

Syfabrikens lokaler och arbetsmiljö

Produktionen var uppdelad på flera rum, belägna i olika våningar. Ändå är det ingen stor del av företagets lokaler som upptas av ytor för produktion. Utrymmen för handel och lagring dominerar. Att de småskaliga rummen ändå fungerade berodde på att man hanterar många olika varor och mönster, och att varje vara säljs i små och varierande mängder till olika kunder. Order- och kvalitets-sortering görs därför manuellt.

Lokalernas ålder och oregelbundenhet föreföll vara ett mindre problem än de långa tidsödande avstånd, som följde av att rummen inte var samlade i ett plan.

"Maskinparken" omfattar ett par ljudlösa avsyningsbord, tio industrisymaskiner, med ljudnivå ungefär som hemsymaskiner, en pinnsåg som ljuder mycket, men som bara används vissa dagar och då under begränsad tid, samt slutligen en tryckluft-driven stampmaskin, som också bara används sporadiskt men som ändå liksom sin kompressor och pinnsågen bör placeras i väl ljudisolerade och -absorberande rum.

Dagsljusbelysningen var otillräcklig. Kraven på god belysning är höga, särskilt vid symaskiner och avsyningsbord.

Damm är ett annat arbetsmiljöproblem i många textilindustrier. Därför krävs lättstädade, väl ventilerade och rökfria rum (och därmed separat rökrum).

De inre miljöstörningarna är alltså av sådan natur, att de kan bemästras. Några yttre störningar av allvarligt slag har vi inte funnit. Trafiken består av någon enstaka långtradare samt ett begränsat antal transporter med liten lastbil. Något nattarbete förekommer inte och planeras inte heller, vilket också begränsar risken för störningar.

Programkrav och -önskemål

Läget inom regionen var av underordnad betydelse för företaget. Lämpliga, lättarbetade lokaler till hyfsad hyra var önskemålen. Av dessa var lokalkravet viktigast, då man ansåg att gamla, orationella lokaler kräver större personalstyrka än nya med korta interna avstånd.

Totalt behövde man ca 800 m² fördelade enligt ett lokalprogram, som finns bilagt (bil 2). Något expansionsbehov förutsågs inte, eftersom man redan med nuvarande utrustning skulle kunna klara en ökad orderingång och eftersom säsong-, mode- och

konjunkturvariationer innebär att man måste ha reservkapacitet i lagerdelen såväl i de gamla som i de nya lokalerna.

Inför vårt utredningsarbete beräknade man från företags- och produktionsledningen ett grovt mått på ytbehovet (baklänges från acceptabel hyra?) och svarade på frågorna i vår checklista (bil 1). När vi sedan presenterade våra skisser och vårt lokalprogramförslag, preciserades många utrymmes- och sambandskrav utifrån dessa. Som i så många andra av våra fallstudier kunde vi iaktta hur många för integrationsproblematiken viktiga krav och önskemål inte formulerades förrän vi som utomstående förslagsställare noga inventerat verksamheten och utarbetat ett eller flera förslag. Det är lättare att hitta fel på den "färdiga" skissen än att formulera förutsättningar och önskemål framför ett vitt papper.

Förslag

Två av våra förslag avsåg ombyggnad av ett loftgångshus, fyra om- och tillbyggnad av samma hustyp men i ett annat läge. Ett alternativ (alt III) visade en nybyggnad, där syfabriken föreslogs ligga i en souterrängvåning under en mindre sporthall.

Alternativ I och II Bostadsvåningar i loftgångshus

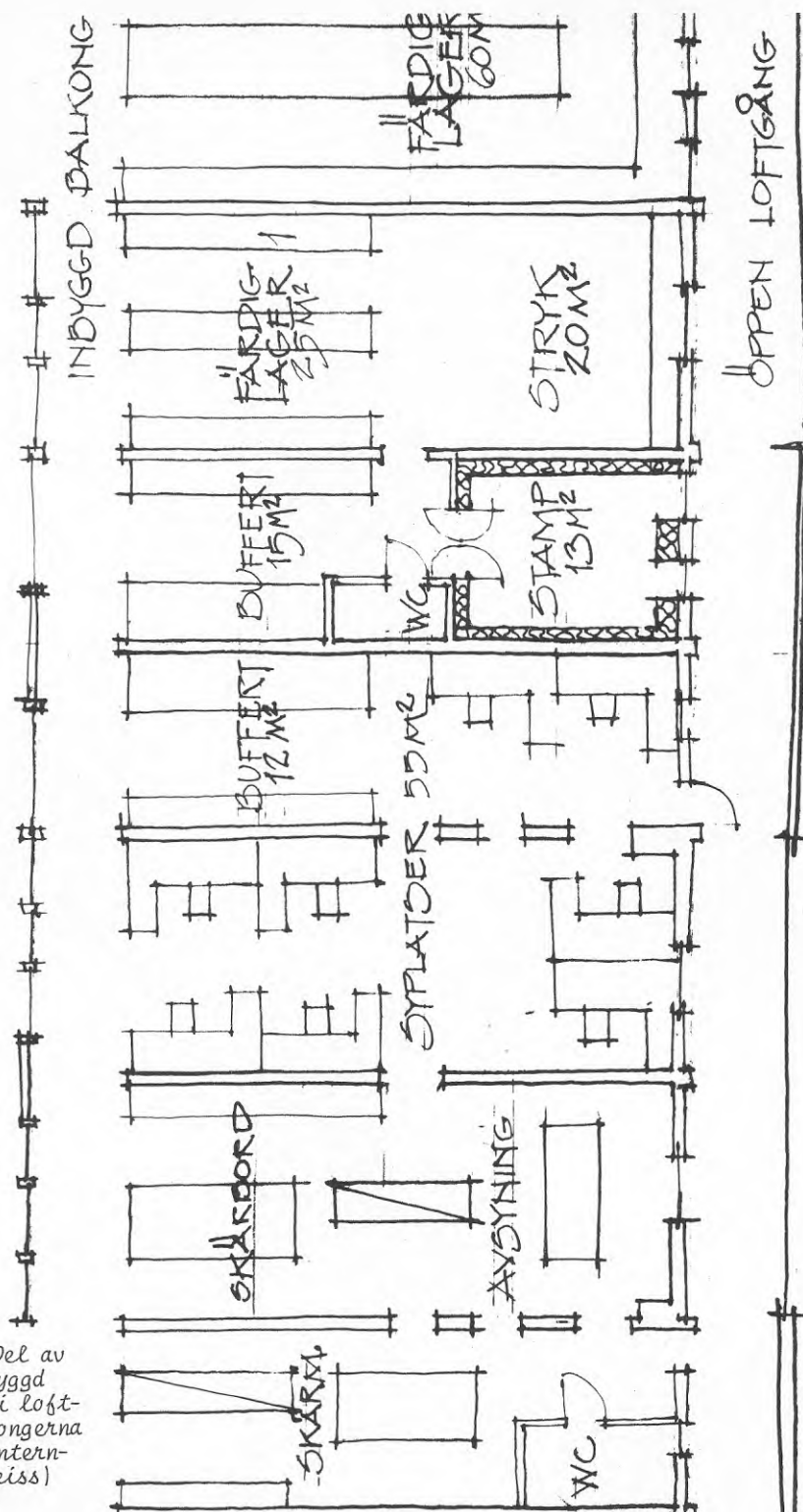
Vi skissade alltså först på ett par lösningar, som innebar olika omfattande ombyggnad av bostadsvåningar i ett loftgångshus. Båda innebar att balkongsidan byggdes in för att fungera som korridor, en ny intern varuhiss samt vissa last- och sekundärutrymmen i bottenvåningen.

Företaget föredrog det alternativ som innebar den mest omfattande ombyggnaden med motiveringen att det andra med fler mellanväggar och en del outnyttjade rum befarades leda till skräpighet och långa avstånd. Helst ville man samla produktionen och lagret i större, sammanhängande utrymmen i markplan.

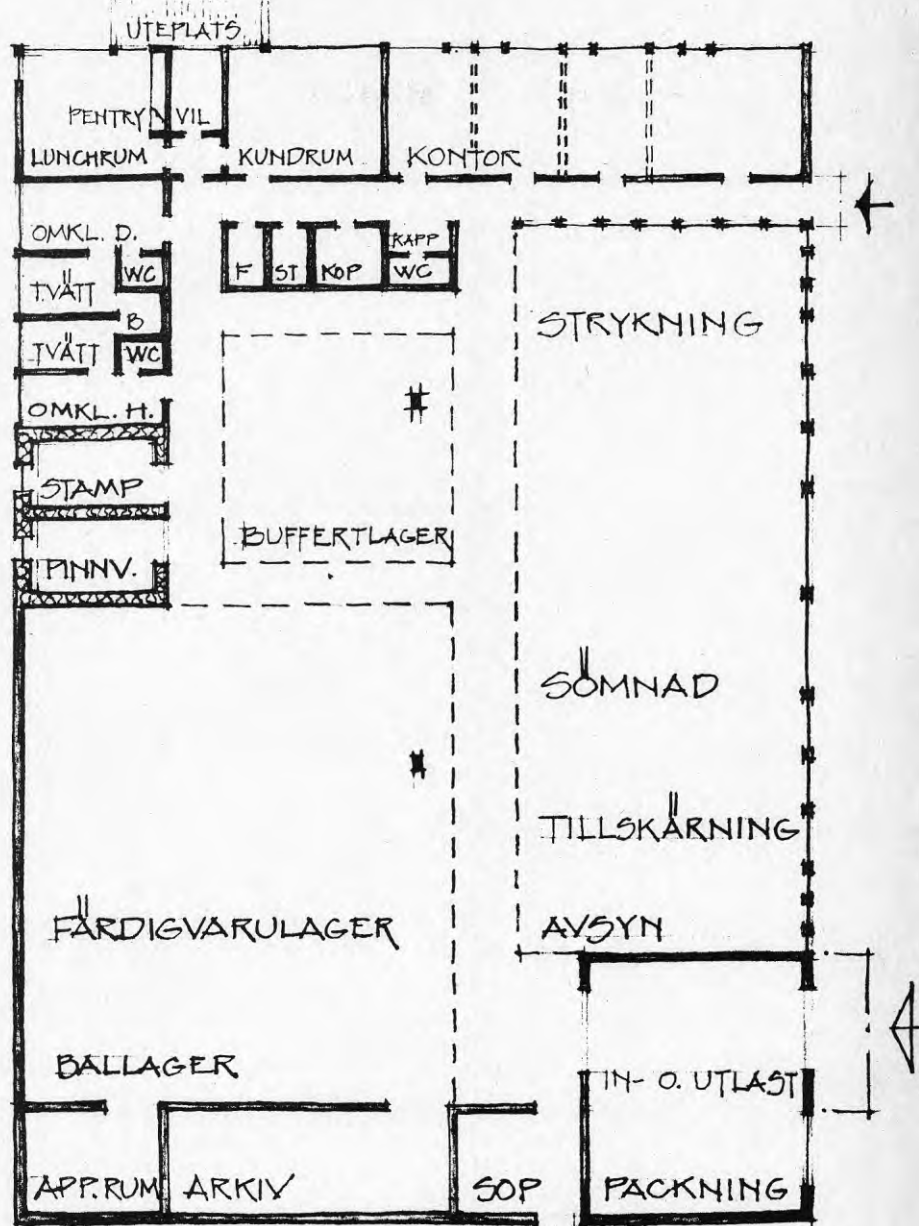
Alternativ III Nybyggnad för syfabrik och sporthall

Allra mest sammanhängande och flexibel skulle man kunna få det i det alternativ, som innebar att syfabriken skulle få disponera hela souterrängvåningen under en mindre sporthall, som i stadsplanen hade en tomt reserverad intill Kanelgatans centrum.

Både sporthall och syfabrik skulle ju också kunna bli billigare i en gemensam byggnad än om de skulle byggas var för sig.

Alternativ II Del av
Syfabrik i ombyggd
bostadsvåning i loft-
gångshus. Balkongerna
inbyggda för intern-
transporter (skiss)

Syfabrik i souterrängvåning
under sporthall (skiss)
Planlösning Alternativ III

Trafikåtkomlighet

Syfabriksvåningen i det här förslaget skulle ha såväl fotgängarentré som biltillfart under det stora parkeringsdäck, som bildar en bro över Gårdstensdalens ena tillfart och som i de nedre planerna rymmer fritidsgård, omklädningsrum och serviceutrymmen för fastighetsförvaltningen. En sådan här tillfart kan låta trasslig, men den har visat sig klara ganska stora trafikmängder - dels stora lastbilar med snö under de senaste nederbördsrika vintrarna, dels en stor mängd okynneskörning i samband med fotbollsmatcher i Dalen. De generösa måtten medger separata fält för olika trafikslag. Skyddsstaket på något ställe där sikten är skyddad kan komma att krävas.

Mark- och utrymmesfrågor

Den aktuella tomten skulle förutom syfabrik/sporthall rymma ett mindre hantverkshus (jfr kap 3.2). Ytprogrammen för syfabriksvåningen och handbollsplanen med miniläktare överensstämde.

Rumsstorlekar och rumsdisposition

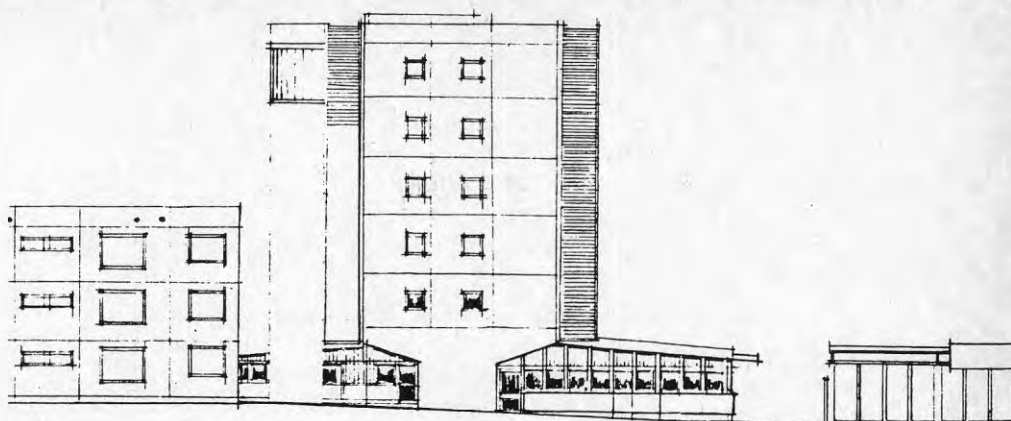
Ett planlösningsproblem, som ofta dyker upp i komprimerade byggnader och särskilt i souterrängvåningar, är möjligheten att ordna dagsljusbelysning. Stationer för stillasittande arbete föreslogs placerade längs fönsterväggen, där dagsljuset och utblicksmöjligheterna är bäst, men där man också måste ställa krav på solavskärmning. Lager och tillfälliga arbetsstationer placerades längre in i lokalen. De tre bullrande maskinerna kompressorn, stampmaskinen och pinnsågen föreslogs liksom i de övriga alternativen placerade i var sitt mindre rum.

...

Vissa farhågor för stötljud från handbollsplanen var företagets enda invändning mot förslaget. Ändå föll det - dels på ekonomiska argument: att fritidsförvaltningen inte skulle ha råd vare sig att bygga eller driva sporthallsdelen inom överskådlig framtid, dels på specialiseringen inom förvaltnings- och planeringsorganisationen: det blev så många parter inblandade, att alla tycktes förutse en för arbetsam och tidsödande process. Detta hinder är välkänt, då det gäller integrerade centra med en mängd funktioner (Ågren m fl 74, Björkman 74). Men här var det bara två!

Alternativ IV-VII Tillbyggnad bottenvåning i loftgångshus

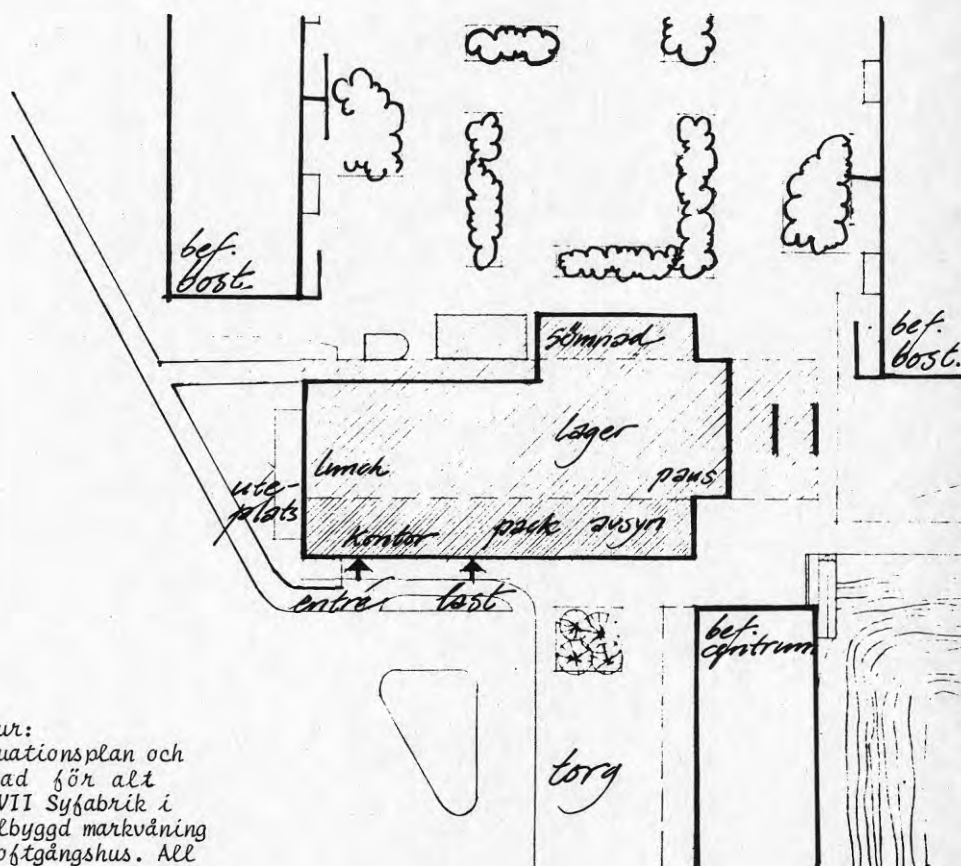
Nästa grupp skisser avsåg tillbyggnad av bottenvåningen i loftgångshuset vid Kanelgatans service-

BEF. ØST.
KANELGATAN

BEF. ØSTADSHUS
MED TILLBYGGNADSFÖRSLAG: SYFABRIK

BEF. CENTRUM

Figur:
Situationsplan och
fasad för alt
IV-VII Syfabrik i
tillbyggd markvåning
i loftgångshus. All
verksamhet exponeras
mot gång- och uppe-
hållsytor kring Ka-
nelgatans centrum

centrum. Här visade det sig möjligt, att inrymma relativt stora och sammanhängande produktions- och lagerutrymmen i markplan samt beroende på bedömningen av ytbehov och sambandskrav olika lösningar för kontor, personal och sekundärutrymmen i bostads- och källarvåningarna.

Gemensamt för de fyra förslagen är att entréer och produktionslokaler är vända åt torgsidan, att personallokaler och kontor ligger i gaveln med bäst utsikt och annonsläge, samt att lunchrummet har direktförbindelse med uteplats vid gaveln.

Förslagen skiljer sig åt till yta och i utnyttjandet av de olika våningsplanen.

Alternativ IV är det första utarbetade förslaget i detta läge. Här har bottenvåningen byggts ut maximalt och hela verksamheten är samlad i detta plan. Lokalerna blir därför ganska små.

Alternativ V är ett förslag, som bygger på idén att behålla byggnadens karaktär av att vila på pelare. Det önskemålet framfördes av Stadsbyggnadskontoret. Endast tre pelare byggs in, vilket får till följd att utrymmena i bottenvåningen blir mindre och man får ta en del av våningen en trappa upp i anspråk för en del av kontors- och personalutrymmena.

Alternativ VI är det rymligaste alternativet med både maximal utbyggnad av bottenvåningen och en del av våningen en trappa upp i anspråktagen.

Alternativ VII slutligen, visar hur man kan använda skyddsrum i byggnadens källarvåningen till syfabrikens lager, en utrymmeskrävande del av verksamheten.

Vad hände sedan?

Våra hypoteser att information, konsulthjälp och hyressättning kan bli viktiga styrmedel har snarare bekräftats än vederlagts av fallet Syfabriken, trots att denna inte flyttat till Gårdsten. Man valde i stället att flytta in i en äldre byggnad i bostadsstadsdelen Kortedala i samma sektor av Göteborgsregionen som Gårdsten.

En annan av våra hypoteser, att individens situation upplevs som mer positiv om de båda polerna bostad och arbetsplats finns inom räckhåll, styrks av att Syfabrikens direktör bosätter sig i huset intill fabriken.

Summering

Är de traditionella verksamhetsanknutna hindren relevanta för Syfabriken? Nej:

Trafikåtkomligheten går att lösa.

Trafikåtkomligheten var bäst i de sista alternativen (IV-VII), även om skillnaderna var små. Denna faktor kan ha spelat in, när olika parter valde mellan förslagen.

Markbehovet utöver lokalbehovet är noll. Behovet av expansionsytor likaså.

Behov av stora, sammanhängande lokaler påtalades, men aldrig så kategoriskt att andra alternativ saknade intresse.

Rumsstorlekar och rumsdisposition har också prövats helt olika lösningar på. Ytterligheterna, å ena sidan smårum längs en korridor, å den andra ett nästan kvadratisk produktionslandskap, kompletterat med några kontors- och personalrum samt smårum för de mest bullrande verksamheterna, representeras av alternativ I och III. De övriga är mellanformer på den skalan. Alla utom III och IV omfattar lokaler i mer än en våning. Vertikala kommunikationer förefaller visserligen vara till nackdel för effektiviteten och i viss mån för arbetsmiljön, men eftersom företagsledningen föredrog ett trevåningsalternativ, kan åtminstone inte effektivitetsskälet mot en flervåningslösning ha varit utslagsgivande.

Det slutliga alternativet innehöll också flera små rum, varvid en del befintliga. Endast ett alternativ med en mängd små helt outnyttjade rum föll helt av detta skäl.

Högre takhöjd än i bostadsrum krävdes bara i en lokal.

Det reella och utslagsgivande hindret för Syfabrikens etablering i Gårdsten var i stället de oklara beskederna om hyreskostnad och inflyttningsdag. Bakom detta hinder låg dels med säkerhet specialiseringen inom lånesystemet samt inom förvaltningsstrukturen, dels troligen värderingsfrågor (jfr Mattsson 80).

3.1.3 CHARKUTERIFABRIK (Medförfattare Inga Malmqvist)

Charkuterifabriken är specialiserad på ett par produkter, skinka och rökt medvurst. Arbetet består av att skära, mala, koka, röka, bryna, förpacka och distribuera köttvarorna.

Företaget sysselsatte, när vi fick kontakt med dem, sjutton anställda, varav elva på kollektivsidan. Endast fem var kvinnor. Ägarna, tre bröder, arbetade själva i lednings- och förmansfunktioner, men ryckte också in i andra arbetsuppgifter när frånvaro eller arbetstoppar krävde det. Kunderna bestod av grossistfirmor och butiker. Distributionen sköttes med egna kylbilar, men en övergång till att anlita speditiönsföretag inplanerades. Några andra ändringar av personalstyrka eller verksamhet planerades inte. Flyttningsplanerna hade aktualiserats av att det företaget, som man delade byggnad med beslutat flytta.

Charkuterifabriken omgivning

Charkuterifabriken har gamla lokaler i en f d margarinfabrik i Olskroken, en 1880-talsstadsdel i nordöstra Göteborg. I kvarteret fanns förutom charkfabriken också bl a ett tvätteri och en gummiverkstad. I de omgivande husen fanns bostäder, dels i trevånings landshövdingehus, dels i sexvånings tegelhus. Hälsovårdsnämnden har inte fått några klagomål från hyresgästerna i de här husen på störningar från charkuterifabriken. Bostadsmiljön föreföll ändå ganska dålig p g a närheten till en stor trafikplats, rök från tvätteriet och buller från fläktar.

Charkuterifabriken lokaler och arbetsmiljö

Produktionen skedde i andra våningen i ett antal rum, som var små med dagens mått på arbetslokaler. men som vart och ett rymde mer än en arbetsstation. Takhöjden var också lägre än i nya fabriks-hallar, men betydligt högre än i bostadsrum bl a för att de höga ugnarna skulle få plats.

Paketeringen höll till i källarvåningen i två till ytan större men lägre rum. In och utlast sköttes via en utvändigt lastbrygga i markvåningen, en trappuppgång och en hiss. Alla dessa kommunikationsutrymmen delades med andra företag, ett förhållande som man ville undvika i en ev nybyggnad av praktiska och hygieniska skäl.

Arbetsmiljön inventerades tillsammans med två av företagen. Dessa arbetade som nämnts själva på olika våningar och med alla arbetsuppgifter, så

de kände de flesta miljöproblemen väl, men kunde självfallet antas tona ner deras omfattning. De dominerande branschtypiska problemen var kyla och hala, hårda golv. Kylan motiveras av hygieniska krav och halkan har också samband med hygien. Lättrengjorda golvmaterial, som hela tiden är våta av pågående eller nyss avslutade arbetsmoment eller spolning blir lätt hala. Kylproblemet accentuerades av att många dagligen gjorde flera besök i frys- och kylrum. Stående arbete, för en del i kombination med ensidiga arbetsställningar på hårda golv är också påfrestande. Säsongsvariationer som t ex en enorm efterfrågeökning inför julhelgen föreföll skapa stress och kanske ökad olycksrisk.

Transporterna mellan olika våningar betraktades också som ett arbetsmiljö- och effektivitetsproblem. Särskilt som personalutrymmen låg i tredje våningen och således sammanlagt fyra våningsplan användes.

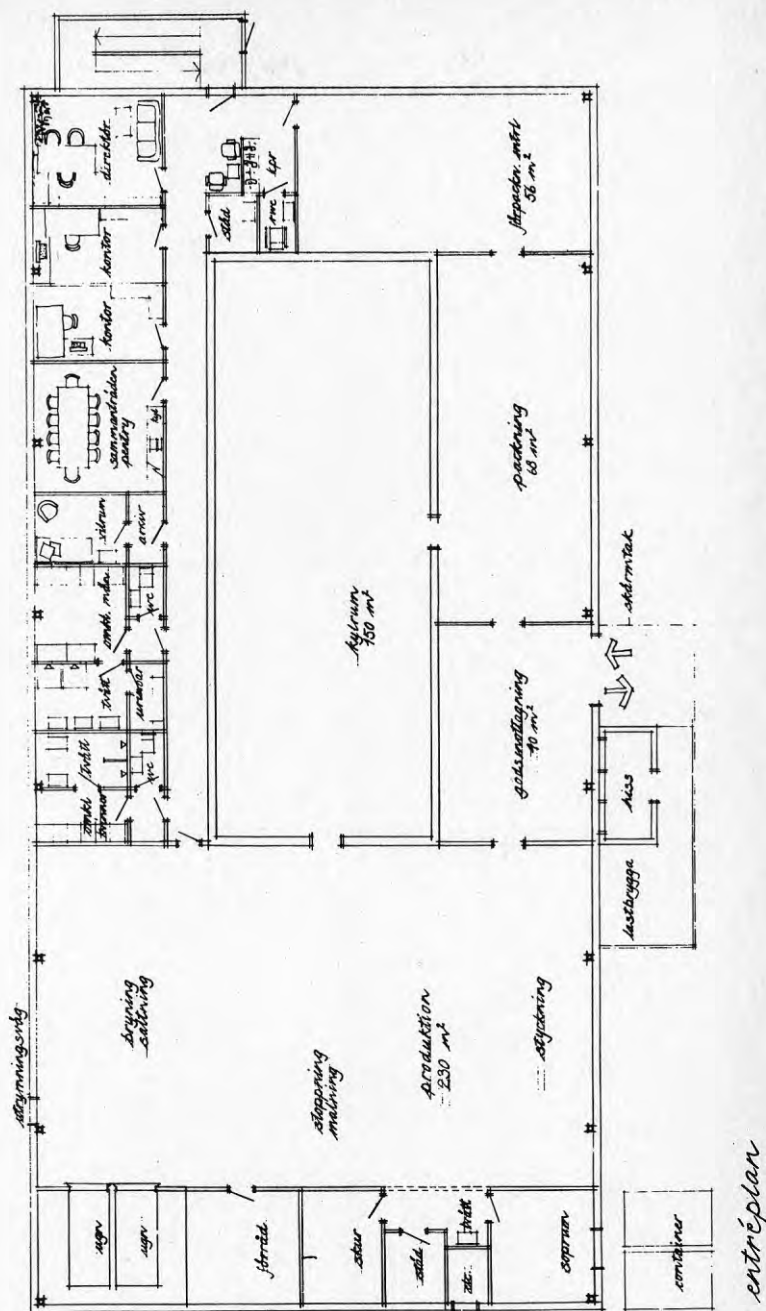
Arbetsmiljöproblemen bedömdes inte vara av den karaktär att de skulle utgöra något hinder för företagets integrerbarhet i bostadsmiljön. Generellt är arbetsmiljöproblemen stora inom charkuteritillverkning. Detta gäller särskilt olycksriskerna där hela djurkroppar styckas. Detta i kombination med de höga kraven på hygien kan försvåra för ungdomar och andra som inte är anställda att få tillträde till arbetsplatsen. Men det påverkar knappast lämpligheten för integration bland bostäder i andra avseenden. Matberedning har ju alltid förekommit i bostadsmiljön och förekommer i över två tusen kök i stadsdelen redan idag.

Programkrav och -önskemål

Att flytta till Angered bedömde företagarna som fördelaktigt av tre skäl. Dels bodde flera av de anställda i Angered, dels borde det vara lätt att rekrytera arbetskraft i kommundelen och dels fanns slutligen några av de största kundfirmorna på Hisingen nära Angeredsbron.

Det fullständiga lokalprogrammet hade samma form som syfabriken (bil 2). Här redovisas bara programpunkter, som är särskilt viktiga för att karaktärisera företaget och sådana som belyser och bygger under våra slutsatser.

Efter en ev flyttning ville man samla hela produktionen i en enda större lokal, sade man i samband med vår första kontakt. Motivet var främst att spara utrymme och därmed hyreskostnad samt att uppnå en ökad flexibilitet. (Kanske också bättre uppsikt?) Fortfarande borde emellertid paketering vara för sig liksom varumottagning/utlast.

Figur:
Planförslag för
charkuterifabrik i
bottenvåning på
hantverkshus

Under skissarbetet och diskussionerna kring förslagen krävdes emellertid flera separata utrymmen, bl a ett för skurning av kärl. Den första "beställningen" på ett enda stort rum - som så ofta möter kommunens lokalförmedlare och planerare - visade sig alltså när lokalfrågan närmare utretts leda till ett förslag med nästan lika många rum som företaget hade i sina gamla lokaler.

Kontoret, som behövde något större utrymme, kunde enligt företagsledningen ligga en trappa upp. Där ville man också placera personalutrymmena. Detta grundade sig framför allt på en bestämd uppfattning om att en tvåplanslösning skulle vara mest fördelaktig ur ekonomisk synpunkt. Som framgår av de följande förslagen delade vi inte den uppfattningen i det här fallet. Kraven på produktionsutrymmenas storlek och ändå flexibel enplanslösning.

Förslag

Vår första skiss avsåg en friliggande byggnad eller en gavel i ett hantverkshus. Rumsdispositionen valdes i första hand utifrån charkuterifabrikens produktion, arbetsmiljö och lokalprogram så som vi uppfattade dem, men också utifrån tomtens läge i bostadsbebyggelsen och utifrån överväganden om trafikåtkomlighet och trafiksituation. Hänsyn togs slutligen till generalitetsaspekten för att byggnaden skulle bli lättare att sälja eller hyra ut om företaget senare valde att flytta på nytt.

Skissen reviderades sedan efter en genomgång på företaget, och anpassades samtidigt till ett två- eller trevånings hantverkshus (jfr kap 3.2). Förändringarna i förhållande till det ursprungliga förslaget var emellertid små.

En tredje lösning har antytts i och med att vi sänt över förslaget till 1 1/2-plans hantverkshus. Trots att detta i sina huvuddrag således överensstämde med företagets ursprungliga intensioner, väckte det inte samma positiva respons som enplanslösningen.

Trafikåtkomlighet

Trafikmatningen blev ur företagets synpunkt tillfredsställande löst i alla de lägen, som studerades. Allra mest positiv var man till panncentrals-tomten i SO och industritomten i NO. Båda ligger i stadsdelens periferi. En ev direktförsäljning torde emellertid bli mest framgångsrik vid gångtrafiknätet som har en knutpunkt vid sporthallstomten i Dalen.

Här skulle också de anställda få den bästa till-

gången till fritidslokaler, idrotts- och motionsbanor samt till butiksservice och parkeringsplatser under tak.

Ytterligare aspekter på de här tre lägena har diskuterats för gitarr- och syfabriken.

Mark- och utrymmesfrågor

Något behov av mark utöver den plats byggnaden och platsen för lastning och lossning skulle komma att uppta anmäldes inte. Inte heller något behov av expansionsutrymme.

Rumsdisposition och rumsstorlekar

Den föreslagna rumsdispositionen motiverades av utrymmes- och processkraven samt av ambitionen att åstadkomma dagsljusbelysta arbetsplatser (utom i kylrummen) samt korta och bekväma samband. Kravet på rumshöjden motiverade nybyggnad.

Kyl- och halkproblemen har inte studerats, eftersom de i nybyggnadslösningar knappast har något samband med integrationsproblematiken. Om man i stället valt att använda bostadshus, som inte är förberedda för charkuterihantering i industriell skala, skulle det krävts studier av dessa arbetsmiljöproblem och en omfattande ombyggnad för att lösa dem: ny isolering mot kyla och fukt, materialbyten i ytskikt. Funktionskraven hade också inneburit krav på ombyggnadsåtgärder: bjälklagsgenombrott eller tillbyggnader med högre takhöjd för de höga ugnarna samt om man velat använda våningsplan över bottenvåningen troligen bjälklagsförstärkningar. Trots detta svårigheter förekommer det att mindre charkuterifabriker flyttar in i bostadshus. Byggnadsnämnden säger inte generellt nej till detta, utan prövar ansökan från fall till fall.

Hur gick det sedan

Vid vår senaste kontakt med charkuterifabriken, som ägde rum våren 1979, var man fortfarande intresserad av Gårdsten. Valet stod nu mellan att bygga nytt på industritomten i nordost eller att bygga om de gamla lokalerna i Olskroken. Ombyggnad skulle bli billigare enligt företagets konsult. Merkostnaden för nybyggnad enligt de beräkningarna motsvarade en större produktionsökning än företagsledningen bedömde som realistisk - om de måste stå för hela merkostnaden.

Summering

Inte heller för Charkuterifabriken var de traditionella verksamhetsanknutna hindren för integration avgörande:

Den nya bron skulle innebära minskat avstånd till kunderna.

Trafikåtkomligheten innebar inga problem.

Markbehovet utöver lokalbehovet var noll. Expansionsytor krävdes ej, då redan den nuvarande utrustningen har reservkapacitet för ev försäljningsökning.

Utrymmesbehov och krav på rumsdisposition, rumsstorlekar, takhöjd och materialval motiverar nybyggnad, men gärna i form av tillbyggnad till bostadshus eller generellt industri- och hantverks- hus i bostadshusens närhet. Den senare lösningen visade sig lättast att få hälsovårdsnämnden att godkänna.

Avgörande hinder för etableringen i bostadsområdet var hyres- och nybyggnadskostnaden jämfört med kostnaden för ombyggnad av företagets nuvarande lokaler. Om det funnits ett inomregionalt lokaliseringsstöd av något slag, så att företagets kostnader för de två alternativen blivit jämförbara, hade troligen fördelarna med läget och möjligheten att flytta in i nya moderna lokaler fällt utslaget till Gårdstens förmån.

3.1.4 GÅRDSTENSVERKSTÅN

Verkstån jobbar mest med vävning och annan textil produktion, men också bakning, keramik och träarbete har stått på programmet. Gemensamma inköp av material och verktyg görs. Samarbete med skola, fritids- och daghem är viktiga funktioner, som verkstån vill fylla i stadsdelen. Hittills har öppethetsverksamhet dominerat.

Gårdstensverkstån har funnits tre år, så erfarenheterna börjar bli många. Den kom till på initiativ från vår forskargrupp och några konsthantverkare, som länge diskuterat att starta något arbete i en förort.

Administrativt var Gårdstensverkstån de första två åren ett tidsbegränsat projekt, som finansierades av Länsarbetsnämnden. Under budgetåret 79-80 delar AMS och socialförvaltningen ansvaret och kostnaderna.

Från början två, nu tre konsthantverkare arbetar deltid i projektet. Ett par personer utan yrkes-

utbildning har varit timavlönade. En av dessa har passat barnen åt verkstans övriga besökare, gårdstensbor som deltar i öppethusverksamheten eller i tillfälliga kurser.

Tidigare omgivning, lokaler och arbetsmiljö

Så många konsthantverkare har verkstans personal erfarenhet av alla slags arbetsrum, bl a bostadslägenheter och bostadskök, men inte av alla slags stadsdelar. Miljöbytet från det traditionsrika och småskaliga Haga centralt i Göteborg till det nästan nya, renodlade bostadsområdet karaktäriserade de som "nästan en kulturchock".

Programkrav och förslag

Lokalfrågan var lite problematisk i början. Helst ville man ha en fyrarumslägenhet för att få plats med olika slags verksamheter och så många människor som möjligt. När man sedan fick nöja sig med en trea pga att fyrorna är relativt få, att bostadsändamålet prioriteras av distriktsförvaltningen och pga att vi gärna ville ha verkstån så nära vårt kontor som möjligt - ville man riva ett par mellanväggar för att få ett större rum med större möjligheter, bl a ur kontaktsynpunkt. Detta förslag föll på ekonomiska argument. Eftersom projektet var tidsbegränsat, förutsatte bostadsföretaget att lägenheter måste återställas till bostadsändamål. Kostnaden för återställning skulle då komma att läggas ovanpå ombyggnadskostnaden, vilket ledde till en mer än dubbelt så hög totalkostnad.

Under första året uppstod också ett behov att göra något åt uteplatserna. Dels ville man ha en vänligare och mer varierad växtlighet i stället för de vassa nyponbuskarna, som idag omger stora delar av Gårdsten. Dels behövdes gångvägar för barnen från uteplatserna både vid verkstån och kvarterslokalen Gårdstenshörnan intill. Båda dessa förslag har delvis förverkligats i samarbete med bostadsföretaget och verkstans besökare.

Verksamhet och arbetsmiljö

Verkstans personal har själva skrivit rapporter om sina erfarenheter av verksamheten. Den följande redogörelsen har därför sin tyngdpunkt i lokaler-
nas funktion och verkstans arbetsmiljö och bygger på våra egna iakttagelser och på intervjuer efter samma mall som på de tidigare redovisade företagen.

Köket

Köket är verkståns hjärta. Här planeras arbete, här fikar och umgås man, färgar, bakar, förvarar en del verktyg. Köket används nästan alltid. Det är lagom stort och ganska praktiskt utformat för de här funktionerna - utom när tio ska fika samtidigt t ex i samband med någon kurs. Från köket har man också ögonkontakt med människor som passerar på gården eller går in i huset.

Grovköket

Ett viktigt komplement till köket är grovköket, som används nästan lika mycket. Färgning, ljusstöpning, rengöring och en del kontorsgöromål är några av rummets funktioner. Grovköket är för litet att jobba två i - och att jobba två är roligare och effektivare än att jobba ensam. Dubbelt så stort vore lagom. Frågan är om inte samma argument talar för större grovkök även i bostäder. Vädringsfönstret ger kyla när det är öppet och otillräcklig ventilation. Vasken i grovköket borde vara större.

Vardagsrummet

Vardagsrummet används för stormöten, kurser, sömnad och målning. Barnen är ofta där. Där finns symaskin, vävstol, vävram och stickmaskin. Ett stort bord upptar nästan halva rummet och lageryllor sprakar av färggrannt material. På väggarna hänger garnprover, textilapplikationer och skisser. Återbruk tillämpas av kragar, manschetter och andra "handfabrikat". Rosenbuskar och syrener utanför fullkomnar miljöupplevelsen. Rummet är ljust och trivsamt att jobba i, men det är lagom stort för tre till fyra personer. Upp till tio är möjligt, men då blir det trångt.

Sovrummen

Sovrummen används båda för vävning. Det ena var tidigare tryck- och lektrum, men den expanderande vävningen har trängt ut tryckningen och barnpassningen har man flyttat till Gårdstenshörnan i lägenheten intill för att kunna jobba ostört åtminstone stundtals. Rummen är indragna innanför varsin uteplats och är därför mörkare än vardagsrum och kök. Lysrör i taket behövs för att man ska se att väva. Rummen är något för trånga för sina två vävstolar. Med dagens små hushåll kanske färre och större rum vore bra även ur boendesynpunkt.

Från Gårdstensverk-
stans vardagsrum
(Foto: Lennart Widen-
berg)

Lägenhetsförrådet

Intill lägenheten men med ingång direkt från trapphuset ligger ett lägenhetsförråd. Tack vare sin dagsljusbelysning har det kunnat användas till bl a garderob och tillfälligt arbetsrum, t ex för att klippa och sortera trasor. Vid nybyggnad i ett glesbebyggt land som vårt borde alla rum som byggs kunna få dagsljusbelysning.

Klädkammaren

Används som telefonhytt och arkiv. Korta stunder också som kontor för ifyllande av socialförvaltningens många detaljrika blanketter.

Uteplatserna

Uteplatserna, den ena med morgonsol och den andra med eftermiddagssol, används som fikaplatser, för en del utejobb när vädret är fint och som säkerhetsventil när barnen blir för jobbiga inomhus. Planteringarna är fina komplement till inomhusarbetet och inomhusmiljön.

Expansionsbehov

Kombinationen av kursverksamhet, eget arbete och öppet hus gör att det ofta kör ihop sig. Det blir trångt, stöjigt och stressigt. Gårdstenshörnans funktion som "buffert" är välgörande vid sådana här tillfällen. Men också vävningen behöver mera utrymme liksom en planerad snickerikurs och ett par produktionsgrupper, som just står i begrepp att starta. Därför har man anmält behov av ytterligare en trerumslägenhet. Utrymme för färgning och textiltryck behöver också vara större.

Funktions- och arbetsmiljöaspekter på en ev flyttning till flera smålägenheter i ett loftgångshus:

Göteborgshems distriktsförvaltare, som nu har en viss efterfrågan på de större lägenheterna men ett stort antal tomma smålägenheter, har föreslagit att verkstan, Gårdstenshörnan och BBU skall flytta all sin verksamhet till en våning i ett loftgångshus. (Flyttningen genomförs hösten -80)

Ur verkstans synpunkt befarades en sådan lösning innebära flera nackdelar: Splittrad verksamhet försämrar arbetets sociala miljö. Många går till verkstan för att träffa folk, inte i första hand för att producera (men produktion är ett naturligt och neutralt sätt att träffas). Att lämna markplanet innebär att lämna uteplatserna. Men det innebär framför allt att man förlorar kontakten med förbipasserande och möjligheten att ropa in dem.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att bottenvåningsläget fungerar bäst ur många synpunkter. Att uteplatser är viktiga komplement till lägenheter som ska användas för verksamheter. Att lägenheter är bra arbetsmiljöer för små grupper och för flera olika slags verksamheter. Att något större rum eller flyttbara mellanväggar och ett minst dubbelt så stort grovkök behövs.

Stadsplaneaspekter. Varifrån kommer verkstans besökare?

Lägesvalet styrdes av BBU-gruppens önskan om närhet till och samarbete med Gårdstenshörnan. Idag har verkstan besökare från hela Gården, men flera från de närmaste kvarteren än från dem längre bort.

Framtid

De flesta framtidsplanerna har redan nämnts. Sam-

arbete med öppen förskola, SIA, dag- och fritidshem. Ett par produktionsgrupper, bl a en för arbetslös ungdom. Kanske en snickerikurs.

Forskargruppen fortsätter att följa verksamheten inom ramen för delprojektet om lokal produktion. Särskilt viktigt föreställer vi oss att produktionsgruppernas initieringsskede blir, men också arbetsmiljöfrågorna och utvecklingsfrågorna på längre sikt ska vi bevaka.

Summering

Innebär de undersökta verksamhetskraven hinder för Gårdstensverkstans arbete i bostadsmiljön? Nej:

Trafikåtkomligheten är visserligen inte den allra bästa när man kommer med material och redskap, men i nästan hälften av Gårdstens bostadshus hade man kunnat lasta in direkt från bilen.

Markbehovet kan knappast någonsin bli större än tillgången.

Expansionsbehovet inomhus är inte heller lika stort som de outnyttjade utrymmena i lägenheterna intill. De mest attraktiva expansionsalternativen är dock också attraktiva för andra verksamheter, så därför uppstår låsningar (Mattsson 81).

Rumsdispositionen inom en lägenhet fungerar bra för en arbetsplats som denna, men så snart man behöver två eller tre lägenheter krävs nya kontaktmöjligheter emellan dessa.

Rumsstorlekarna fungerar men kunde med fördel varit något större. Det skulle underlätta funktionen och förbättra arbetsmiljön främst med avseende på klimat och säkerhet.

Takhöjden är tillräcklig ur funktionssynpunkt men större luftvolym och tilläggsventilation skulle innebära bättre arbetsklimat, särskilt vid färgning och när man arbetar många samtidigt.

3.1.5 ÖVRIGA INDUSTRI- OCH HANTVERKSFÖRETAG

Förutom de fyra företag, som vi jobbat mest med, vårt kontor (3.3.1) som vi har egna erfarenheter av och hantverkshuset som beskrivs i ett eget avsnitt (3.2) har flera företag varit aktuella för större och mindre utredningsinsatser. Redovisningen avser att ge en bild av vilka slags arbetsplatser, som skulle kunna bli aktuella i ett bostadsområde redan idag, samt några av de problem och möjligheter vi stött på, när vi prövat deras "fall".

Karamellfabrik

I karamellfabriken tillverkas mjukgodis typ sega råttor, hallonfötter, cola-flaskor m m. Dessa gjuts i majsmjölformar. 12-14 anställda planerades. Fabriken låg tidigare centralt i integrerad bebyggelse. Lokalbehovet var ca 800 m² plus 200 m² lager i våningen över, kontor och personalutrymmen ca 30 m². I vår skiss placerades karamellfabriken in på andra och tredje våningen i ett trevånings hantverkshus. Den lösningen var bra enligt företaget. En önskan att koncentrera verksamheten till Alingsås, där man hade ett annat verksamhetsställe föllde utslaget till Gårdstens nackdel.

Trafikåtkomlighet för två till fyra långtradare per vecka är fullt möjlig att åstadkomma i närheten av bostadsbebyggelsens trafikring.

Markbehovet var mindre än lokalbehovet, eftersom en del av lagerutrymmena helst skulle ligga ovanför produktionslokalen.

Expansionsytor krävdes inte.

Rumsdispositionen och rumsstorlekarna måste i det här fallet i stor utsträckning bestämmas av maskinutrustningen och lagertankarna. Dessa skulle inte ha rymts i bostadsrum - inte ens om icke bärande mellanväggar tagits bort.

Takhöjden i produktionslokalen ville man ha ca fyra meter - större än i bostadshus men betydligt lägre än i de flesta konventionella industrihallar. Kontor och personalrum däremot skulle mycket väl kunna rymmas i en bostadslägenhet.

De traditionella verksamhetsanknutna hindren mot integration var alltså inte heller här utslagsgivande. I stället var det dels tids- och kostnadsfaktorer: man ville gärna veta att och när huset skulle byggas samt vad hyran skulle bli - dels företagsstrukturella överväganden: en önskan att koncentrera verksamheten till Alingsås, där företaget hade ett annat verksamhetsställe.

Isglassfabrik, "saftistillverkaren"

Saftistillverkaren tillverkar och säljer isglass. Företaget ligger i dag i ett hantverkshus nära ett radhusområde. Två ägare sköter hela verksamheten själva. En ny anläggning ska dimensioneras för 5-6 personer varav två på kontorssidan. Ytbehov ca 200 m² lager, 100 m² tillverkning och 20 m² kontor. Personalutrymme tillkommer.

Vi föreslog lokaler i hantverkshus. (Se avsnitt 3.2)

Trafikåtkomligheten för långtradare och smålastbilar (i en omfattning som varierar mycket med säsong och väder) är god längs stadsdelens trafikring.

Markbehovet utöver lokalbehovet är ett mindre utomhuslager på ca 300 m². Inga expansionsytor krävs, då lokalerna måste dimensioneras för de fåtaliga försäljningstopparna.

Stora garageportar och behov av fem till sex meters takhöjd i lagerdelen gör lokalerna i bostadshusen otillräckliga för saftistillverkningen. En kombination av kontor och personallokaler i bostadshusen samt produktion och lager i en nybyggnad intill torde däremot vara möjlig.

De traditionella hindren för integration tycks inte heller i detta fall varit utslagsgivande för att etableringen i bostadsområdet inte kommit till stånd. Mer avgörande var kommunens intressekoncentration på större och växande företag. Saftistillverkaren togs inte riktigt på allvar. Men mer om den sortens hinder i rapporten "Väck Sovstaden" (Mattsson 81).

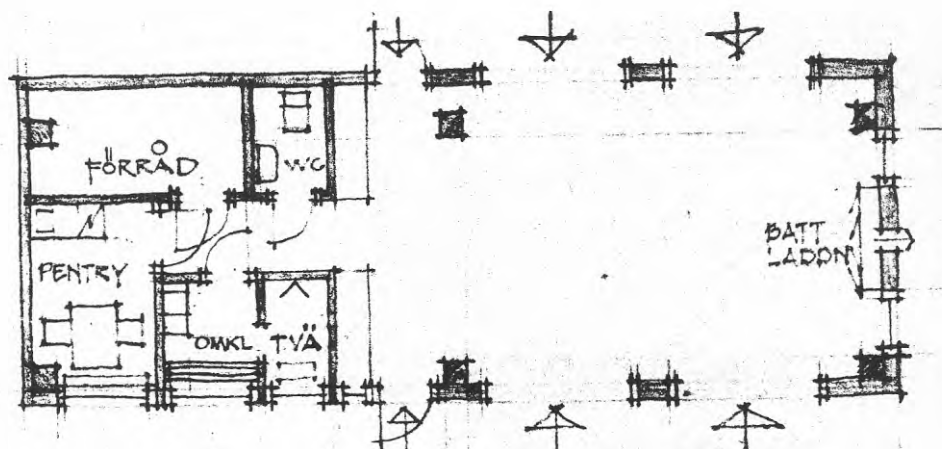
Fisklådeförsäljning

En man som utvecklat ett fiskhanteringssystem vill starta i egna lokaler. Export dominerar arbetet. Fisklådeförsäljaren var en av de företagare, som "nappade" på enkäten. Företaget representerar en påbörjad nyetablering bland de många traditionsrika. Lokalbehovet är 3-400 m² lager plus 150-200 m² kontor. Markbehovet utöver lokalbehovet är noll. Expansionsutrymme har inte begärts. Hantverkshus förefaller idealiskt, men kombinationen lägenhet och tillbyggt förråd eller inbyggt P-däck är också tänkbar. Fortfarande intresserad våren 79.

Guldsmed

Två man i en källare i Gamlestaden, en integrerad stadsdel med övervägande bostäder men intill stora industrier och med en mängd verksamheter i källar- och bottenvåningarna. Gamlestaden ligger också i samma sektor av staden som Angered. Reparationer av smycken och andra guld- och mässingsföremål dominerar idag företagets verksamhet. Lokalen är späckad med små ettriga maskiner. Guldsmeden var intresserad av verkstad i Gårdsten om det gick att samarbeta med någon butik i Angered Centrum. Men han hade bullrande maskiner och ohälsosamma kemikalier. Inga klagomål från bostadsgrannar enligt honom själv men ändå lite

tveksamt bedömde vi det som. Göteborgshem hade redan kontrakt med en guldsmed i Angered Centrum och fruktade komplikationer om de skulle släppa in en konkurrent.

Figur:
Skiss bilelektrisk
verkstad i P-däck

Bilelektrisk verkstad

En bilelektriker med planer på att starta egen rörelse fick information om etableringsmöjligheterna i ett regionalradioinslag om projektet. Han tog själv kontakt med kontoret i Gårdsten.

Han behövde 50-60 m² golvyta. Han krävde låg hyra. Han behövde parkeringsutrymmen. Verksamheten planerades starta med en personal på två personer. Deltidsengagemang i inledningen. Lämpliga lokaler hade ev kunnat anordnas genom ombyggnad av parkeringsdäck. Bostadsföretagets negativa erfarenheter från liknande verksamhet och misstro mot deltidsengagemanget stoppade den etableringen.

Båtbyggeri

Ett företag inriktat på uthyrning av platser för självbygge av fritidsbåtar sökte större lokaler. Företagaren erhöll information om projektet genom en "nyföretagandekampanj".

Lokalbehov ca 400 m² med min 4 meters takhöjd. Krav på låg hyra. Dock beroende av lokalens kvalitet och utrustning. Antal anställda 2-3 personer. I Gårdsten skulle fordrats nya lokaler om detta företag skulle lokaliseras dit.

Miljörisker i och omkring plasthanteringen kylde ner vårt intresse.

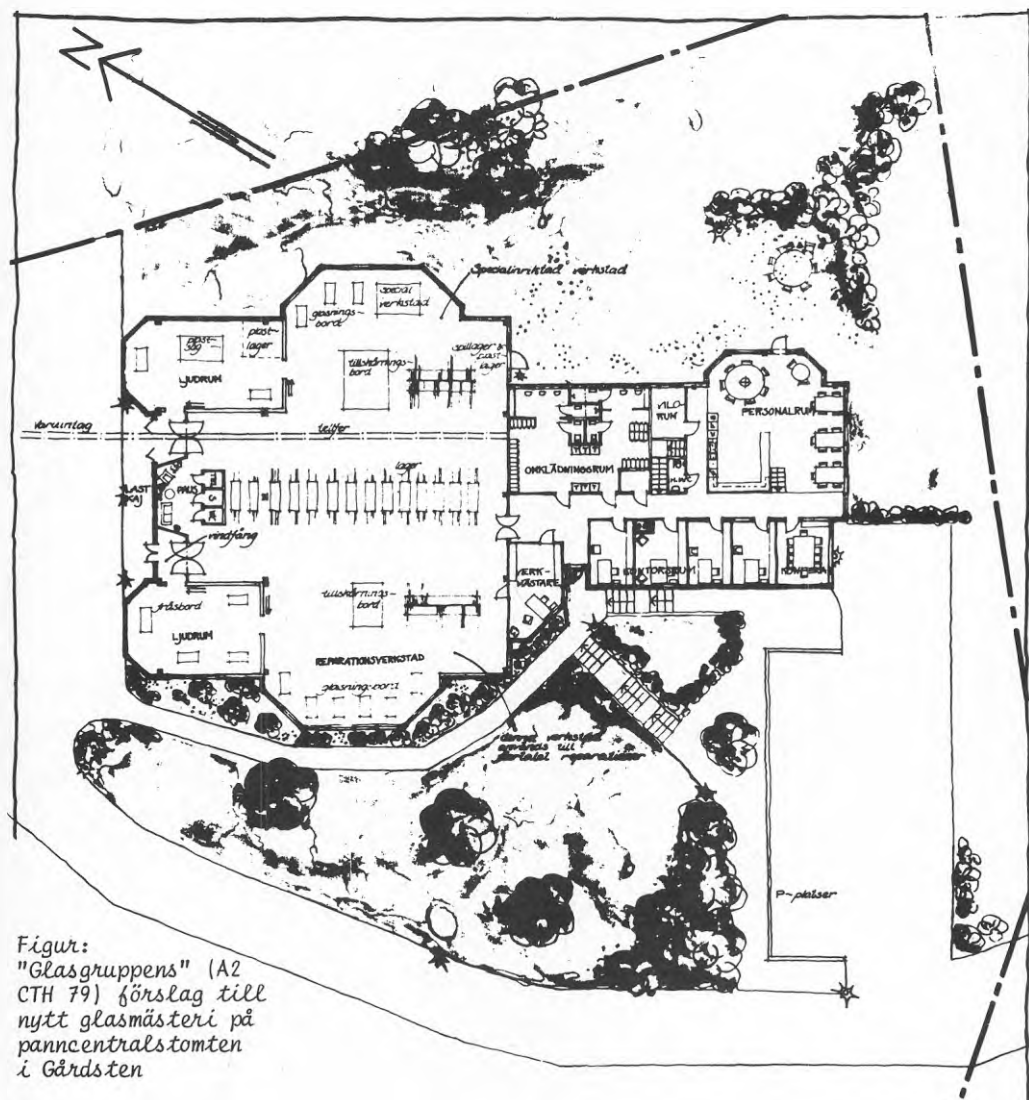
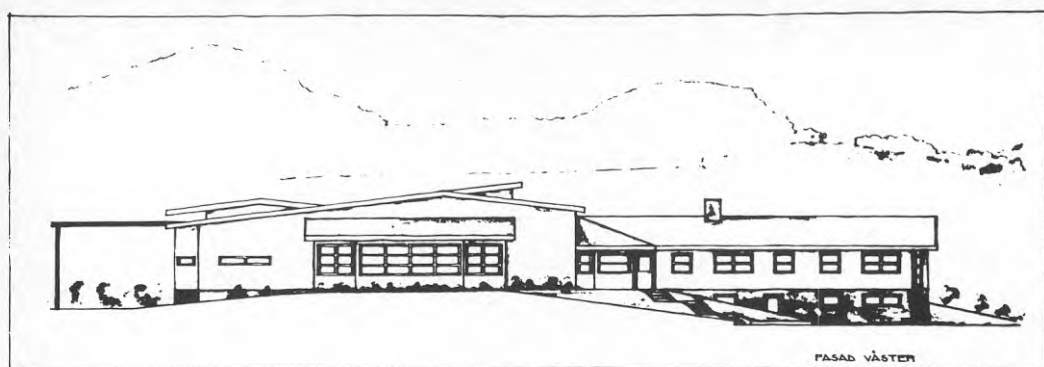
Glasmästeri

Glasmästeriet är ett av de företag som fortfarande (mars 81) överväger att flytta till Gårdsten. Verksamheten fördelar sig på ca 65 % reparation, 30 % nybyggnad och -5 % övrigt: bilrutor, ram-service m m. Personalstyrkan är ca 15, men en ökning till 20 kan bli aktuellt.

Glasmästeriet finns idag i ett bostadsområde i ett ombyggt tvätteri på ca 550 m². Tillbyggda eller nya lokaler på sammanlagt 8-900 m² behövs.

Hela eller större delen av verkstan skulle kunna ligga i Gårdsten, eftersom många av kunderna finns i Angered. Intresset att dela personalutrymmen och jourtelefon med andra företag är stort (jfr bilaga 5).

Markbehov utöver lokalytan är obetydligt, behovet av expansionsyta likaså. I ett av rummen bullrar det mycket, varför läge i bostadshus inte är lämpligt. Verkstån bör också vara större och högre än bostadsrum p g a de stora glasrutorna. En elev-

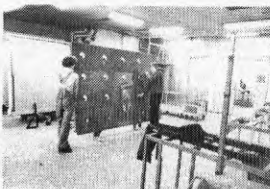

Figur:
"Glasgruppens" (A2
CTH 79) förslag till
nytt glasmästeri på
panncentralstomten
i Gårdsten

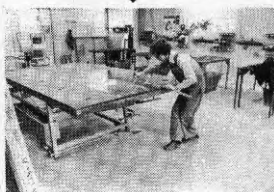
grupp vid arkitektskolan med handledare från Industriplanering och forskargruppen har inventerat arbetsmiljön och skissat om- och tillbyggnadsalternativ.

Tillverkning →

Tillverkningsbordet kan ställas på kant där det ockuperar glasets ställe. Glastavorna är i stället så stora att det behövs 2 personer för att bära fram dem (kallas god samordning)

Efter noggrann uppmätning ripsas glasets med en diamond...

... varefter glasets avskärs bortet så mycket att nästan nästan kommer i kant med bordskanten. En lätt knuck och glaskivan är delad!

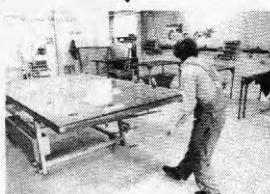

Bild:
Skärbordet i glas-
mästeriverkstan

Snickeri

En gårdstensbo, som hade snickerilokal i Haga, ville flytta den till Gårdsten - helst till huset mittemot det han bodde i. En tom butikslokal har vi föreslagit framför förråd i bostadshus främst av bullerskäl men också för att butiken har färdiga VA-installationer och bättre förutsättningar för en god arbetsmiljö, t ex högre takhöjd. Bostadsföretaget lovade ordna den här etableringen men inget hände.

Maskinmontering

En gårdstensbo, som idag jobbar med specialmaskiner, montering och försäljning, startar eget och börjar med kontor i bostaden för att sedan successivt bygga upp egen montering och därefter till-

verkning i egna lokaler i stadsdelen. Vi bedömde att monteringen mycket väl kan ligga i bostadshus, men att planerna på bullrande produktion av metallföremål motiverar att man i stället väljer ett läge i hantverkshus i stadsdelens periferi.

Snackstillverkare

En snacksfabrik inom stor industrikoncern med stor och expanderande marknad var intresserad av stort rektangulärt hus på stor rektangulär tomt.

Snackstillverkaren låg i anslutning till ett bostadsområde bl a för att underlätta personalrekryteringen. Snackstillverkaren var det enda intresserade företaget med ett "omättligt" markbehov - 25.000 m² - så stort att ingen lämplig tomt kunde uppbringas i Gårdsten. Angered Centrum var intressant för företaget om tomten kunde bli tillräckligt billig.

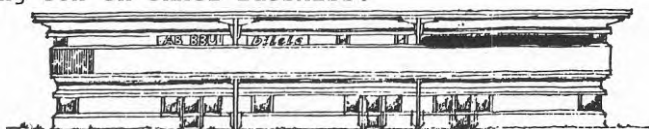
3.2 INDUSTRI- OCH HANTVERKSHUS - GENERELLA LOKALER

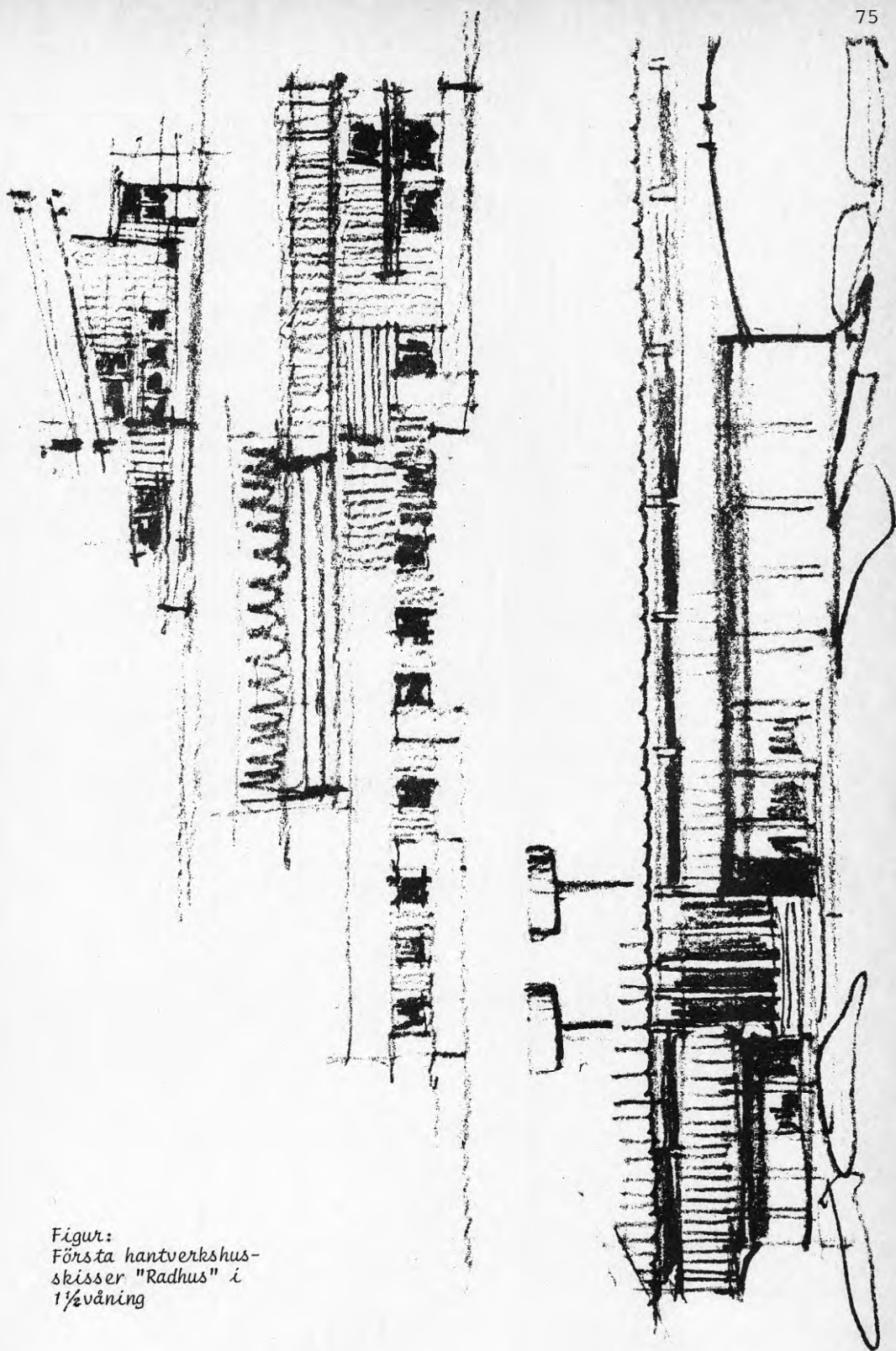
Ett industri- och hantverkshus är den nybyggnadslösning på företags lokalbehov, som vi tidigast började arbeta med.

Under programskedet för Arbete och bostad i Gårdsten genomfördes ett pilotprojekt som elevarbete vid Arkitektursektionen: Angered - en kompletteringsstudie (Bergqvist m fl 73/74. Från forskargruppen deltog Inga Malmqvist samt som projektledare Birgitta Mattsson och som examinator Lars Ågren). Inom detta pilotprojekt påbörjades undersökningen av möjligheterna att bygga generella lokaler för industri och andra verksamheter i Gårdsten.

Informationsmaterial inför enkäten

Lokaler i hantverkshus hörde också till de alternativ, som vi ville informera företag och boende om redan i första presentationen av vårt projekt och när vi letade efter företag, som ville etablera sig i stadsdelen. Till informationsmaterial gjorde vi därför en översiktlig tomtinventering och en enkel idéskiss.

Figur:
Första hantverkshus-
skisser "Radhus" i
1½ våning

Tomtinventering

Lämpliga tomter inventerades och jämfördes. De tekniskt sett mest lättbebyggda var sådana som förberetts eller redan använts för andra byggnader: panncentralstomten SO Salviagatan, skol- och sporthallstomterna i dalen samt parkerings- ytor och -däck.

Något högre kostnader och något längre planerings- och byggtid skulle man få på mer jungfrulig mark: en industritomt NO trafikringen eller överblivna ytor mellan trafikring och matargator.

Idéskiss

De första skisserna visade en enkel enplansbyggnad på panncentralstomten alternativt industritomten i NO. Planen var schematisk för att kostnaden skulle bli låg samt användnings- och utbyggnadsmöjligheterna många. (Form och färg var mer omsorgsfullt valda för att anknyta till traditionellt byggande av arbetsskjul och för att kontrastera mot den övriga bebyggelsen.)

Personalrum och uteplatser orienterades mot bostadssidan.

De här föreslagen föll trots sin enkla skisskaraktär i god jord. Alla parter var avvaktande positiva. Så snart vi funnit tillräckligt många lämpliga och intresserade företag kunde man tänka sig att bygga något sådant här, sade man. Men att bygga först för att lättare övertyga företagen vågade sig ingen på. Näringslivssekretariatet lovade att undersöka om AMS kunde finansiera helt eller delvis och om yrkesskolorna var intresserade att bygga som lärlingsarbete.

Företag

De företag, som främst varit aktuella för hantverkshuset är charkuteri-, karamell- och isglassfabrikerna samt på diskussionsstadiet fullkornsbageriet m fl.

Nuvarande intressenter är fisklåde-försäljaren, ett glasmästeri och ett par andra företag inom byggnadsbranschen (främst reparationsverksamhet). De är företag med två till femton anställda.

Nuvarande lokaler och arbetsmiljö

Alla de här företagen har äldre, funktionsförändrade lokaler i halvcentrala lägen. De flesta

ligger omgivna av bostäder. Mest likt ett hantverkshus är glasmästeriets byggnad. Dess läge i bostadsstadsdelen Kortedala är också mycket likt det tilltänkta läget i Gårdsten, så det företaget bör verkligen veta vad det ger sig in på.

Vårt urval har naturligtvis påverkat det här förhållandet, men det behöver ändå inte vara missvisande. Tidigare forskning (Erlandsson 75) antyder att hantverkshusen inte får sina hyresgäster bland nyetablerade eller inflyttade företag (som förresten blir allt färre), utan bland dem som växer och flyttar inom kommunen, och dessa kommer oftast från äldre centralare delar, som ju mycket ofta är funktionsintegrerade. En annan kategori, som vi emellertid tenderar att missa, är filialer till stora, rika företag, för vilka hyresformen kan vara enkel och kostnaden inte har lika stor betydelse som för ett litet. En tredje kategori, som ofta hyr i hantverkshus, är AMU-enheter.

Arbetsmiljöproblemen är dels de branschtypiska; för charkuterifabriken halka och kyla, för glasmästeriet olycksrisker, tunga lyft, buller o s v, dels sådana som beror av de omoderna lokalerna: jobbiga vertikaltransporter, svårskötta material, trånga och tunga branddörrar.

Programkrav och -önskemål

Inventerings-, program- och skissarbetet för hantverkshuset skiljer sig från de tidigare redovisade projekten. Hantverkshusets lokaler ska ju vara så generella som möjligt (men vi vet från många områden att en byggnad som ska passa alla ofta inte passar någon riktigt bra). Vi har valt olika utgångspunkter för våra olika förslag. I vår första skiss utgick vi ifrån inventeringar och förslag till generella hantverkshus, som gjorts vid CTH (Andersson, Ellsinger 75, Bergqvist m fl 75). För att underlätta för hyresgästerna att åstadkomma en god arbetsmiljö gjorde vi emellertid inte lokalerna lika djupa, som generalitetskravet motiverade. I de följande förslagen utgick vi från de intresserade företagens krav och gjorde sedan smärre ändringar för att öka generaliteten. I det sista förslaget slutligen utgick vi snarast från HIGAB:s erfarenheter i Grimmered och Angered Centrum, dalengruppens önskemål om en låg byggnad och minsta möjliga trafikstörningar samt en strävan att hålla nere kostnaden för att öka möjligheten till förverkligande. Yrkesinspektionen har iakttagit svåra arbetsmiljöproblem i hantverkshus. Inom LO har vi mött starkt negativa och en del positiva synpunkter på byggnadstypen.

Den här delvis oklara och motsägelsefulla programsituationen är ett av skälen till att vi startar ett separat projekt, där olika parter

erfarenheter och önskemål noggrannare studeras och ges möjlighet att komma in i planeringen av det nya hantverkshuset i bostadsmiljön (kap 5 och bilaga 5).

Förslag

Alternativ I "Radhus" i en våning

Vårt första alternativ var idéskissen (se ovan), där de olika företagen får hyra en eller flera sektioner - "radhus". Enheterna kan vara enkla skal, som företagen får inreda efter egna behov eller helt färdiga lokaler, där det bara är att flytta in.

Alternativ II Tvåvåningslamell

Vårt andra förslag var i det närmaste skräddarsytt för ett par av de intresserade företagen: chark-, isglass- och karamellfabrikerna. Ändå visar det en lösning, som uppfyller relativt långtgående generalitets- och flexibilitetskrav.

Detta och det följande förslagets hantverkshus ligger båda på sporthallstomten i dalen - alldeles intill Kanelgatans Centrum. Motiven för lägesvalet är flera och har redovisats tidigare: en skuggig tomt dominerad av det anskrämliga parkeringshuset formligen ropar efter bebyggelse, butiker behöver förstärkt kundunderlag för att överleva, dalen behöver människor och lysande fönster. Ytterligare ett skäl var att kombinerad sporthalls- och syfabriksbyggnad, som vi skissade på och som beskrivs i avsnittet om syfabriken, inte behövde ta hela tomten i anspråk men krävde tillfarter och andra markarbeten som det vore förnuftigt att utnyttja genom ytterligare bebyggelse.

Byggnaden i två våningar har gemensam lastbrygga och gemensam teknisk försörjning, men inga gemensamma utrymmen i övrigt. Kontors- och besöksentréerna för båda våningsplanen är orienterade mot det SV hörnet mot gångstråket genom dalen, och trafiksidan i skuggan av parkeringsdäck och centrum, med lastning och lossning synlig från gångbroarna mellan Peppar- och Kanelgatan.

Alternativ III Trevåningslamell

Kravet från NLS, att ett hantverkshus bör kunna rymma ca 50 anställda, för att bli ekonomiskt bärkraftigt, ledde p g a den begränsade tomtytan till en trevåningsbyggnad. Charkuteritillverkaren fick inrymmas i bottenvåningen och de två andra företagen i andra och tredje våningen. Nu måste besöks- och kontorsentré, hiss och trappa delas av

minst två företag. Trängseln vid lastbryggan kan befaras öka. Generaliteten minskar också, eftersom många företag fungerar bäst i markplan, där transporter, kundkontakter och expansion är lättast att lösa.

Alternativ IV 1 1/2-plans "radhus"

När möjligheten att flytta sporthallen till högstadieskolan började verka realistisk, och således hela tomten kunde disponeras för hantverkshus, övergick vi till att arbeta med en 1 1/2-plansbyggnad. En sådan skulle också överensstäm- ma bättre med de synpunkter, som kommit fram i dalenarbetet - önskemål om småskalighet och så lite trafik som möjligt. Principen är åter radhusets. Varje företag får egen lastplats och egen personal- och besöksentré. In- och utlast förenklas. Möjligheten att utnyttja tomtmarken för rekreation, tillfällig lagring och expansion ökar. Skuggverkan av den lägre fasaden blir också mindre än av ett trevåningshus.

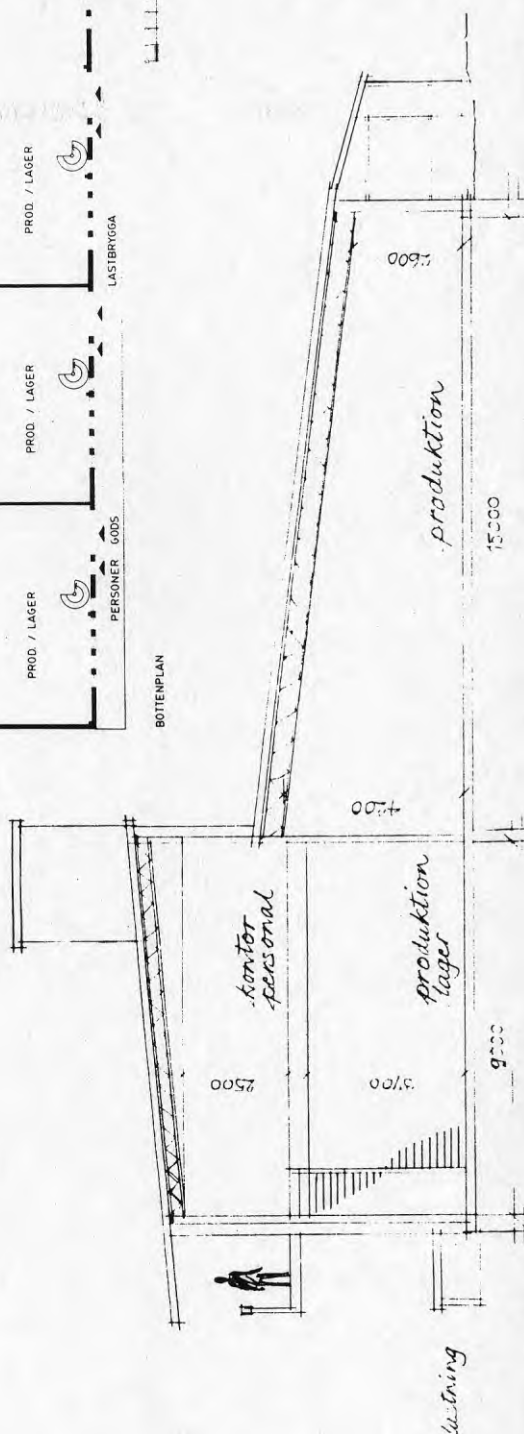
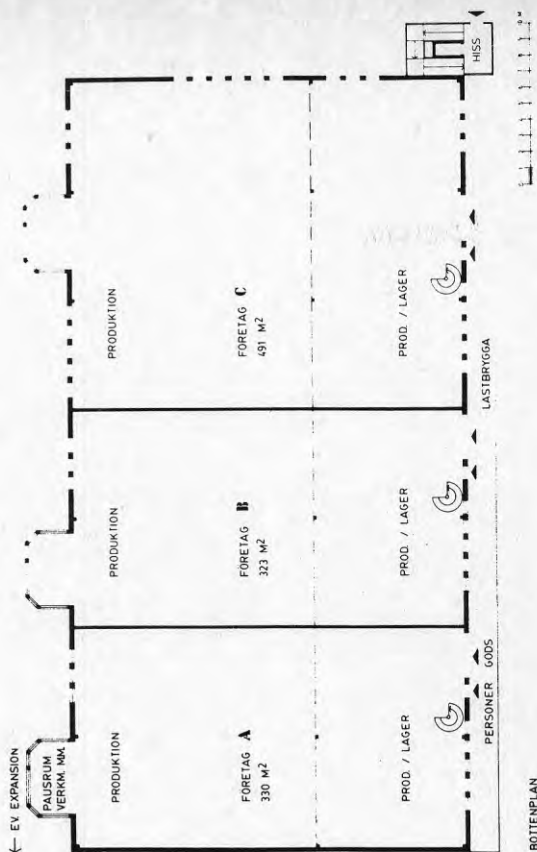
Alternativ V Envånings "radhus"

Beslutet om hantverkshusets förverkligande drog emellertid ut på tiden. Flera av de intresserade företagen flyttade till andra lokaler. Förvaltningarnas inbördes dragkamp om sporthallstomten såg ut att sluta oavgjord. Då (våren 79) föreslog vi kommunstyrelsen att ge HIGAB (Hantverks- och Industrihus i Göteborg AB) i uppdrag att bygga samt att ställa upp med kommunala hyresgarantier, vilket HIGAB ställt som villkor. För att minimera kostnaden och därmed öka chansen till förverkligande gällde förslaget nu liksom i idéskussen en envånings "halvfärdig" byggnad. Kostnadsöverslaget baserades på samma byggnadstyp som i Angereds industriby; med en takhöjd, som medger möjlighet att senare bygga in en entresolvåning.

LAB-gruppens (Ledningsgruppen för Angered-Bergsjön) beslut blev att förordna att en del av industribyns andra etapp bör byggas i Gårdsten - men först sedan den första etappen har blivit uthyrd.

Störningar företagen emellan

Från våra kontakter med Yrkesinspektionen visste vi att det är vanligt att företag i hantverkshus inverkar negativt på varandras arbetsmiljö. Tex kan luft från ett företags ventilationssystem sugas in i grannens i stället för friskluft. Det enda problemet av det här slaget, som något av parterna befarat i anslutning till de i projektet

Figur:
Hantverkshuset alt IV:
1 1/2-plans "radhus"
Plan och sektion

aktuella företagen gäller hissar och utrymmen i anslutning till dem.

Dubbelutnyttjande av personal- och sekundärutrymmen

Möjligheten att flera företag utnyttjar vissa utrymmen gemensamt borde spara pengar och tid trodde vi. Yrkesinspektionen är också positiv till sådana lösningar om det finns någon ansvarig förvaltare för lokalerna. Inget av företagen har emellertid visat något intresse för denna lösning trots att t ex charkuterifabriken idag delar matsal med ett annat företag och har positiva erfarenheter av det.

I ett flervånings hantverkshus kan kommunikationsutrymmena innebära problem. Antingen tvingas man ha en hiss per företag, eller också att dela hiss. Det senare alternativet innebär också gemensamma utrymmen av typ korridorer och/eller in- och utlastplats. Detta i sin tur kan både fördröja arbetet och försämra hygien.

Har de studerade verksamhets- och arbetsmiljöanknutna kraven utgjort hinder för integration av industri- och hantverkshus i bostadsbebyggelsen? Nej:

Trafik

Trafikåtkomligheten till hantverkshustomterna är god. Trafiken har diskuterats mycket när det gäller alternativet i dalen. Farhågor för olycksfallsrisk har kommit fram vid presentationer i områdesgrupp och dalengrupp. När vi redovisat de intresserade företagens trafik har dessa farhågor minskat - men vad händer om det kommer andra företag i stället eller efteråt. Någon form av restriktioner bör krävas om man väljer denna tomt.

Markbehov

Industri- och hantverkshusbyggande är ett sätt att hushålla med mark. Om man sedan vill åstadkomma så stora enheter att de ensamma "bär upp" egen gemensam service kan de naturligtvis bli markkrävande. Rimligt stora enheter som bygger på samutnyttjande av service och t ex parkering med bostadsbebyggelsen ryms dock utan svårighet i Gårdsten och i eller intill de flesta andra 60- och 70-talsförorter.

Expansionsmöjligheter

Expansionsmöjligheter är ett generellt problem för alla hantverkshus. Problemet har inte visat sig större i Gårdsten än i ett industriområde.

Rumsdisposition och rumsstorlekar

Industri- och hantverkshus kännetecknas oftast av en hög grad av generalitet och flexibilitet. De företag som varit intresserade av byggnadstypen eller som vi föreslog skulle inrymmas där, var emellertid inte i behov av flexibilitet varken till följd av kort planeringstid, ofta återkommande omdispositioner eller kortvarigt lokalbehov. Behovet av generalitet var den tilltänkta hyresvärdens samt kommunens om färdiga lokaler är ett styrmedel som vi föreställer oss.

Takhöjder

Takhöjdskravet var ett av motiven att föreslå hantverkshus för en del av de intresserade företagen. De som föredrog eller föredrog denna typ av byggnad ville emellertid inte ha högre takhöjd än vad maskinutrustningen krävde. Ingen krävde hög takhöjd p.g.a. lagerhanteringen. Trivsel- och energihushållningsargument åberopades för en så låg höjd som möjligt. Höjdkraven försvårade ibland integration i bostadshusen, men inte i bostadsområdet.

3.3 KONTOR

Också när det gäller kontor har vi jobbat dels med speciella lösningar för projektgrupper, som etablerat sig i lägenheter i stadsdelen, dels med generella lokaler: ombyggnad av ett loftgångshus eller en våning till kontor. Till den förra gruppen hör också delar av de industriföretag vi studerat, t.ex. syfabriken.

3.3.1 FORSKARGRUPPENS LOKALKONTOR PEPPARGATAN 40

Forskargruppen har arbetat i Gårdsten tre år, så erfarenheterna av kontorsarbetsplatsen bland bostäder är många.

Personalen är nio till antalet. Alla utom två har jobbat halvtid i projektet, en heltid, en kvartstid och periodvis mindre.

Arbetsmoment på kontoret är skriva, läsa, rita, prata, tänka, klippa, klistra, kopiera. Lokalen är en fyrrarumslägenhet, som ligger en trappa upp i ett bostadshus och som ser ut så här (fig).

Tidigare lokaler och arbetsmiljöer

Gruppen hade samarbetat ett par år med förberedelser utan någon gemensam arbetslokal.

Alla hade sin närmast föregående arbetsplats på institution med individuell plats i en- eller tvåpersonersrum och ett antal kollektiva platser typ sammanträdesrum, bibliotek, kopieringsrum o s v.

Programkrav och -önskemål

Önskemål inför etableringen i Gårdsten var största möjliga lägenhet i god kontakt med någon redan etablerad verksamhet med delvis sammanfallande målsättning t ex 44-an eller Gårdstenshörnan. Närhet till en sådan arbetsplats skulle ge möjlighet till gemensamma aktioner, ömsesidig hjälp med praktiska problem (typ passa bud), gemenskap vid måltider och minska risken för ensamarbete under mörka vinterkvällar.

Att kontoret helst skulle ligga i bottenvåningen var ett annat önskemål. Erfarenheter från bl a Kommendantsängan (Götansson et al 76) att det är lättare att skylta och få besökare samt önskemål om bra observationsläge låg bakom den programpunkten.

Grupprum för tvärfackligt sammansatta arbetslag för att underlätta kunskapsintegrationen var ett tredje önskemål.

Största möjliga yta och närhet till Gårdstenshörnan föredrogs framför bottenvåningsläge (som antingen inneburit mindre lägenhet eller "isolerat" läge). Troligen skulle vi valt likadant nu trots att vi har kontakter på olika håll i stadsdelen. Samarbetet med textilverkstån i samma trapphus som vårt kontor har varit positivt både vad gäller diskussioner om arbetet och praktiska angelägenheter som att låna kopieringsapparat eller kaffe.

Förslag

Två principiellt olika lösningar skissades och diskuterades:

Det första alternativet hade litet sammanträdesrum, separat expedition och ett storrum för alla åtta

Vårt kontor som det
användes första året
(i huvudsak alt II)

forskarnas individuella arbetsplatser.

Det andra alternativet hade det största rummet avsatt för expedition, bibliotek och sammanträdesrum/grupparbetsrum medan de mindre rummen var disponerade för vardera två å tre individuella arbetsplatser.

Denna senare modell valdes av flera skäl:

Dels innebar den minsta möjliga ombyggnad (ingen alls), dels ville vi åstadkomma bästa möjliga arbetsmiljö (främst med avseende på trivsel och tillräcklig luftvolym) i det rum där vi skulle samarbeta, fatta beslut och ta emot besökare. Eftersom alla utom en jobbade halvtid räknade vi med att något av rummen alltid skulle ge möjlighet till ostört individuellt arbete och några till samarbete i grupper om två eller tre.

Slutligen strävade vi efter att göra expeditionen till en gemensam arbetsplats - inte till en serviceinrättning utanför forskargruppen.

Några erfarenheter av vårt och arkitektursektionens lokalkontor redovisas i avsnitt 3.3.3.

3.3.2 ARKITEKTURSEKTIONENS LOKALKONTOR PEPPARGATAN 32

Ekologi och samhällsbyggnad

Ekologi och samhällsbyggnad var det första elevprojektet från Arkitektur som skaffade sig kontor i stadsdelen. (Uppgiften var att studera Gårdsten ur hushållningssynpunkt och bl a föreslå åtgärder som skulle minska sårbarheten i samband med försörjningskriser av olika slag.) Gruppen bestod av ca 8 personer och arbetsuppgifterna på kontoret var att läsa, rita, diskutera och tänka. En fyrrumslägenhet likadan som vår egen fungerade bra utan ingrepp. Inredningen gjordes efter samma princip som vår med de individuella arbetsplatserna mot varann för att underlätta samarbete och gemenskap.

Kollektivhus i Göteborg

Det här "företaget" startade liksom Gårdstensverkstån som ett LAN-projekt under Chalmers Arkitektursektion. De anställda var arkitekter, en sociolog, en ingenjör och en kartritare. Målet var att föreslå, utreda förutsättningarna för och skissera ett eller flera kollektivhus i Göteborg - bl a ett i Gårdsten, där servicesituationen och den sociala situationen föreföll motivera satsning-

ar på gemensamt boende och gemensamt hushållsarbete. Arbetsuppgifter också här läsa, rita, diskutera och tänka. Efter ett år som LAN-projekt fortsatte arbetet som ett forskningsprojekt. Arbetsplatsen har varit samma fyrarumslägenhet som ekologigruppen använt, och alltså exakt likadan som vår egen. Inredning och användning är intressant, då gruppen valt en lösning mycket lik vårt alternativ I med de flesta ritbord i vardagsrummet och med föräldrasovrummet som sammanträdesrum.

Också för denna grupp fungerade själva lägenheten bra som arbetslokal. Läger i kommunens utkant med dåliga transportmöjligheter upplevde gruppen emellertid som mycket tidsödande och arbetsamt. Detta sammanhänger säkert med de geografiskt spridda arbetsobjekten.

Biblioteksprojektet

En mindre grupp från samma skola i samma lägenhet och med samma typer av arbetsuppgifter.

3.3.3 ERFARENHETER FRÅN BRUKSSKEDET

Erfarenheterna av tre års arbete i de "kontoriserade" lägenheterna är av många slag. Jag begränsar min framställning i detta kapitel till frågor som rör arbetsplatsernas funktion och arbetsmiljö.

Nackdelar med läge och miljö för verksamhetens effektivitet är främst långa och tidsödande avstånd till övriga delar av Göteborg.

Fördelar för verksamheten är närheten till lokala kontakter, till mark, bebyggelse och människor som arbetet handlar om.

Att lägenheterna består av flera rum, förråd och garderober underlättar arbetet eftersom olika slags aktiviteter kan pågå samtidigt utan att störa varann och eftersom differentierade förvaringsutrymmen underlättar ordning. Bristen på sekundärutrymmen i många kontor är säkert en av förklaringarna till deras skräpiga och övermöblerade miljö.

Nackdelar för arbetsmiljön anmäler sig när alla är inne samtidigt. En fyrarumslägenhet vore för liten för vår personalstyrka och vårt möbelbestånd om vi alla haft heltidstjänstgöring i projektet. Luften blir dålig och svängrummet för litet - särskilt för ritningsarbete - så snart mer än halva gruppen arbetar samtidigt. Dessa problem accentueras vid de relativt ofta förekommande besöken från utbildningsanstalter av olika slag. Akustiken

är bra med ljudisoleringen mellan rummen klart otillräcklig.

Fördelar för arbetsmiljön är dels direkta miljöförhållanden i arbetet: frihet från centrala lagens dåliga luft och trafikbuller, riklig dagsljusbelysning och fin utsikt, dels trivsamt och välutrustad pausmiljö: utrymmen för mat och hygien är idealiska. Åtta personer behöver badkar, ett rejält kylskåp och en riktig diskbänk. Gruppen är ju stor som tre hushåll. Frys är också användbar men kunde varit en tredjedel så stor utan olägenhet.

Grovköket i vårt kontor används som kopieringsrum. Dörren mellan detta rum och köket har lyfts av, då den pga bredd och hängning inte gick att öppna om fem-sex personer satt vid köksbordet. Denna förändring har medfört ett par allvarliga nackdelar: dels stör ljudet från kopieringsapparaten samtal vid köksbordet, dels fungerar kopieringsrummet inte längre som omklädningsrum och dagsljus- och rymlighetskomplement till badrummet.

Klädkammaren används som arbetsrum! Avskildhet har här prioriterats framför luftvolym, möblerbarhet etc.

3.4 GENERELLA KONTORSLOKALER

Loftgångshusen är intressanta som kontorshus pga att alla lägenheter på ett våningsplan är förbundna av både loftgång och balkong längs hela fasaderna. Genom att bygga in den ena eller båda dessa sidor uppnår man dels interna korridorer, dels en bättre värmeekonomi och bättre möjligheter att åstadkomma arbetsmiljökvantiteter som solavskärmning och ett behagligt klimat. (Ingen av de här kvantiteterna uppnås emellertid automatiskt.) Ytterligare ett motiv är möjligheten att använda en kontorsvåning som buffert mellan bostadsvåningarna och de för "grövre" verksamheter lämpade bottenvåningarna. Detta innebär inte att man slipper ljudabsorbenter och -isolering. Arbetsmiljön i produktions- och kontorslokaler måste ju också vara så bullerfri som möjligt. Men på en arbetsplats accepteras en något högre ljudnivå än i ett sovrum.

3.5 SERVICE- OCH FRITIDSVERKSAMHETER

Service- och fritidslokaler planeras oftast utifrån kundernas och besökarnas miljö. Men de är samtidigt arbetsplatser för fast och tillfällig personal med lika många funktions- och arbetsmiljökrav som vilken arbetsplats som helst - och

med många generella och speciella krav förknippade med integrationen i bostadsmiljön. Utifrån denna syn på service- och fritidslokaler som arbetsplatser har vi bedömt det som viktigt att engagera oss i tillkomsten och planeringen också av sådana i stadsdelen. Även om vi inte studerat deras förutsättningar och miljökrav lika noga som ett par av industri- och hantverksföretagen, har vi följt dem under ganska lång tid. Genom att redovisa dem i sammanhang med övriga verksamheter kanske vi kan ge en mer mångfacetterad bild av integrationsproblematiken.

3.5.1 HÖGSTADIESKOLAN, DAGHEMMEN OCH TRÄFFPUNKTEN I DALEN

Den arbetsplats som gårdstensborna saknar mest är tonåringarnas - högstadieskolan, som utlovades i bostadsföretagens broschyrer för tio år sedan och som sedan skolförvaltningen skjutit ett år i taget med hänvisning till uteblivna statsanslag, för litet elevunderlag m m.

Under projektperioden har vi dels (77) föreslagit högstadielokaler i tomma bostadshus, dels inom dalenarbetet (avsnitt 2.4.4 samt Mattsson 80) 78-79 stött kraven på en skola i dalen.

Andra förslag som behandlades inom dalenarbetet var alternativa lägen för tre nya daghem samt en stuga som träffpunkt för gårdstensbor i alla åldrar mitt i Dalen. Förutom service- och fritidsfunktion skulle de här förslagen innebära arbetsplatser för förskollärare resp "stugvärd". Behovet är stort. Mark finns i tillräcklig omfattning, tomma lägenheter som skulle kunna användas, gårdstensbor som är beredda att delta i byggandet (av träffpunkten). Ett av daghemmen har byggts under vintern 78-79.

Odlingslotter

Odlingslotter är ett av de förslag, som vi själva drivit när vi diskuterat med människor i stadsdelen och med tjänstemän på Fritidsförvaltningen. Personalen på fritidsgården var tidigt intresserad av att försöka tillsammans med tonåringar och nu har idén förverkligats i liten skala av fritidsparkens personal och besökare och av Dalengruppen, som bl a planterat äppelträd i fritidsparken.

3.5.2 LUNCHRESTAURANGEN

En liten restaurang drevs våren 78 i en av fritidsgårdarnas lokaler. Dagens rätt och kaffe ser-

verades. Fyra innevånare i området driver restaurangen, som på kort tid blev mötesplats och lunchställe för arbetande och boende i särskilt västra delen av området.

I samband med sommaruppehållet i gårdens verksamhet ockuperades denna av ungdomar. Händelser under ockupationen ledde till spänningar mellan besökare, personal och distriktsledning som tog så mycket tid och krafter från arbetet att lunchserveringen inte återupptogs på hösten.

3.5.3 ÖPPNA FÖRSKOLAN

Inom socialförvaltningens grannskapsarbete (Runsten, Wallin 77) har en öppen förskola planerats och startats med stöd av områdesgruppen (avsnitt 2.4.4).

Lokalfrågan drog ut på tiden då den enda tillräckligt stora och lediga lokalen i Gårdstens Centrum var utlovad till föreningar.

Illustrationer av möbleringsalternativ och ett flexibelt stolförråd hjälpte till att temporärt lösa upp den låsta situationen.

3.5.4 TRAFIKSKOLORNA

När vi fick kontakt med den första bilskolan låg den vid en starkt trafikerad gata ganska centralt. Samma firma hade ytterligare ett kontor ännu mer centralt.

Intresset för Angered och Gårdsten var troligen knutet till förhoppningen att bli först på plan och tveksamheten omvänt till rädslan för att konkurrensen skulle kunna bli hård i ett begränsat upptagningsområde. Vi undersökte saken och fann att en bilskola i Hjällbo och Lövgårdet skulle koncentrera sin verksamhet till Angered Centrum. Denna firma hade en gång övervägt Gårdsten men funnit kollektivtrafikförbindelserna dit för dåliga och upptagningsområdet för litet.

Bostadsbolaget MKB i Malmö gav oss en intressant lösning på det här problemet. Enligt deras erfarenhet har ett område av Gårdstens karaktär underlag för minst tre bilskolor. Orsaken skulle vara att omflyttningen är så stor och att en stor andel av de människor som så "passerar" stadsdelen är i körkortsåldern.

Våra skisser för bilskolan belyste två alternativ: ett som innebar ombyggnad av bottenvåningen och en lägenhet i ett loftgångshus, ett annat som

innebar ombyggnad av två lägenheter i samma hus. I båda fallen var problemen att åstadkomma en tillräckligt stor lektionssal.

Förslagen väckte ingen aktivitet vare sig från bilskolans eller bostadsföretagets sida. Vi bedömde i samråd med Göteborgshem de större företagen som intressantare att arbeta vidare med. (Det lämpligaste läget för bilskolan sammanföll också med det bästa för syfabriken.)

Nu är den bilskolans gamla lokaler rivna. Företaget har flyttat in i en butikslokal nära det tidigare läget - fortfarande omgivet av bostäder.

En annan bilskola, som svarat på vår enkät, har nyligen öppnat filial i Tynnered - ett ocentralt nyare bostadsområde SV om Göteborg. Motivet var bl a att i de nya stadsdelarna bor de unga människorna, som är bilskolornas kunder.

Att öppna ytterligare ett kontor i Gårdsten var inte aktuellt nu. Det skulle kräva "inkörd" personal och nytt etableringstillstånd. Men kanske om några år...

3.5.5 ÖVRIGA SERVICE- OCH FRITIDSVERKSAMHETER

Vinjästodlare, snus- och tobakshandel

En vinjästodlare, enligt egen uppgift marknadsledare i regionen, var en av de första, som ringde med anledning av vår enkät. Han behövde lokaler av storleksordningen 70 m², men var rädd för förortsmiljön pga sin ömtåliga och stöldbegärliga utrustning. Vi motarbetade en del av dessa föreställningar så gott vi kunde. En muntlig marknadsundersökning bland kunderna ledde till att företaget valde ett mer centralt läge.

Blomsterhandel

Ett gårdstenspar ville starta en blomsteraffär. Vi rådde dem att göra någon typ av marknadsbedömning, t ex genom jämförelse med en liknande butik i en äldre stadsdel. Bostadsföretaget var positivt till att lösa lokalfrågan men etableringen kom aldrig till stånd. Bl a stötte den på starkt motstånd från en redan etablerad butiksinnehavare som fruktade konkurrens.

4

DELSTUDIENS RESULTAT

4.1 DE INTRESSERADE FÖRETAGEN - NÅGRA KARAKTÄRISTIKA OCH OLIKHETER

Vad är gemensamt för de företag, som är intresserade av att ligga i bostadsområden? På en del punkter finns det likheter men olikheterna dominerar. Här ett försök till en jämförelse strukturerad som företagsbeskrivningarna.

Historia

Både nya (fiskelådeförsäljare, maskindelsmontör m fl), halvgamla (saftistillverkare, hälsobrödsbageri m bl) och mycket gamla företag (syfabrik, gitarrfabrik m fl) finns representerade. De allra flesta är göteborgsföretag med sitt styrcentrum inom företaget.

Produktion

Verksamhetstyperna karaktäriseras främst av mångfald. Lager, reparation, tillverkning, handel, service- och fritidsverksamhet finns representerade. Rena kontor finns bara de vi själva tagit initiativ till, men många av de andra har övervägande kontor (syfabriken, fiskelådeförsäljaren, maskindelsmontören m fl). De kommunala förvaltningarna har inte velat flytta egna kontor till bostadsområdet.

Storlek

Vi har letat bland företag med mindre än 50 anställda. Alla utom två av de intresserade vi funnit har under 20 anställda. Inget ligger mellan 20 och 50.

Framtidsplaner och framtidsutsikter

Här kan också urskiljas ett gemensamt drag. De flesta av de företag vi arbetat med är varken extremt expansiva eller på nedgång (undantag gitarrfabriken), utan planerar att fortsätta på nuvarande nivå eller expandera relativt långsamt.

Tidigare läge, lokaler och arbetsmiljö

De intresserade företagen har legat i relativt centrala lägen (undantag glasmästeriet, saftis- och snackstillverkaren) i äldre byggnader och omoderna lokaler omgivna av bostäder. En del av förklaringen till detta är att det i första hand var till sådana företag vi sände vår enkät. Men det räcker inte som förklaring, eftersom vår information också gick ut via tidningar och radio. En annan del av förklaringen kan vara att det är i äldre integrerad bebyggelse och i orationella lokaler, som behovet att expandera och flytta samt benägenheten att flytta till ett likaledes integrerat område är störst. Denna förklaring förefaller stämma med iakttagelser som gjorts i tidigare forskning (Erlandsson 75).

Jag tror det är viktigt att påpeka att de flesta företagsrepresentanter vi talat med har egna erfarenheter, när de uttalar sig om integrationens för- och nackdelar. Det antyder ju också att de kan fungera bra och relativt störningsfritt när de är beredda att välja ett liknande läge igen.

Att de trots sitt nuvarande centrala läge jämför Gårdsten med ännu ocentralare lägen när de planerar att flytta beror med stor sannolikhet på att de vill minimera sina hyreskostnader och att de är relativt oberoende av ett centralt läge.

De större av de aktuella företagen har alla under lång tid haft sina lokaler fördelade på flera våningsplan. Detta kan tyda på att dagens markkrävande enplansbyggnader för arbetsplatser utan större olägenheter skulle kunna kompletteras med byggnader i flera plan.

Lokaliseringsfaktorer och styrbarhet

Variationen är stor när det gäller företagens lokaliseringsfaktorer, och framför allt när det gäller deras inbördes rangordning. Kostnadsfaktorer är självfallet viktiga, men de flesta egen-skaper hos olika lägen har direkta och indirekta effekter på kostnader och på lönsamheten som helhet. I analysen av vår enkät har vi kunnat urskilja tre kategorier företag som skiljer sig när det gäller centrallägesberoendet (Sandahl 80), en sammanfattande beteckning på några av de angivna lokaliseringsfaktorerna.

När det gäller möjligheten att påverka företagens lägesval visar enkätsvaren att många företag skulle ha större intresse av Angered och Gårdsten om de fick någon form av hyressubventioner och/eller utredningshjälp (Sandahl 80). Resultatet förefaller bekräftas av vårt arbete tillsammans med de intresserade företagen. Ju mer de får veta om kostnader och lokalförslag i ett visst läge, desto mindre blir skälen att utreda andra alternativ. Helt säkra kan vi inte vara på den här punkten, men både enkätsvar och erfarenheter från aktionen tyder på att lägesvalet inom regionen kan påverkas på de här två sätten. Detta är inget förvånande resultat, eftersom de flesta andra beslut går att påverka med pengar och information, men det är ändå ett resultat som går stick i stäv med en del planerares uppgivenhet.

Förberedda eller färdiga lokaler förefaller vara ännu effektivare styrmedel. Ett särskilt projekt om olika parterers erfarenheter av generella lokaler i industri- och hantverkshus har därför påbörjats (bil). Detta har bedömts som särskilt angeläget eftersom en del erfarenheter av sådana lokaler är negativa (Yrkesinspektionen 79).

Gårdstens ocentrala läge i kommunen avskräcker många företag från att flytta dit. Men bland de som vill ha moderna lokaler till rimligt pris bedöms Gårdsten som relativt centralt. Gårdsten jämförs då inte med centrala staden utan med ocentrala industriområden och med grannkommuner.

Närheten till Angeredsbrown och Angered Centrum har en positiv betydelse för flera av företagen. Hur stor är svår att bedöma.

Närheten till de andra stora bostadsområdena i Angered betonas också av några företag. Sjukfrånvaro, personalomsättning och svårighet att överhuvudtaget rekrytera lämplig personal anses större i renodlade arbetsplatsområden - trots att de allra flesta av de här företagen inte har någon erfarenhet av sådana lägen. Liknande resultat - särskilt när det gäller deltidsanställda - har kommit fram i studier i Högsbo (Malmqvist 77, Nordqvist, Tuve-

gran 75) och Kortedala (Johansson 80).

Servicein inom stadsdelen har inte visat sig vara någon avgörande faktor för de företag, som visat störst intresse att flytta till Gårdsten. Post, som ju finns i stadsdelen, har man frågat efter. Lunchserveringar och livsmedelsbutiker, som också finns, har man inte frågat efter men tacksamt noterat när vi upplyst om dem. Övriga servicefunktioner har knappast diskuterats alls. Vi bedömer ändå, med stöd av tidigare intervjustudie (Malmqvist 77) och jämförelse med Kortedala (Johansson 80) frånvaron av bank som en viktig nackdel - men en nackdel som är svår att komma tillrätta med eftersom många företag är köptrogna eller beroende av en viss bank, inte av en bank vilken som helst.

Motions- och idrottsmöjligheter, som kan användas av anställda, finns redan idag och kommer att bli bättre om och när den planerade sporthallen byggs.

Sammanfattningsvis kan konstateras, att serviceutbudet till företag och anställda är bättre än i de flesta renodlade arbetsplatsområden, att det skulle kunna bli ännu bättre om flera företag etablerades i stadsdelen men att det inom en överskådlig framtid är sämre än i många äldre, halvcentrala integrerade stadsdelar. Samtidigt tyder mycket på att servicen idag inte är någon utslagsgivande lokaliseringsfaktor för de aktuella företagen.

4.2 DEN UPPSÖKANDE VERKSAMHETEN OCH FÖRPROJEKTERINGEN - NÅGRA METODERFAREHETER

De flesta riktigt intresserade företagen har "nappat" på enkäten. Men bara några få har nappat aktivt - dvs själva tagit kontakt med oss eller svarat entydigt positivt både när det gällt lokalbehov, intresse för Gårdsten och för ytterligare information eller utredningsinsatser. De flesta har i stället "nosat på betet" och uttryckt sig försiktigt intresserat för att sedan vänta tills vi tagit direktkontakt. Då har det ofta visat sig att såväl deras lokalbehov som deras intresse för Angered och Gårdsten varit större än i enkätsvar-
et (jfr Sandahl 80a).

Radioprogram och tidningsartiklar har bara givit ett fåtal napp. I de fallen har företagen ringt eller besökt oss. I kombination med andra sökmetoder kan emellertid denna metod ha haft en större effekt än vad vi kunnat iaktta.

Kontakten med LAN har varit värdefull när det gällt att finansiera verksamhet som vi själva medverkat till, men har inte fungerat som metod att finna nya företag.

När det gäller stadsdelens invånare och deras intresse att etablera verksamheter har kontaktvägen via personal i området använts mest och givit bäst resultat. Också här har direktkontakten kombinerats med en form av enkät. Intervjuerna med områdesexperterna innehöll ju frågor om etableringsviljan i området (Widenberg m fl 80).

Kombinationen av enkät och direktkontakt med företag eller personer, som visat någon form av intresse, har alltså visat sig vara bästa metoden att finna lämpliga företag. "Företagsraggning" är tidsödande men kan institutionaliseras (Sandahl 80b).

Några erfarenheter från inventeringsskedet

En noggrann inventering av företagets nuvarande produktion och arbetsmiljö är en av de viktigaste förutsättningarna för att lokalprogram och förslag till om- och tillbyggnad ska innehålla förslag till reella förbättringar. Den erfarenheten har gjorts inom olika planeringsområden (KKH 74, Göransson et al 76, Arbetsmiljögruppen 78). Men de flesta gör också erfarenheten att en fullständig inventering är omöjlig att hinna med inom de ekonomiska och tidsmässiga ramar, som konsulter och forskare har att arbeta med.

En del av lösningen på detta dilemma är den traditionella arkitektmetoden: att de olika skedena läggs om lott i stället för i följd. På så vis vinner man att skisserna kan användas som underlag för intervjuer i inventeringsskedet o s v. Som arbetsmetod i forskningen om förnyelse av äldre arbetsområden finns det här arbetssättet beskrivet (Ranhagen 79). Våra erfarenheter bekräftar delvis användbarheten av denna metod, men vi har också upplevt dess begränsningar: att skisser kan begränsa och styra resonemanget på punkter där de är felaktiga eller alltför färdiga.

En annan del av lösningen har utvecklats av **Arbetsmiljögruppen**: att arbetsmiljöprogram - och därmed -inventering - görs kontinuerligt som en del av de anställdas fackliga arbete. De anställda är ju de enda som känner och har ett direkt personligt intresse av arbetsmiljön i alla dess dimensioner. Genom att programarbetet ständigt pågår, behöver det bara ta den tid som åtgår att föra in förändringar, resultaten av nya mätmetoder o s v. När sedan flyttning eller ombyggnad blir aktuell så finns redan ett färdigt material som underlag för projekteringen. Nya ägoförhållanden och ansvarsförhållanden inom företag: kollektivt och kooperativt ägande, lagstiftning om medbestämmande för anställda o s v, kan leda till att det kontinuerliga arbetet med inventering och program för arbetsmiljöförbättringar så småningom i

Ökad utsträckning också kan ingå som en naturlig del av företagens administration. Därmed inte sagt att behovet av det fackliga arbetsmiljöarbetet någonsin kommer att försvinna.

Tillsammans bör de här två arbetssätten ha goda förutsättningar att leda till positiva resultat. Det skulle minska kraven på alla parter, att snabbt ta fram förslag och att fatta viktiga beslut på kort tid inför om- eller nybyggnad - och därmed öka sannolikheten att flera av kraven uppfylldes.

En typ av erfarenheter från den befintliga verksamheten och arbetsmiljön som ofta är delvis omedvetna och som riskerar att förbises, när man planerar nytt, är de positiva erfarenheterna. Den iakttagelsen är välkänd i samband med stadsförnyelsestudier, och har på senare tid utvecklats också för industriområden (Birgersson, Wrigglesworth 79) och industrilokaler (Törnqvist 74).

En annan fälla är tendensen att förbise de enkla och vardagliga sysslorna och miljöerna. Att se, säga eller sortera är ju inte lika spännande för planerare och forskare som nya eller ovanliga arbetsuppgifter. Men om de inte behandlas lika noga finns risken att man upprepar och förstör gamla misstag. Eller gör nya.

Några erfarenheter från programskedet

Som vanligt när samarbete inleds mellan ett företag och en konsult- eller forskargrupp fanns varken någon formulerad beskrivning av de nuvarande lokalerna eller något program för ytbehov och arbetsmiljö i det nya läget. Lokaler och miljö är underskattade som produktionsfaktorer.

Ännu mindre genomtänkta är frågor som behovet av service, förhållandet till omgivande bebyggelse som bostäder och fritidslokaler o.s.v. Med några få undantag (Textilverkstån, Glasmästeriet).

Ändå har vi funnit föreställningen om företagets korta planeringstider delvis överdriven. De flesta vi har haft kontakt med har utrett olika flyttningsalternativ flera år före flyttningen. Däremot är det ganska få av dem som känt till och tagit kontakt med kommunens näringslivs- och lokalförmedlingsenhet. Vårt arbetssätt att aktivt söka upp företag tycks alltså ge längre tid för insyn och inflytande för olika berörda parter.

Det vanligaste programönskemålet från företagarnas sida är stora sammanhängande "rationella" lokaler. Trots att de själva för att lösa produktionstekniska problem och arbetsmiljöproblem delat av sina redan små rum i ännu mindre. Dammfria

sprutboxar, bullerfria provspelningsrum, fuktfria torkrum, tempererade precisionsarbetslokaler o s v o s v. Programarbetet har också i allmänhet resulterat i ett ganska långt lokalprogram när funktions- och miljökraven diskuterats. En undersökning inom verkstadsindustrin stöder föreställningen att mindre arbetsrum ofta är att föredra (Henriksson, Lindqvist 77).

Ett fåtal synpunkter har direkt berört läget bland bostäder: några företag vill inte vara först, vara ensamma eller ligga helt instängda bland bostadshus. Ett par befarar stöldrisk, men de flesta anser tvärt om att denna är mindre bland bostäder. Under programskedet förefaller denna typ av farhågor avta.

Några erfarenheter från skiss- och förslagsskedet

Skissarbetet som en integrerad del av inventering, program- och förslagsarbetet har redan kommenterats. Vi har funnit en del belägg för våra föreställningar om skissarbetet som en användbar teknik inom en forsknings- och utvecklingsstrategi (jfr Framtida Jernverk 79). Under skissarbetet har företagens representanter och vi själva blivit medvetna om en del av deras lokalbehov.

Ofta fattas besluten om lokalisering, tomtstorlek och tom byggnadsvomym före det här skedet passerats. Någon form av förprojektering i kommunens eller en arkitektorganisations regi torde leda till bättre beslutsunderlag och därmed till bättre möjligheter att uppnå en önskvärd bebyggelsestruktur, tex med avseende på resurshushållning.

Företagare och anställda har visat mindre svårigheter att tyda våra skisser än t ex pensionärer och hemarbetande. Kanske för att liknande symbolspråk förekommer i många sammanhang inom industrin, men mera sällan i massmedia, hem- och fritidssektorn. Svårigheten att tolka skalan rätt är däremot gemensam för alla. Planerare bör därför i ökad utsträckning använda befintliga rum och miljöer som underlag för samråd och beslut i stället för övervägande ritningar och modeller. Att kavaljersperspektiv är lättare att förstå än planritningar har också visats i tidigare forskning (Wikforss 77) och bekräftas av våra erfarenheter.

4.3 TRAFIKÅTKOMLIGHET VAR INGET AVGÖRANDE HINDER

Gårdsten valdes som undersökningsområde bl a på grund av sitt enkla och till synes säkra trafiksystem. Nästan hälften av husen kan nås från en trafiksida och en bilfri fotgängarentrésida.

Möjligheterna att integrera arbetsplatser i dessa hus utan att behöva ändra eller bygga nya trafik- anläggningar och utan att försämra trafiksäker- heten föreföll och förefaller mycket goda.

Trafiken är ändå ett problem som måste tas på all- var när det gäller möjligheterna att integrera arbetsplatser med stort omland i ett bostadsom- råde. Även om de flesta av de intresserade före- tagen idag har relativt få transporter med små lastbilar förutser något av dem att övergå till att anlita speditiionsfirma, ett annat har tempo- rära trafiktoppar under högsäsong, ett tredje garderar sig för ökad produktion i framtiden o s v. Även om de nu aktuella företagen har få och små transporter kan de flytta och nya komma med fler och större. Även om de nu aktuella företagen ar- betar bara på dagtid... Invändningarna är många men det gäller tänkbara risker i framtiden. Det är alltså inte den nu aktuella verksamheten man behöver begränsa utan det är till framtida för- ändringar restriktioner behöver knytas och speci- ficeras.

Ur företagets och de anställdas synpunkt är emellertid inte trafiken något utslagsgivande problem, om inte kraven från bostadsmiljöns in- tressenter medför starkt begränsad hastighet eller begränsningar i rätten att köra under ar- betstid. De är ju vana vid betydligt sämre fram- komlighet i centrum. Köer och trånga passager.

Trafiksepareringen innebär bl a att det i flera områden än i Gårdsten torde vara möjligt att finna många tomtlägen där trafikåtkomligheten är mycket god.

Trafikåtkomligheten för gående och cyklande per- sonal är väl så viktig som för bilister. Gång- och cykelvägar är breda men långa. Avstånd till hållplatser bör beaktas vid tomtval och entréför- läggning.

4.4 BEGRÄNSAD MARKTILLGÅNG VAR I 19 FALL AV 20 INGET HINDER FÖR INTEGRATION

Nästan alla de intresserade företagen behövde bara lokaler - endast ett par stycken uppgav nå- got behov av mark utöver den som byggnaden stod på. Knappast något ställde heller som oeftergiv- ligt krav att ligga i bottenvåningsläge, vilket tyder på att man var beredd att dela mark med andra företag.

Inom ett pågående arbete med utveckling av plane- ringsunderlag för arbetsplatsbebyggelse (Statens Planverk m fl 78) redovisas bl a två orsaker till den stora "markkonsumtionen" i nya arbetsområden.

Den ena orsaken är föråldrade parkeringsnormer, som varken tagit hänsyn till den vikande expansionen i bilinnehav eller till den omfattande sam- åkningen till arbetsplatser. Den andra orsaken är företagets tendens att kräva orimligt stora expansionsutrymmen på sin egen tomt. Bakom detta krav kan ligga en tredje orsak nämligen spekulation.

Parkeringsnormerna har inte visat sig innebära några problem i Gårdsten. Alla parter tycks vara överens om att anställda och besökare kan använda redan befintliga parkeringsplatser i stadsdelen, även där detta innebär ett visst gångavstånd. Markbehovet för expansion behandlas i följande avsnitt.

Endast ett av företagen, snackstillverkaren, har haft ett markbehov, som inte utan problem skulle kunnat tillgodoses inom stadsdelen.

4.5 BEGRÄNSADE EXPANSIONSMÖJLIGHETER VAR INGET HINDER FÖR INTEGRATION

Med ett undantag (Gitarrfabriken) var företagen i denna studie inte intresserade av några expansionsytor. Deras produktion varierar redan idag p g a säsongs- och/eller konjunkturskäl. Inför en flyttning till nya lokaler räknar de med buffertytor för sådana variationer samt reservutrymme inomhus för en 20-50 %-ig personalökning. Tillsammans innebär detta att en avsevärd produktionsökning är möjlig inom de lokaler de ämnar flytta in i. Någon ytterligare expansion bedömer de inte som realistisk.

Vår slutsats är att den här faktorn har överbetonats i tidigare arbeten (Exploaterings AB Riksekon m fl 77, Stål I m fl, Statens Planverk 75). Kanske till följd av att arkitekters forskning och konsultinsatser inom industriplaneringssektorn till övervägande del handlat om större industriföretag.

4.6 FLERVÅNINGSHUS, RUMSDISPOSITION OCH BEGRÄNSAD RUMSSTORLEK SOM HINDER OCH MÖJLIGHET FÖR INTEGRATION

Som tidigare nämnts kommer företagen i allmänhet från äldre, omoderna lokaler. Det är mest de negativa erfarenheterna som framhålls. Att lokaler- na är orationella. Att långa avstånd och dålig uppsikt skapar riskmoment och medför behov av större personalstyrka och därmed sämre lönsamhet. Att interna transporter tar tid och blir tyngre att utföra.

Alla större företag har haft sina lokaler fördelade på flera våningsplan. Detta betraktas i allmänhet som en nackdel, pga försvårade och fördröjda interna kommunikationer, men enstaka fördelar har också hävdats av företagsledare: bra med personallokaler i separat våning, bra med en del av kontoret lite för sig. Det här är emellertid argument som anställda kan ha diametralt motsatt värdering av (Wallraff). Gitarrfabrikens anställda var ju t ex oreserverat för enplansalternativet, när den frågan var aktuell vid Angered Centrum.

Att produktion, pack- och lastutrymmen i allmänhet fungerar bäst i markplan, torde vara allmänt accepterat. Kanske t o m överbetonat. Att lätta varor som textiltryck och bröd utan större olägenheter kan hanteras högre upp i husen visar erfarenheterna från de här företagen.

Tillbyggnader är billigast i markplan, men kan självfallet också utföras i flera våningar. Markvåningen innebär bättre skyltläge och mindre motstånd för besökare. En mindre allmänt accepterat iakttagelse är att kontorsarbete och personalutrymmen ofta kan få en bättre miljö i markvåningen än högre upp. Kontoret därför att utsikten blir i den naturliga ögonhöjden, där andra människor befinner sig, där trädkronorna ger skuggmönster på vintern och svalka på sommaren. Personalrummen därför att lunch- och pausutrymmen kan få uteplatser och omklädningsrummen direktutgång till solaltan och motionsslinga. Högre upp kan en del av dessa kvaliteter uppnås med balkonger, men dessa blir oftast mindre, blåsigare och dyrare än uteplatserna.

Lösningar i flera plan kräver rymliga vertikala kommunikationsutrymmen, som kan visa sig knepiga att åstadkomma i moderna elementbyggda hus. Men då kan man ju bygga dem på utsidan.

Flervåningshus har bl a byggts för att man velat hushålla med mark, byggnadsmaterial och värme. Med hushållningsmålet's ökande aktualitet kommer krav på flervåningshus för arbetsplatser att höjas igen. Fortsatt forskning om för- och nackdelar för de berörda människorna i sådana byggnader är därför motiverad.

Företagsledarna tenderar att föredra stora, sammanhängande ytor. De enda motiv de anför är uppsikt och flexibilitet. Delvis är säkert kraven befogade - på många arbetsplatser ändrar man relativt ofta den inbördes storleken på olika delar av verksamheten - men delvis har studien visat att kraven bottnar i osäkerhet och bristande kunskap om arbetets utrymmeskrav och planlösningens möjligheter. Man vill ha möjlighet att pröva sig fram i de nya lokalerna helt enkelt därför att man är övertygad att man kommer att göra fel.

Med en noggrann inventering och enkel förprojektering blir beslutsunderlaget bättre och kraven på total flexibilitet minskar.

Några positiva erfarenheter av differentiering på mindre rum redovisas också. De små rummen ger möjlighet att reglera temperatur och luftfuktighet samt att hålla buller och damm inom begränsade delar av arbetsplatsen. Det här är ju de fördelar som poängteras hårdast också i boken *Lägenheter på verkstadsgolvet* (Henriksson, Lindqvist 77). Våra studier tyder också, liksom andras (Törnqvist 74) på att flera mindre rum ofta är både möjligt och önskvärt ur funktions- och arbetsmiljösynpunkt.

Nästan samtliga intresserade företag har en produktion, som rums i rum av den storlek man får om man tar bort de ickebärande mellanväggarna i de befintliga bostadshusen. Alla har dessutom haft behov av ett eller flera rum i storlek som de befintliga bostadsrummen. Några enskilda har därutöver behövt ett eller ett par större utrymmen.

De tomma lägenheterna och sekundärutrymmena förefaller alltså med måttliga ombyggnadsåtgärder kunna rymma den allra största delen av de aktuella arbetsplatserna utan att funktion eller arbetsmiljö blir lidande.

Motsatt angreppssätt är möjligt när nya bostadshus byggs - att man från början gör dessa så flexibla att de vid behov kan användas för flera slags verksamheter. Detta skulle samtidigt ge bättre bostäder. De förändringar jag efterlyser i bostadshusen är främst flyttbara mellanväggar med bättre ljudisolering och ett återupptagande av grovköksbyggandet.

Då nya lokaler för arbetsplatser byggs i bostadsområden innebär rumsdifferentiering bl a att bullrande maskiner kan orienteras till den sidan av byggnaden som vetter bort från bostäderna. Sådana lösningar har visat sig möjliga utan att man behövt ge avkall på produktionskrav som rationella layouter.

Fler förberedda eller färdiga lokaler av olika storlek och karaktär skulle underlätta etablering, förändring och utveckling av arbetsplatser i bostadsområdet men vore inte ensamma en garanti för att arbetsplatser skulle uppstå.

4.7 BEGRÄNSAD TAKHÖJD SOM HINDER FÖR EN DEL VERKSAMHETER I BOSTADSHUS OCH PARKERINGS-DÄCK

En stor andel av de intresserade företagen föredrog låga eller måttliga takhöjder. Takhöjden i de befintliga bostadshusen var något för låg för att klara de bestämmelser som är avsedda att komma tillrätta med arbetsplatsernas ventilationsbehov och dragproblem från mekanisk ventilation. Då bostadsstadsdelar ofta har bättre luft och tystare omgivning än t ex stadskärnor kan Yrkesinspektionen ge dispens från takhöjds- och dimensionskraven på den mekaniska ventilationen med motiveringen att fönstervädring är möjlig (Forskargruppen Arbete och bostad i Gårdsten: Hinder och krav...)

Om delar av en arbetsplats kan inrymmas i ett bostadshus kan de rum som kräver högre takhöjd byggas som tillbyggnader till bostadshusen.

Takhöjden har visat sig vara ett större problem i parkeringsdäcken. Där tillåts - och byggs av ekonomiska skäl - ännu lägre våningar än i bostadshusen. Ombyggnad är visserligen billigare här än i bostadshus men kan försvåra de interna kommunikationerna.

Vid nybyggnad är krav på hög takhöjd naturligt nog inget hinder för integration.

4.8 BEHOV AV FORTSATT FORSKNING

Äldre stadsbebyggelse är oftast integrerade. Det samma gäller i viss utsträckning "halvgammal" förortsbebyggelse (KKH 74, Johansson 80). Erfarenheter från befintlig bebyggelse bör därför i ökad utsträckning tillvaratas och användas i planering. Särskilt gäller detta de närmaste grannarnas och de anställdas erfarenheter, som beaktats i otillräcklig omfattning i studier av integrationsfrågan hittills.

Flervåningsbyggnader för arbetsplatser är ett område där forskning kommer att efterfrågas allteftersom hushållningsmålen får ökad aktualitet.

Delvis sammanfallande problem har industri- och hantverkshus (bilaga 4 samt Forskargruppen 80a) som vi pekat på som viktiga att arbeta vidare med bl a i form av experimentbyggande för mindre arbetsplatser - dels befintliga småföretag, dels nyetablerade försök med s k lokal produktion - kooperativa eller kommunalt stödda produktionsgrupper inriktade på basbehov samt lokalt rekryterings- och marknadsområde (Forskargruppen 80b).

Såväl industrihusbyggande som initiering av lokal produktion kan också vara verksamma samhälleliga styrmedel för lokalisering av arbetsplatser inom en region och därmed angelägna forskningsområden ur samhällsplaneringssynpunkt.

Arbetsmetoden att söka upp och "förprojektera" tillsammans med företag och anställda behöver också vidareutvecklas. Den kan i ett vidare socialt och kunskapsteoretiskt perspektiv vara vår viktigaste uppgift.

5

ANSATS INFÖR FORTSATT ARBETE

Moderna bostadsområden i storstäder planeras och utformas utan tillräcklig hänsyn till de olika arbetsuppgifter, som ingår i människors vardag.

Det betalda arbetet finns oftast i stadens centrum eller i stora, avlägset belägna industriområden. Det finnes också i institutioner för vård och undervisning m m dels i mindre enheter i stadsbebyggelsen dels i stora specialiserade komplex i nära nog egna stadsdelar.

Det "dolda" arbetet - hushållsarbetet och den del av vården och uppfostran som inte inryms i institutionerna - finns i bostaden men är orättvist fördelat. Då det saknar egna lokaler blir det ensamarbete.

Slutligen finns det mycket arbete, som ingen gör eller som utförs i otillräcklig omfattning. - det förs mmade arbetet.

Bostadsområden planeras och utformas också utan att man tar tillvara de kunskaper vi har om betydelsen av ömsesidigt beroende. Privatiseringen av boendet för allt mindre hushåll har tillsammans med ett allt rikare utbud av varor och service medverkat till en slags frihet och oberoende - med friheten har samtidigt inneburit ensamhet och oberoendet alienation. Det ömsesidiga beroendet kan utvecklas positivt om de blivande invånarna deltar i en stadsdels tillblivelse: planering, byggande och markarbete. Det kan sedan vidareutvecklas i en förvaltningsform, där alla som har möjlighet deltar. I storstadsförorderna har dessa möjligheter inte utnyttjats utan allt har planerats och utförts av experter.

Bostadsområdenas ensidiga innehåll, expertplaneringen och ett hårt rationaliserat industriellt byggande avspeglas i en miljö och en form utan tradition och delvis utan mening för dem som lever sitt liv där.

Bostadsområdenas tillblivelseprocess, innehåll, organisation och form kan utgöra hinder för ekonomisk, social och kulturell utveckling.

Vi menar att en viktig strategi för en positiv utveckling är att analysera och förbättra villkoren för det dolda arbetet, att starta nytt arbete inom den försummade sektorn och att återskapa möjligheter och utrymmen för det betalda arbetet där människor bor.

Vad menas med dolt och försummat arbete?

Med dolda arbetsuppgifter avses mycket av det som idag kallas hemarbete eller hushållsarbete. Det är dolt i den meningen att dess totala omfattning är underskattad, att det är obetalt och att det till stor del utförs av kvinnor efter en dryg arbetsdag på en "riktig" arbetsplats. Det dolda arbetet består av en mängd krävande uppgifter: matplanering och -beredning, disk och städning, vård och lagning av kläder och prylar, barnuppfostran m m. Till dolda arbeten hör också "svarta", "grå", och "vita" byten av varor och tjänster. Alla dessa arbeten rymmer stora sociala, pedagogiska och ekologiska möjligheter - särskilt om människor utför dem tillsammans. Men de är så självklara delar av vår kultur, att vi oftast inte reflekterar över deras betydelse, omfattning och möjligheter.

Till kategorin försummade arbeten hör också sådana av stor social, pedagogisk och ekologisk betydelse: att förebygga olyckor, sjukdom och utslagning från arbetslivet, att vårda byggnader och landskap, att odla och plocka bär, svamp och giftfria grönsaker, att utveckla alternativa energikällor och energisnål teknik, att återanvända material och maskiner, att hantera avfall på ett ekologiskt vettigt sätt.

5.1 FÄRDIGA LOKALER ÄR EN AV DE FÖRÄNDRINGAR SOM BEHÖVS

En av våra slutsatser från projektet "Arbete och bostad i Gårdsten" är att det behövs förberedd mark och färdiga lokaler som komplement till bostäderna - både i direkt anslutning till dessa och ett stycke därifrån - för att olika intresserade företag, grupper och enskilda ska finna förutsättningar för arbete och arbetsmiljö. Men vi har samtidigt funnit, att dessa lokaler inte mer än till en del behöver uppfylla samma krav som brukar ställas på lokaler i konventionella industri- och

hantverkshus. Vissa av dessa krav - t ex parkeringsnormer och praxis vid val av takhöjd - blir för högt ställda, medan andra som t ex arbetsmiljökraven ställs för lågt, om de direkt överförs på en byggnad i bostadsmiljö. Resultatet skulle bli otillfredsställande rum till högre kostnader än nödvändigt.

En ny typ - eller flera - av industri- och hantverkshus bör därför utvecklas för lägen intill bostäder. Vad vet vi om kraven på sådana "mönsterhantverkshus"?

Trots att projektet bara behandlat relativt konventionella företag och kommunala serviceverksamheter har variationen i fråga om verksamhetens art och omfattning varit större än någon av de inblandade parterna kunnat förutse. Detta medför krav på:

- variation då det gäller lokalernas storlek och utformning,
- variation då det gäller lokalernas läge,
- variation då det gäller förvaltningsform,
- variation då det gäller kunskap hos dem som planerar och förvaltar.

Kraven på variation ökar ytterligare, om vi sedan vidgar ambitionen för de nya lokalerna i bostadsmiljön till att de också ska kunna utgöra en resurs för en del av det dolda arbetet och av det försummade arbetet.

Vi vet att det är möjligt att utforma hus, som uppfyller de här kraven. För att fler ska bli övertygade om att sådana hus behövs och lönar sig på längre sikt - och för att lämpliga planerings-, utbyggnads- och standardrutiner ska utvecklas - behövs en ökad medvetenhet om olika slags arbeten och om dessa arbetens betydelse för individ, grupp och samhälle.

Det behövs också forskning kring arbetsmiljö och arbetslokaler. Dels vet man för lite om arbetsplatsbebyggelsens historia, nuvarande användning och utformning - dels förändras arbetsprocesserna och de sociala miljöfaktorererna ständigt.

5.2 DET BEHÖVS FÖRSÖKSVERKSAMHET OCH EXPERIMENT-BYGGANDE

Enbart forskning räcker inte. Forskning tar tid och blottlägger ofta fler problem än den löser. Behovet av åtgärder av förebyggande art och av experimentkaraktär är samtidigt akut. Sociala och ekologiska problem växer och ändrar karaktär i snabb takt. Det medför att forskningsresultat lätt släpar efter den faktiska utvecklingen och de

aktuella behoven. Det är därför viktigt att inte slå sig till ro och avvakta nya forskningsresultat. I stället för att som idag kopiera och sprida förebilder, som vi vet har stora brister, bör vi söka förverkliga alternativ, som är väsentligt annorlunda. Myndigheter, organisationer, planerare, forskare och miljöintresserade människor kan tillsammans starta försöksverksamhet och förverkliga experimentbebyggelse. Målmedvetet och systematiskt pröva nya förebilder.

Forskning integrerad i övrig planering liksom utvidgad brukarmedverkan kan bli verkligt meningsfullt först om alla parter är beredda att göra sådana försök.

5.2.1 Försöksverksamhet med gemensamt arbete i bostadshus

Intressanta försök, som berör bostadshus med arbetslokaler, är kollektivhusprojekt i Stockholm, Linköping och Göteborg. Dessa skiljer sig från 30-talets kollektivhus och senare årtiondens servicehus just däri, att invånarnas gemensamma arbete nu får ersätta större delen av den service, som tidigare avsågs skötas av anställd personal. Denna förändring är naturligtvis delvis ekonomiskt betingad, men den avspeglar också ett nytt medvetande om arbetets sociala och kulturella värde.

5.2.2 Försöksverksamhet i kvarter och stadsdel

Kvarteret, grannskapsenheten och kommundelen har däremot inte betraktats som "lovliga" för experiment med meningsfulla alternativ till de vedertagna innehålls- och utformningsprinciperna. Förslag att variera och utvärdera så stora enheter i bebyggelsen har stött på motstånd av ideologisk-moralisk, administrativ och ekonomisk natur. Några av motargumenten har varit att frågorna är av politisk natur, att variationer i standardnivå leder till orättvisor och segregation, att experiment med mänskliga samhällen är otillåtlig forskning. Kostnaden för planering och förvaltning anses för höga och svårigheterna att samordna olika berörda parter svåröverkomliga. Naturligtvis innehåller de här argumenten många viktiga moment, men deras sammantagna effekt blir massivt konserverande. Det är ju först på kvarters- och stadsdelsnivå som försöksverksamheten kan omfatta de förhållanden, som vi menar är viktiga orsaker till storstadsproblem idag: bebyggelsens innehåll och därmed många av förutsättningarna för socialt liv.

Arkitekttävlingar och försök med brukarmedverkan i planeringen har haft inslag av sådan här experimentkaraktär, men resultaten har ändå blivit förvånansvärt lika över hela landet. Detta beror troligen på att innehållet nästan alltid varit ensidigt och förutbestämt.

Till en annan kategori, som avser nyplanering av byar eller stadsdelar, hör forskningsprojekt som Välsviken vid Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor. Välsvikenprojektet har behandlat bebyggelseplanering och förvaltning utifrån ekologiska och demokratiska utgångspunkter. Till kategorin nyplanering hör också en integrerad stadsdel Herrgårdshagen i Gävle, som projekteras av Södergruppen Arkitektkontor i Stockholm. Här är byggnadernas planering och utformning mera konventionell medan kvarter mönstret är ovanligt: kring en rektangulär gård ska tre sidor bebyggas med bostadshus och den fjärde med arbetslokaler. Fritids- och förvaltningslokaler ska ligga i bottenvåningen på ett bostadshus.

En tredje kategori representeras av utvecklings- och kompletteringsprojekt som Kroksbäcksprojektet (Swedner m fl) och Bättre Bostadsmiljö (Maljö kommun) samt vårt Arbete och bostad i Gårdsten. Alla dessa tre projekt innehåller förslag till försök med arbetsplatsplanering i bostadsbebyggelse.

5.3 FÖRSÖKSVERKSAMHETEN MÅSTE INNEFATTA ARBETET OCH ARBETSMILJÖN

Trots att alla de projekt, som refererats ovan, berör samband mellan arbete och boende, har de alla ägnat störst utrymme åt studier av boende och bostadsmiljö. Nästa steg måste bli att fördjupa studierna av arbete och arbetsmiljö i sitt sammanhang med hela vardagsmiljön - och att låta försöksverksamheten gripa in i och omfatta väsentliga alternativ också inom dessa områden. Förslag till sådan verksamhet har redovisats inom projekten Framtida Järnverk (Eketorp m fl KTH, Industriplanering CTH, m fl), "Om samskap och sekundärekonomi" (Tengström m fl, 79), "Närproduktion av livsmedel" (Eriksson, 78), "Lokal produktion i Gårdsten" (Forskargruppen BBU, 80b) samt "Industri- och hantverkshus. Erfarenheter och utvecklingsmöjligheter" (Forskargruppen BBU, 80a)

5.4 INDUSTRI- OCH HANTVERKSHUS. NÅGRA FRÅGESTÄLLNINGAR

För att ge exempel på inriktningen av ett sådant försök, ska jag här kortfattat redogöra för några frågeställningar inom projektet "Industri- och hantverkshus. Erfarenheter och utvecklingsmöjligheter." Projektet syftar dels till fördjupad kunskap om industri- och hantverkshus som styrmedel för lokalisering av arbetsplatser inom en storstadsregion, dels till erfarenhetsåterföring från berörda parter då det gäller arbetsmiljökvaliteter och -problem knutna till byggnadstypen och till dess planering och förvaltning. Arbetsplanen redovisar tre etapper: en första inventeringsdel, där intressanta typexempel dokumenteras, en andra etapp, som innehåller fallstudier av pågående industrihusplanering samt en tredje etapp inrymmande utvecklingsarbete och planering av experimentbyggnad: ett "mönsterhantverkshus" i bostadsmiljö. Frågorna i de båda första etapperna styrs delvis av kunskapsbehovet inför denna tredje utvecklingsdel.

Vårt "mönsterhantverkshus" ska, som jag tidigare utvecklat, kunna inrymma snart sagt alla slags arbetsuppgifter. Är det möjligt? Följande frågor är några av de som formulerats inför forskningsprojektet:

- Har industri- och hantverkshus påverkat arbetsplatsernas lokalisering och särskilt deras läge i förhållande till bostäder. Har de påverkat lokaliseringen generellt för alla slags verksamheter eller bara för vissa?
- Vilka erfarenheter har olika parter av funktion och arbetsmiljö hos olika slags hantverkshus
- Vilka speciella förutsättningar och hinder för anställdas medbestämmande i arbetsmiljöplaneringen är förknippade med byggnadstypen och hur kan detta medbestämmande utökas
- Vilka konflikter mellan generalitet och arbetsmiljökrav har uppmärksamats och hur har de kunnat lösas
- Vilka gemensamma funktioner av typ service, samarbete, gemensam teknisk utrustning har förekommit och hur kan sådana gemensamma funktioner föras med och berika bostadsmiljön.

En del av de här frågorna kan studeras genom intervjuer och iakttagelser i redan byggda hantverkshus.

Andra frågor, som är av utpräglad processkaraktär, kommer vi bättre åt i fallstudier av pågående planering i den andra etappen.

Åter andra - frågor kring möjligheter att planera och bygga annorlunda hantverkshus liksom frågan hur hantverkshus i Gårdsten ska kunna förverkligas - kan besvaras med hjälp av information, opinionsbildning, skissarbete kring alternativa lösningar och experimentbyggande i projektets tredje etapp.

Slutligen bör projektet naturligtvis innehålla en utvärdering av alla dessa moment.

5.5 DET LOKALA UTVECKLINGSARBETET FORTSÄTTER

Projektet "Industri- och hantverkshus. Erfarenheter och utvecklingsmöjligheter", ger tillsammans med en påbörjad försöksverksamhet att initiera lokala produktionsgrupper i Gårdsten och fortsatta studier av stadsdelens förvaltning kontinuitet åt det lokala utvecklingsarbete som vi startat med "Arbete och bostad i Gårdsten".

6

KÄLLOR OCH ÖVRIGA REFERENSER

- Améen, K, 1964, Stadsbebyggelse och domänstruktur (Lund 1964)
- Andersson, Bengt, 1974, Se Björkman A74
- Andersson, Birgitta, Lundberg, C, Bara bostäder (Artikel i Arkitekttidningen nr sid
- Andersson, F, Ellsinger, R, 1975, Ett industrihusprojekt (Examensarbete, Husbyggnad, CTH, Göteborg 1975)
- Arbetsmiljögruppen KTH, 1978, Planeringsunderlag för de anställdas inflytande över arbetsmiljöns förändring (KTH) (Stockholm 1978)
- Arkitektur nr 8, 1977, Temanummer om Haga och Gårdsten
- Benevolo, L, 1968, Den moderna stadsplaneringens uppkomst (original 1968, Sv pocket Kristianstad 1973)
- Bergqvist, H m fl, 1975, Angered - en kompletteringsstudie (Projektarbete Arkitektur CTH, Göteborg 1975)
- Bergqvist, L G, Nordenström, H, Planeringsunderlag för driftspersonalens arbetsmiljö vid sjukhus (Forskningsprogram Projekteringsmetodik, CTH, Göteborg 1979)

- Birgersson, L, Wrigglesworth, T, Artikel i Arkitekttidningen
- Bjerrome, K m fl, 1975, Projekt Arbetsmiljö Papyrus (CTH, Göteborg 1975)
- Björkman, A, Andersson, B, 1974, Integrerade centrumanläggningar (BFR R16:1974, Stockholm 1974)
- Bodman, G, 1923, Göteborgs äldre industri (Göteborgs jubileumspublikation IX 1923)
- Caldenby, C, Walldén, Å, 1979, Kollektivhus. Sovjet och Sverige omkring 1930 (BFR T11:1979, Stockholm 1979)
- Cornell, E, 1977, Bygge av stad och land (Stockholm 1977)
- CTH A2 1977, Andersson, K m fl, Levins. Projektarbete Arkitektur, CTH, Göteborg 1977
- CTH A2 1978/79, Axbrink, I m fl, Bostäder och arbetsplatser i Göteborg (Projektarbete Arkitektur, CTH, Göteborg 1979)
- Eriksson, B, 1978, Närproduktion av livsmedel (Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor, GU, Göteborg 1978)
- Erlandsson, U, 1975, Företagsutveckling och utrymmesbehov (Medd LU Geografiska Institutionen Avh LXXV, Lund 1975)
- Exploaterings AB Rikseken m fl, 1977, Linköping Malmskogen, dispositionsplan, oktober 1977
- Forskargruppen Arbete och bostad i Gårdsten, BBU, CTH och Göteborgs Universitet
- 1975 Forskningsprogram BBU
- 1976 Komplettering och utveckling av Forskningsprogram BBU 1976-01-30
- 1977a Delprogram 1977-06-10
- 1977c Hinder och krav vid ombyggnad av bostäder till arbetsplatser 1977-06-29
- 1977b Lägesrapport 1 1977-04-14
- 1978 Lägesrapport 2 1978-03-22
- 1979 Strategi för områdesförvaltning 1979-05-14
- 1980b Lokal produktion i Gårdsten 1980-02-25

- 1980a Industri- och hantverkshus - erfarenheter och utvecklingsmöjligheter 1980-02-24
- (1980 Se även Frankenberg, K m fl, Johansson, Ingrid, Mattsson B samt Sandahl, G)
- Frankenberg, K, Malmqvist, I, Widenberg, L, 1980 Gårdsten - ett bostadsområde sett genom olika glasögon (BFR R9:1980, Stockholm 1980)
- Göransson, J, et al, 1976, Vad händer med Kommendantsängen (BFR T15:1976)
- Göteborgs Stadsbyggnadskontor (Palmås, G), 1978, Blandning av bostäder och arbetsplatser - en företagsstudie (Generalplanerad Rapport U1978:01 Göteborg 1978)
- Hagberg, G, m fl, 1970, Kan man blanda bostäder och arbetsplatser (Examensarbete Stadsbyggnad, CTH, Göteborg 1970)
- Heil, M, Persson, U, 1977, Från marknadsplats till industristad. En historisk översikt över näringslivets utveckling i Göteborg. Utopi 4 (Stadsbyggnad, CTH, Göteborg 1977)
- Henriksson, J, Lindqvist, S, 1977, Lägenheter på verkstadsgolvet. En idéhandbok i arbetsmiljöplanering (BFR T14:1977, Stockholm 1977)
- Hidemark, B, m fl, 1973, Lokalisering av verksamheter i stadsområden. Förslag till ett demokratiskt förfarande (BFR R32:1973, Stockholm 1973)
- Holm, T, 1977, Sammanfattning och värdering av SAMBA-arbetet hittills i Gårdsten (Stencil)
- Huberman, L, 1975, Människans rikedomar (Stockholm 1975)
- Industriplanering CTH, 1979, Forskning kring industriplanering (Arkitektur CTH, Göteborg 1979)
- Johansson, Ingemar, 1974, Den stadslösa storstaden. Förortsbildning och bebyggelseomvandling kring Stockholm 1870-1970 (BFR R26:1974, Stockholm 1974)

- Johansson, Ingrid, 1980, Arbetsplatser i Kortedala och Gårdsten - branschstruktur och lokaliseringsmönster i två bostadsområden i Göteborg (BFR R16:1980, Stockholm 1980)
- Jonasson, O, 1957, Industriutveckling och industrilokalisering i Göteborg (Original 1954, bearbetad upplaga Göteborg 1957)
- KKH, Konsthögskolan, 1974, Småindustrins villkor (KKH, Stockholm 1974)
- Lewan, N, Persson, P-O, 1979, Utglesningen i tätorter och verksamheters arealanspråk (Kulturgeografi och Ekonomisk geografi LU, Lund 1979)
- Malmqvist, I, 1977, Doktorandkursen Bostad-Arbete IV, Högsbo industriområde - intervjuer (Stencil Arkitektur, CTH, Göteborg 1977-11-04)
- Malmö kommun, Fastighetskontoret, m fl, Bättre bostadsmiljö. Projekt om bl a verksamhetsintegration (Malmö 1977)
- Marklok, 1971, Näringsliv 1971 i Stockholms län (Stockholms läns landsting, Stockholms kommun, Generalplaneberedningens kansli, Stockholm 1971)
- Mattsson, B, 1981, Väck sovstaden! Att komplettera ett bostadsområde med arbetsplatser. (BFR T6:1981, Stockholm 1981)
- Mumford, L, 1942, Stadskultur (Original NY 1938, Stockholm 1942)
- Nordqvist, Tuvegran, I, 1975, Arbetsplats - bostad. En studie av Högsbo Industriområde (3-betygsuppsats, Kulturgeografi GU, Göteborg 1975)
- Nyström, P, 1978, Göteborg - porten mot väster, ett led i stormaktstidens politik (Centrum för Byggnadskultur, Göteborg 1978)
- Palm, G, 1974, Bokslut från LM (Stockholm 1974)
- Paulsson, G, 1950, Svensk stad (Original 1950, Studentlitteratur, Lund 1973)
- Ranhagen, U, 1979, Förnyelse av industriell arbetsmiljö. Slutredovisning till BFR (VBB Stockholm, september 1979).
- Runsten, A, Wallin, K, 1977, Grannskapsarbetet i Gårdsten (Stencil, Socialförvaltningen Göteborg 22 september 1977)

- Sahlbom, B, 1978, Mekaniska verkstadsbyggnader under 1800-talet. Den moderna verkstadsplaneringens ursprung (Institutet för teknikhistoria, KTH biblioteket, Stockholm 1978)
- Sandahl, G, 1980 (a), Småföretagare väljer läge för sina verksamheter (BFR R17:1980, Stockholm 1980)
- Sandahl, G, 1980 (b), Bundenhet eller flyttningsintresse bland mindre företag i Göteborg (BFR R21:1980, Stockholm 1980)
- Schönbeck, B, 1973, Arkitekturutvecklingen i vetenskapernas värld. Idéhistoriska och kunskapsteoretiska studier (Arkitektur CTH, Göteborg 1973)
- Smideman, B m fl, 1979, Hur den onda cirkeln bryts (Samhällsb KTH, Stockholm 1979)
- Statens Planverk, 1975, Arbetsplatser i bostadsbebyggelse (Stencil Stadsbyrå Planverket, Stockholm 1975-03-11)
- Statens Planverk m fl, 1978, Plats för arbete. Pågående projekt avseende planeringsunderlag för arbetsplatsbebyggelse. Bl a delutredning för planfaktor Mark (Stadsbyrå 1978-11-07)
- Törnqvist, A, 1974 (Generalitet och föränderbarhet (Arkitektur KTH Skrift 1974:6, Stockholm 1974)
- Törnqvist, A, 1977, Arbetsmiljö och generalitet (Förstudie inom BFR-projekt, Solna 1977)
- VBB m fl, 1977, Se Exploaterings AB Rikseken m fl
- Wallraff, G, 13 icke önskvärda industrireportage
- Wiegand, J, 1973, Funktionsmischung (Niedertenfel 1973)
- Widenberg, L, 1980, Se Frankenberg, K m fl, 1980
- Wikforss, Ö, 1977, Åskådlig planredovisning om bildberättande i fysisk planering (BFR R8:1977)
- Ågren, L, Mattsson, B, Lundberg, C, Premmert, S, 1974, Kulturaktivitet i staden (Arkitektur CTH, Göteborg 1974)

Arbete och bostad i Gårdsten
77-09-01

Förslag till

Checklista för analys av omgivningspåverkan och
arbetsmiljö

EFFEKTER FÖR OMGIVNINGEN

I. Sociala effekter

antal anställda idag
personalomsättning
expansionsplaner
lokala kundkontakter
servicebehov
 kommersiellt
 socialt (post, bank)
 " (matställe, fritidslokal)

II. Fysiska effekter

trafik - tider och frekvenser
 processanknuten
 kunder
 personal

buller

 typ
 nivåer
 frekvenser
 tider

luftföroreningar

 typ
 koncentration

ljusstörningar

olycksrisker

 brand
 trafikolyckor
 explosion

nedsmutsning

III. Estetiska effekter

lastning och hantering
 utelagring
 fönster - insyn och avskärnings-
 anordningar
 skyltning

ARBETSMILJÖ

Den inre arbetsmiljön är mycket svår att bedöma enbart med hjälp av en checklista, hur detaljerad denna än må vara.

Jag föreslår därför att vi gör dels en snabb genomgång av uppenbara och uttalade kvaliteter och brister enligt en mycket grov checklista, dels - hos de företag som verkar lämpligast - en mycket detaljerad inventering av varje maskin, "station" eller motsvarande enligt en utförlig mall som prövats i grundutbildningens projekt.

Alltså en snabbgenomgång av:

Största kvaliteterna (viktigt att uppge
 sagesman)

Allvarligaste bristerna "

Rumstyper, generalitet, flexibilitet, installationssystem

Rumssamband och interna kommunikationer

Buller

typ
 nivåer
 frekvenser
 tider

Luftföroreningar och drag

Belysning

Olycksrisker

brand
 explosion
 fall
 maskinskador

Hygien och omklädning

Pausutrymmen

Psykisk miljö

Social miljö

Organisatorisk miljö

Estetisk miljö

Mall för

Stationsbeskrivning - en del av en arbetsmiljö-
inventering

(Källa: Bjerrome m fl 75:
Projekt Arbetsmiljö Papyrus CTH A4 74/75
Projektledning Ågren, Lundberg, Sjödin)

Station:

Bild:

Bemannning:

Skiftgång:

Utrustning och transportmedel:

Verksamhetsbeskrivning

Olycksfallsrisker:

Buller:

Belysning:

Ventilation:

Klimat:

Arbetsställningar:

Arbetsrörelser:

Arbetsstakt:

Pausmöjligheter:

Omklädning:

Kvalifikationsnivå:

Frihetsgrad:

Möjlighet att påverka:

Kontaktmöjligheter:

Forskargruppen Arbete och bostad i Gårdsten
Birgitta Mattsson
Inga Malmqvist
Christer Lundberg
1977-09-05

SYFABRIKEN

Verksamhet och lokalbehov

SYFABRIK I GÅRDSTEN - verksamhet och lokalbehov

Bakgrund

Forskningsprojektet Arbete och bostad i Gårdsten studerar möjligheterna att komplettera ett nytt bostadsområde med arbetsplatser.

Ett av de företag, som är intresserade av att få kostnader och lokalfrågor i samband med en ev flyttning till Gårdsten utredda, är en mindre syfabrik. Följande preliminära lokalprogram är det första steget i en sådan utredning.

Verksamhet

Syfabrikens verksamhet består i korthet av att man köper in textil och tryckta figurer och mönster. Varan skäres, fällas och förses med träpinnar för upphängning. Processen avslutas med paketering och utkörning med egen lastbil. Som komplement till den producerande verksamheten förekommer omfattande samråd med designers samt med leverantörer i flera länder och med kunder i Sverige. Arbetstiden är 7-15.30. Skiftgång planeras ej.

Personal

För närvarande sysselsätter företaget 20 anställda, varav 11 är tjänstemän och 9 kollektivan slutna. Fördelningen kvinnor - män bland de senare är 7-2.

Någon större förändring av verksamhetens omfattning inom de närmaste åren förutses inte. Viss mindre expansion bör dock rymmas inom de nya lokalerna.

I OMGIVNINGSPÅVERKAN

Trafik

Leveranserna till företaget sker en gång var 14:e dag med en större buss eller långtradare. De färdiga varorna körs ut med företagets egen lätta lastbil i genomsnitt 2 ggr dagligen.

Besökande kunder i personalbil förekommer mindre än en gång per dag.

Av de anställda använder idag 4-5 egen bil för resorna till och från arbetet.

Buller

Buller utanför byggnaden bör kunna förhindras så gott som fullständigt.

I samband med vädring med öppet fönster hörs symaskiner kl 7-15.30 samt pinnsåg och stampmaskin sporadiskt.

Om tryckluft krävs även i fortsättningen för stampmaskin och renblåsning kan kompressorn höras ut. Placering i källarvåningen kan lösa problemet helt.

Luftföroreningar

Inga luftföroreningar utomhus.

Andra riskmoment

Inga riskmoment enligt företaget.

Estetiska effekter

Ingen uppläggning utomhus förekommer. Skyltningen är begränsad och sober.

II ARBETSMILJÖ

Rum och rumssamband

Nuvarande lokaler är ganska orationella och uppdelade på flera våningar och lokaler.

Helst vill man ha stora rena ytor i ett plan med goda interna kontakter mellan avdelningarna och arbetsställen. I och för sig kräver dock inte produktionsprocessen sådana ytor.

Belysning

I nuvarande lokaler används lysrör även dagtid (augusti) trots dagsljusinsläpp. Krav på god belysning särskilt vid symaskiner och avsyning.

Buller

Följande bullerkällor finns:

- Symaskiner; högst 6 igång samtidigt; ljud som från vanliga hushållsmaskiner - ingen direkt olägenhet.
- Stampmaskin; drivs av tryckluft; stötljud av för oss obekant styrka; används enbart korta stunder.

- Såg i pinnverkstaden; kommer troligen att användas vissa dagar.
- Kompressor för drift av en maskin och renblåsning. Borde kunna ersättas med annan kraftkälla.

Luftföroreningar

Trädamm i pinnverkstaden enda uttalade luftproblemet.

Andra riskmoment

Stora mängder textil kan innebära ökad brandrisk.

Psykologiska och sociala aspekter

God kontakt mellan olika arbetsplatser eftersträvas.

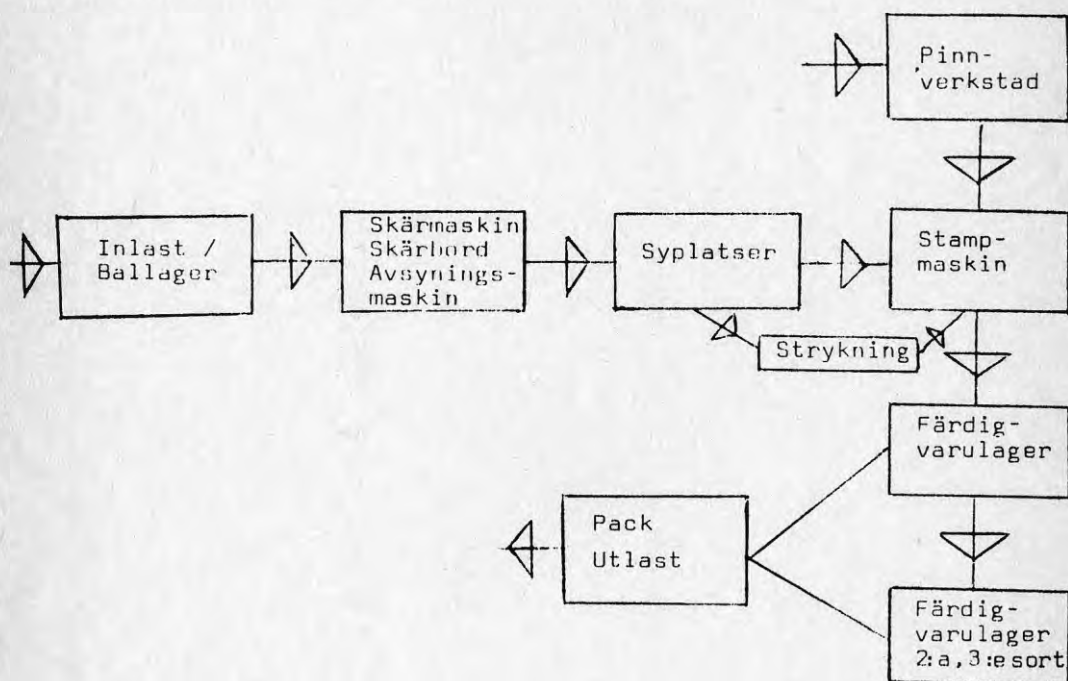
Pauser och måltider i gemensamt lunchrum, där också klubbsammanträden kan äga rum.

Generalitet - flexibilitet

Omdisponering av ytor och lokaler sker sällan. Visst expansionsutrymme fördelaktigt.

III PRODUKTIONSSCHEMA

Ett enkelt produktionsschema har följande utseende:

IV LOKALPROGRAM

1 - 11 Produktion och lager totalt ca 600 m²1. Inlast

50-100 m² inkl ballager (?)
Inlastning bör helst ske under tak.
Leveranserna till företaget består dels av stora balar, dels av tryckta varor (i kartonger?)

Bemanning: Ingen permanent arbetsplats.

2. Ballager

50-100 m² inkl inlast (1)

3. Skärning, avsyning

Skärningen sköts vid en skärmaskin (3,5x1 m) och fyra skärbord (3x1,7 m), avsyningen vid en avsyningsmaskin (i princip identisk med skärmaskinen). Ca 1,5 m fri passage runt maskiner och bord. Öppen lagerhylla bakom skärmaskinen.

Bemanning: 1-2 personer sporadiskt.

4. Buffertlager

Mellan de olika stationerna/maskinerna behövs rikligt med öppna lagerhyllor ca 60 och 120 breda. Här arbetar 1 person sporadiskt med märkning.

5. Syplatser

10 symaskiner varav max 6 används åt gången. Varje maskin arbetar för sig (ingen line).

Bemanning: 6 sömmerskor.

Transport till och från syplatsen sker med lätta vagnar med gummihjul ca 0,6x1,5 m och 0,6x1 m.

6. Strykning

En befintlig mangel ska inte tas med vid flyttning. Ersätts med liten strykmaskin.

7. Stampmaskin

Här fästes träpinnar vid de fällade varorna. Maskinen i princip en tryckluftsdriven häftapparat på bord ca 2x1,4 m.
Fritt utrymme på tre sidor.

Bemannning: 1 skärerska arbetar sporadiskt vid denna station.

Kontakt med syplats och lager önskvärd.
Buller kan vara besvärande.

8. Pinnverkstad

Ca 10 m²

Förser stampmaskinen med pinnar.
Såg som bullrar och dammar.

Bemannning: 1 man sporadiskt.

9. Färdigvarulager 1:a sortering

Öppna lagerhyllor ca 60 och 120 breda, de bredare åtkomliga från båda håll.

Bemannning: 1 person sporadiskt.

10. Färdigvarulager 2:a och 3:e sortering

Som ovan.

11. Packning, utlast

Ca 40 m²

Packning, förslutning, adressering, lastning - helst under tak.

Bemannning: 1 man

Utrustning: 1/2 tons telfer

Utrymme för emballage

12 - 17 Kontor ca 100 m²

12. Kontor

Administration och handel.

Helst cellkontor.

Kontoret kan med fördel placeras mitt i fabriken i nära kontakt med samtliga stationer.

Bemannning: 11 tjänstemän

13. Kundrum/utställning

20-30 man

Sammanträdesbord minst 10 platser.

Utrymme för skärmar och galgar.

Direktkontakt med kontor.

14. Kopieringsrum

Liten kontorsmaskin.

Kontakt med kontor.

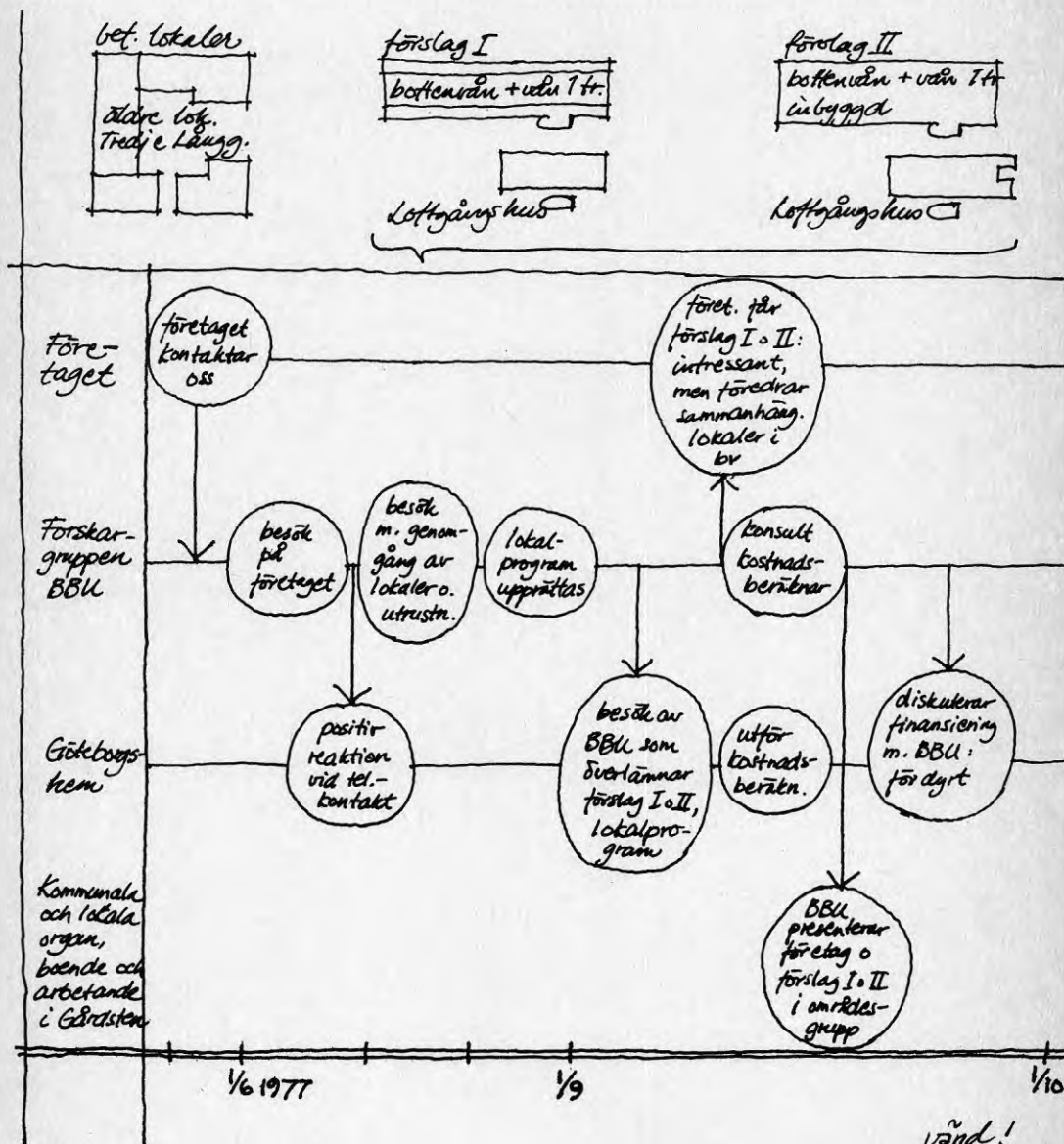
15. Arkiv
Litet rum.
Inga krav på närhet till kontoret.
16. Lunchrum med pentry
Dimensioneras för 10 personer, då kontors-
och produktionspersonal äter vid olika tider.
Pentryt endast för värmning av vatten (och
medhavd mat?)
17. Entré, kapprum för kontorspersonal och be-
sökande
18. Omklädningsrum damer
Dimensioneras för 6 personer.
19. Omklädningsrum herrar
Dimensioneras för 3 personer.
20. Tvätttrum damer
Jfr ovan 18.
21. Tvätttrum herrar
Jfr ovan 19.
22. Städrum
23. Soprum
24. Kompressorrum
25. WC Hk
Minst ett Hk-utrustat WC/våningsplan krävs
troligen. Ingen handikappad anställd f n.
- 26- WC
29 Lätt åtkomliga vid entré, omklädningsrum
och vid de mest personalintensiva arbets-
ställena.
30. Vilrum

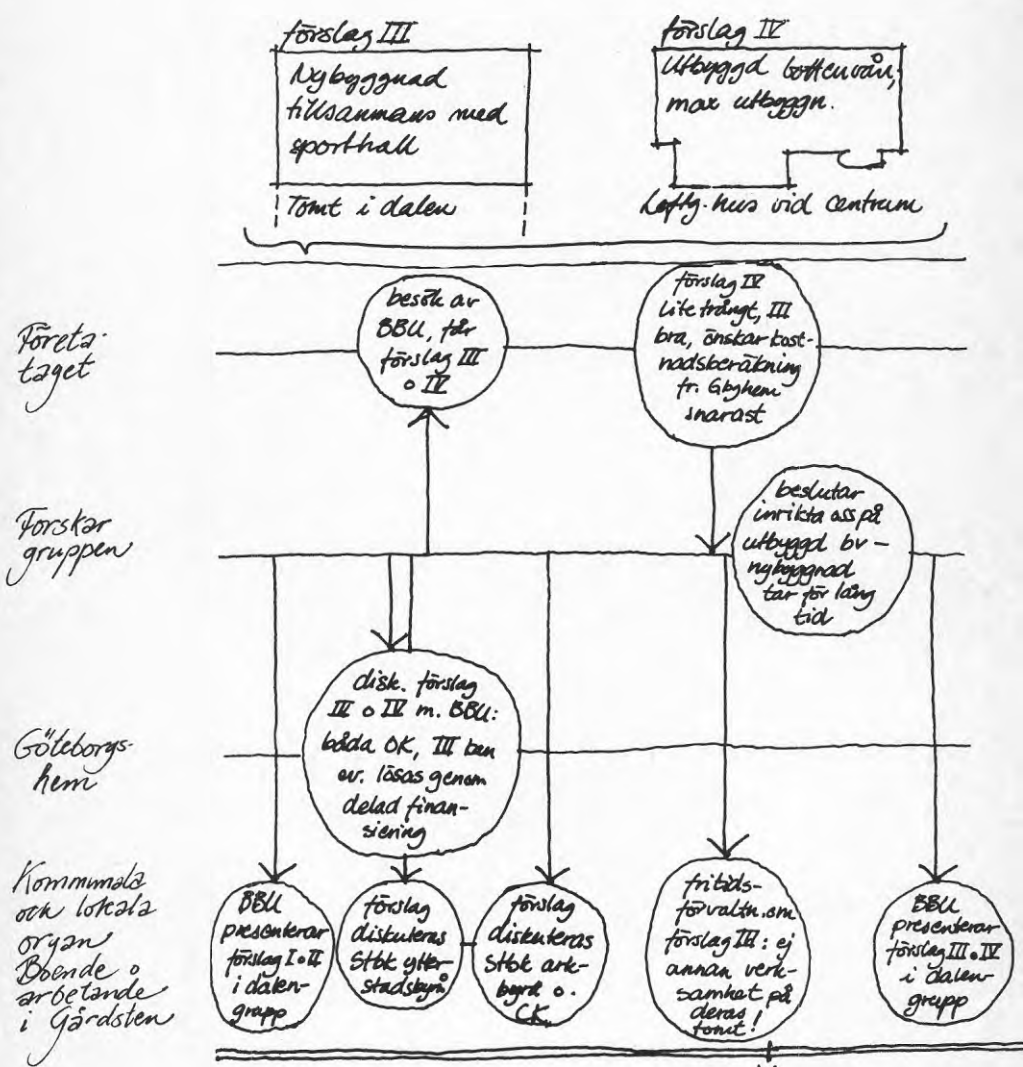
V JÄMFÖRELSEEXEMPEL

För att underlätta programarbetet har en jämförelse gjorts med en nybyggd textilindustri i Trollhättan, ritad av Karl-Erik Ydeskog Arkitektkontor och arkitekt SAR Bruno Sjödin.

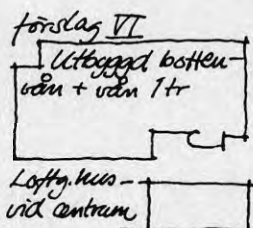
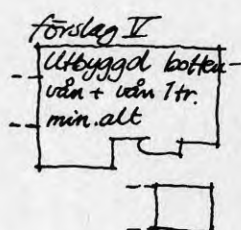
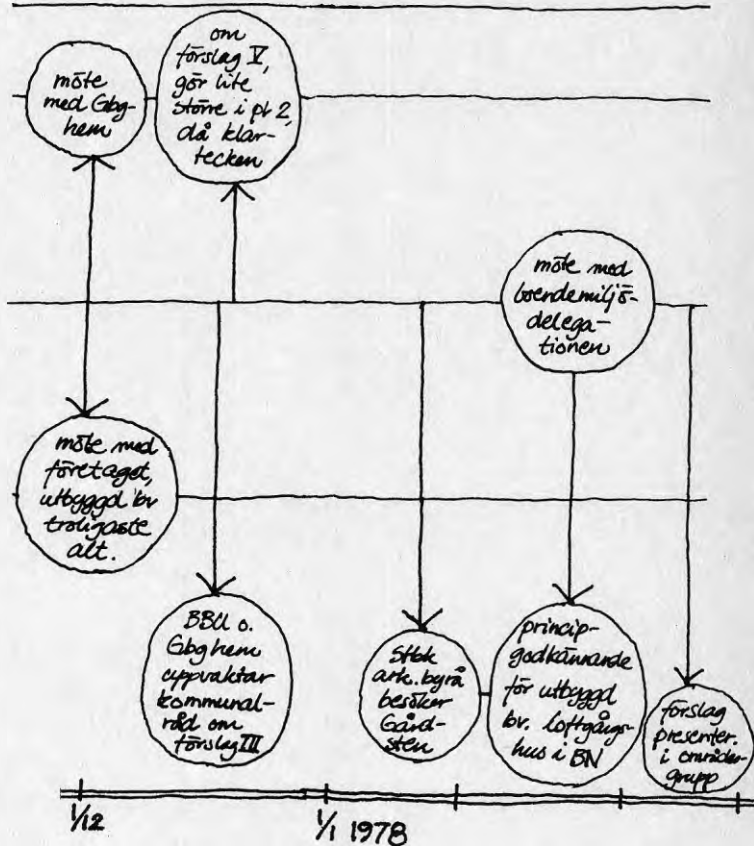
Produktionen vid referensindustrin är inte direkt jämförbar. Antalet anställda är mer än dubbelt så stort. Viss ledning beträffande sekundärutrymmen bör dock kunna fås.

"Kontakttablå" för syfabriken:
(Inga Malmqvist, Birgitta Mattsson)

vänd!

Före-
tagetForskar-
gruppenGöteborgs-
hemKommunals
och lokala
organ
Arbetande
o boende
i Gärdsten

förslag VIII

utbyggd botten-
vån + källarvån

slutlig lokalis.

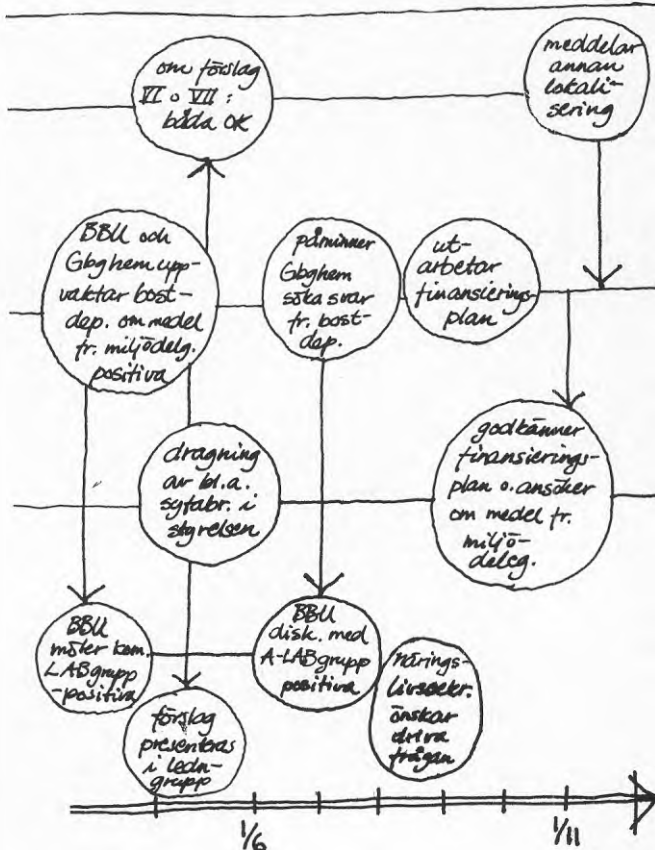
f.d.
keramikfabrik
i Kortedala

Före-
taget

Forskar-
gruppen

Göteborgs-
hem

Kommunals
o lokala
organ.
Arbetande
o boende
i Gårdsten

1979-09-06

För kännedom.

Till
Göteborgs Kommunstyrelse
Ledningsgruppen för Angered
och Bergsjön

Nytt företag till Gårdsten

En glädjande nyetablering i Angered är under genomförande i och med att Arrow AB beslutat att etablera i det föreslagna industriområdet nordost om Gårdsten. Företaget tillverkar och försäljer duschkar (handduschar, slangar etc.) i plast. Fram till nu har tillverkningen huvudsakligen skett hos underleverantörer.

Företaget planerar att i första etappen uppföra en ca 1.300 m² stor verkstadshall, i vilken ca 10 personer kommer att arbeta med tillverkning och paketering. Enligt företagets planer skall byggnadsarbetena påbörjas i september-oktober i år och produktionen starta i början på 1980. Den totala investeringen i mark, byggnader och maskiner har beräknats till ca 2,8 Mkr.

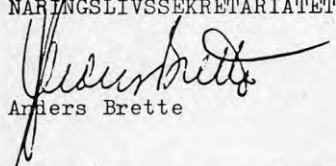
I nästa etapp planerar företaget att förlägga kontoret, som för närvarande finns på Hisingen, till Gårdsten. På kontoret arbetar ca 4 personer.

På tomten finns möjlighet att senare mer än fördubbla lokalytan.

Övriga berörda kommunala förvaltningar, framför allt fastighets- och stadsbyggnadskontoren, har medverkat till att etableringsfrågan snabbt kunnat lösas.

Näringslivssekretariatets arbete med att, i samarbete med övriga kommunala organ, försöka att åstadkomma ytterligare arbetsplatser i Angered fortsätter. Som sekretariatet tidigare påpekat, är det svårt att i detta sammanhang speciellt prioritera Gårdsten, men arbetet med att finna dels för etablering i Gårdsten lämpliga företag, dels lämpliga lokaliseringalternativ i Gårdsten kommer dock att fortsätta.

NÄRINGSLIVSSEKRETARIATET

Anders Brette

Kopia: Forskargruppen Arbeta och Bostad i Gårdsten
Områdesgruppen i Gårdsten

Forskargruppen Arbete och bostad i Gårdsten

80-02-24

Projekt Industri- och hantverkshus
- erfarenheter och utvecklingsmöjligheter

Sammanfattning av forskningsprogram och lägesrapport

Ett av de medel kommuner och byggnadsföretag använder för att styra eller påverka mindre företags lokalisering är planering och byggande av industri- och hantverkshus med generella och flexibla lokaler för uthyrning eller i enstaka fall andra upplåtelseformer. Bl a för att minska kostnaden per hyresgäst för tekniska försörjningssystem och gemensam service - ytterligare ett styrmedel - har byggnaderna ofta grupperats flera tillsammans i s k industribyar.

Möjligheten att styra arbetsplatsers läge och därigenom minska obalansen mellan arbetsplatser och bostäder i storstadsförorter är vårt ursprungliga motiv att undersöka industri- och hantverkshus. Vi ser denna obalans som en viktig orsak till växande praktiska och sociala problem som energikrävande resor och transporter, alienation, ensamhet och utslagning.

Ett allt tyngre motiv för kommunernas strävan att styra lokaliseringen är insikt om nödvändigheten att minska just obalansen mellan arbete och boende. Detta gäller både i mindre kommuner, där långpendling och sviktande skatte- och serviceunderlag är allvarliga problem, och i storstadskommuner, där långa arbetsresor ställer stora krav på trafiksystemet.

Styrningsmotivet dominerar också i samband med evakuering av företag när äldre stadsdelar, kvarter eller byggnader rivs eller byggs om.

Såväl kommuner som byggnadsföretag bygger också om äldre industribyggnader till hantverkshus och industrihotell i syfte att möjliggöra en effektiv och lönsam återanvändning.

Företagens motiv att hyra lokaler i hantverkshus torde dels vara knutna till upplåtelseformen - att slippa binda kapital i egen fastighet, dels ibland till den rikligare servicen än i konventionella industriområden. Andra motiv kan vara att lokalbehovet är akut eller temporärt.

För anställda, som arbetar i hantverkshus innebär byggnadstypen och förvaltningsformen vissa spe-

ciella förutsättningar och problem. Yrkesinspektionen har t ex påtalat allvarliga arbetsmiljöproblem till följd av kombinationen av olika slags verksamheter och när den andra (och följande) generationen verksamheter flyttar in i hela eller delar av den första verksamhetens lokaler.

Syfte

Projektet syftar dels till fördjupad kunskap om industri- och hantverkshus som styrmedel för lokalisering av arbetsplatser, dels till erfarenhetsåterföring från berörda parter då det gäller arbetsmiljökvalitéer och -problem knutna till byggnadstypen och dess planering och förvaltning.

En kategori arbetsmiljöproblem som ska undersökas är sådana som hänger samman med arbetsdagen som helhet - hantverkshusens läge i förhållande till bostäder, service och natur. En annan kategori är sådana som kan relateras till generella och flexibla arbetslokaler, till en planeringsprocess "i två steg" och med flera parter än i en vanlig industriprojektering, Erfarenheter av gemensamma och enskilda system för teknisk försörjning och annan service, andra generationens verksamheter, utnyttjande av expansions- och förändringsmöjligheter, samverkan och konflikter mellan olika slags verksamheter, utnyttjande av expansions- och förändringsmöjligheter, samverkan och konflikter mellan olika slags verksamheter är också frågor som hör till den senare kategorien.

Inventering pågår

Inventering av hantverkshus i Göteborg och Väst-sverige har påbörjats och givit vissa resultat. Bl a tycks intresset hos kommuner och privata byggföretag för byggandet av industri- och hantverkshus vara stort.

Probleminventering har också påbörjats, dels i form av studiebesök med iakttagelser kring läge och yttre miljö, dels inom Industriplanerings seminarieserie, där bl a olika parter syns på hantverkshus i äldre stadsdelar redovisats. Kontakter med myndigheter och organisationer tas också direkt. Så har t ex kontakter med Planverkets projekt Plats för arbete givit oss en del kunskap om kommuners och projektörers syn på industribyar och service.

Inventeringen av såväl förekomst som problem måste fortsätta. Rutiner för planering inför byggande och förändring av lokaler liksom inre arbetsmiljö kröver ingående studier och bör därför begränsas till ett antal typexempel.

Referensgrupp bildas

Flera referenspersoner är vidtalade och en referensgrupp håller på att bildas. Representanter för LO:s arbetsmiljökommitté i Västra Sverige, LO:s arbetsmiljödelegationen på riksplanet, Göteborgs kommun (kommunala industribolaget HIGAB) och Yrkesinspektionen är tillfrågade.

Fallstudier planeras

Parallellt med fortsatt inventering planeras nu fallstudier av ett litet antal hantverkshus, som ska byggas eller nyligen byggts. De två kommunala projekt i Göteborg, som förefaller mest intressanta, är ett hus i Gårda, där utredningsskisser finns för tre olika alternativa utformningar, samt Angereds Industriby, som färdigställdes under 1979 och som idag innehåller lokaler för teknisk gymnasieenhet, arbetsmarknadsutbildning, bil- och svetsverkstäder samt en stor andel lediga lokaler. Olika parter överväganden, planeringsåtgärder och information bör kunna studeras under flera skeden: utredning, projektering, marknadsföring, inflyttning och anpassning genom valet av dessa två exempel.

Andra objekt som bör övervägas för fallstudierna, är en stor industriby, som ska byggas i Backa på Hisingen, samt den annorlunda form av industribyggande, som tillämpas i Varberg. Andra referensexempel finns också flera intressanta inom och utanför regionen. Så har t ex Göteborgsregionens Kommunalförbund i samarbete med Handelskammaren påbörjat en årslång utredning om möjligheter till ett ökat serviceutnyttjande i två industribyar. Stockholms motsvarande organ bedriver utvecklingsarbete kring industrihusens utformning. Alingsås och Helsingborg har erfarenheter från ett omfattande industrihusbyggande.

Företagskontakter och arbetsmiljöanalys

I en kommande del av projektet avser vi att följa planeringen av Angereds Industribys etapp II, som den politiska ledningsgruppen för Angered och Bergsjön anser bör kunna byggas i Gårdsten. Kontakter med intresserade företag inför denna etapp upprätthålls inom det här och angränsande forskningsprojekt samt inom elevprojekt vid Chalmers Arkitektursektion.

Metod

Arbetsmetoder i inventeringsdelen är skriftlig enkät, seminarier och intervjuer, okulärbesiktning (att se), karaktärisering av miljön samt sammanställning av ritningsmaterial och fotografier. I fallstudierna används strukturerade intervjuer och deltagande observation. I den sista etappen tillämpas också deltagande observation men här i kombination med aktionsforskningsmoment som informations- och alternativskissarbete.

Forskargrupp

Lars Ågren, professor i Arkitektur och Birgitta Mattsson, arkitekt, är projektledare. Från Arkitektur deltag också Christer Lundberg och Inga Malmqvist, från Företagsekonomi Gert Sandahl, från Kulturgeografi Ingrid Johansson, från Socialt arbete Ken Frankenberg och från Psykologi Lennart Widenberg.

Vår forskargrupp har hittills redogjort för sitt arbete i ett antal program, läges- och arbetsrapporter, samt i artiklar i At, Arkitektur, Från byggforskningen och Plan. "Hinder och krav vid ombyggnad av bostäder till arbetsplatser" innehåller skisser samt referat från intervjuer med representanter för kommunala myndigheter. "160 arbetsplatser i Gårdsten" redovisar intresserade företag och förslagsskisser avseende om- och nybyggnad.

Följande delrapporter från projektet *Arbete och Bostad i Gårdsten* utkommer under 1980 i Byggforskningsrådets rapportserie:

K Frankenberg)	Gårdsten - ett bostadsområde sett
I Malmqvist):	genom olika glasögon (BFR R9:1980
L Widenberg)	Stockholm 1980)
I Johansson:	Arbetsplatser i Kortedala och Gårdsten - branschstruktur och lokaliseringsmönster i två bostadsområden i Göteborg
C Lundberg:	Arbete och arbetsmiljö i ett bostadsområde
B Mattsson:	Väck sovstaden! Att kompettera ett bostadsområde med arbetsplatser (BFR T: 6 1981)
G Sandahl:	Småföretagare väljer läge för sina verksamheter (BFR R17:1980 Stockholm 1980)
	Bundenhet eller flyttningsintresse bland mindre företag i Göteborg (BFR R21:1980 Stockholm 1980)

En sammanfattande s k T-skrift ska framställas.

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 750564-3
från Statens råd för byggnadsforskning till avd för
byggnadsplanering, CTH, Göteborg.**

R82: 1981

ISBN 91-540-3544-9

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6700382

**Abonnemangsgrupp:
Y. Byggnadsfunktion**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm**

Cirka pris: 40 kr exkl moms